

Open stad

Werken aan duurzame en democratische steden

Author(s)

de Nijs, Karin; Levelt, Melika; Majoor, Stan

Publication date

2020

Document Version

Final published version

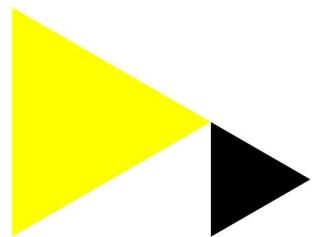
License

Unspecified

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Nijs, K., Levelt, M., & Majoor, S. (2020). *Open stad: Werken aan duurzame en democratische steden*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Karin de Nijs, Melika Levelt en Stan Majoor

OPEN STAD

Werken aan duurzame
en democratische steden

Een eenmalige uitgave van het NWO-Verdus onderzoeksproject R-LINK

Voorwoord

WERKEN AAN EEN OPEN STAD

**MEER PUBLICATIES
LEZEN?**

De Nederlandse ruimtelijke planningstraditie van de 20ste eeuw is internationaal bekend vanwege haar grootschalige, projectmatige en integrale aanpak. Daarin spelen de overheid, grote marktpartijen en het maatschappelijk middenveld een belangrijke rol ([Van der Cammen en de Klerk, 2012](#)). In de afgelopen tien jaar is ook een meer geleidelijke en zoekende vorm van stedelijke ontwikkeling ontstaan. Ruimtelijke planning krijgt daar een meer 'open' karakter, zowel in eindbeeld als in toegang voor andere spelers. Daardoor kunnen kleinschaligere partijen en burgers meedoen aan het proces en de productie van stedelijke ruimte.

In *Building and Dwelling* plaatst socioloog Richard Sennett de 'gesloten stad' tegenover de 'open stad'. De 'gesloten stad' is van bovenaf bedacht en ontworpen door technocraten. Bij de 'open stad' is meer ruimte

voor experiment en wordt beter meebewogen met de dynamiek en complexiteit van de stad en haar bewoners. Die ontwikkeling van de 'open stad' past bij de focus van het langjarige NWO-Verdus onderzoeksproject R-LINK. Hierin analyseren we vanuit verschillende invalshoeken hoe kleinschalige bottom-upinitiatieven in gebiedsontwikkeling kunnen bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken.

In dit magazine verkennen we hoe deze open, meer vraaggerichte en incrementele benadering van stedelijke planning werkt in de praktijk, inclusief de uitdagingen en dilemma's. Zo komen we tot lessen voor wie zelf wil werken aan een meer open stad.

Karin de Nijs
Melika Levelt
Stan Majoor

ANDERS WERKEN AAN DE STAD

Steden werken als complexe systemen. Ze groeien en veranderen door een wisselwerking tussen meer grootschalige planmatige acties en incrementele aanpassingen ([Portugali, 2000](#)). Daarin proberen we enige structuur aan te brengen met ruimtelijke planning, waarin we ook afwegingen maken tussen allerlei belangen. Overheden, bedrijven en individuen strijden ieder om voorrang en het behalen van hun doelen. Tegelijk zien we ook dat instituties – zowel formele wetten en afspraken als informele gebruiken en normen – dit proces vormen ([Salet, 2018](#)). Na de Tweede Wereldoorlog, met de opkomst van de verzorgingsstaat, is de sturing in dit proces vooral gekomen vanuit de overheid. Het gevolg van onze planningscultuur is dat we in Nederland,

De afgelopen tien jaar zagen we steeds meer experimenten met vernieuwende vormen van stedelijke planning. Stadsontwikkeling lijkt meer geleidelijk en kleinschalig van aard, als een open proces van continue evolutie. Wat is de achtergrond van deze meer incrementele aanpakken en wat kenmerkt ze? Een korte blik in de literatuur en praktijk laat zien dat er globaal drie soorten open stadsontwikkeling zijn.

vergeleken met andere landen, opvallend weinig eigen initiatief hebben – bijvoorbeeld zelfbouw – omdat dit bijna onmogelijk is ([Bossuyt e.a., 2018](#)).

De economische crisis van 2008 zorgde ervoor dat grootschalige ruimtelijke ontwikkeling vastliep en bracht kansen om te experimenteren met andere vormen van stadsontwikkeling. Burgers, creatieve ondernemers en maatschappelijke organisaties kregen een steeds belangrijker rol bij het invullen van braakliggende terreinen en leegstaand vastgoed ([Franke e.a., 2015](#)). Deze vorm van ontwikkeling bood een lonkend perspectief in een situatie van grote onzekerheid en verlangen om risico's te beperken.

De crisis vormde een aanleiding en een versneller voor de ommezwaai, maar de interesse bestaat al langer. Al enige decennia verschuiven

de verhoudingen tussen overheid, markt en gemeenschap, en dat heeft ook effect op de ruimtelijke sector. Door bijvoorbeeld bezuinigingen en de toenemende aandacht voor participatie kijkt de overheid steeds vaker richting markt en samenleving. In dit kader wordt ook wel gesproken over 'uitnodigingsplanologie': de overheid schept de randvoorwaarden en bewoners en ondernemers zorgen daarna voor de realisatie.

Bewoners en ondernemers kloppen zelf ook vaker aan bij de gemeente, omdat ze kansen zien of meer zeggenschap over de ruimte willen. Op de achtergrond spelen mee dat er een afnemend vertrouwen in de representatieve democratie is en een zoektocht naar meer directe manieren om invloed te hebben.

Anders werken aan de stad

WAT IS OPEN STADSONTWIKKELING?

In dit magazine gaan we uit van een vrij brede definitie van open stadsontwikkeling. Namelijk:

Open stadsontwikkeling is zowel een *empirisch als normatief begrip*. We proberen hiermee een (deels) nieuwe werkelijkheid te begrijpen, maar zeggen ook dat in de huidige stad en maatschappij een meer open vorm van planning belangrijke voordelen heeft. Deze spanning tussen empirie en norm vormt de kern van ons onderzoek. Om het begrip duidelijker te maken, kijken we in dit magazine naar een aantal voorbeelden van hoe die meer open vorm van stadsontwikkeling zich het afgelopen decennium heeft gemanifesteerd. En we kijken naar de opbrengsten: welke potenties en beperkingen heeft een meer open stadsontwikkeling?

→ **Open stadsontwikkeling is een vorm van stadsontwikkeling met een (meer) flexibel en open proces, waarin initiatieven van burgers, kleine ondernemers en maatschappelijke partijen centraal staan. Hierbij wordt zonder vaststaand eindbeeld voortgebouwd op bestaande sociale en fysieke structuren in een gebied.**

Anders werken aan de stad

KENMERKEN OPEN STADSONTWIKKELING

1 - EEN FLEXIBEL EN OPEN PROCES, ZONDER VASTSTAAND EINDBEELD

Het fysieke, sociale of economische einddoel is minder afgebakend dan bij meer traditionele vormen van stadsontwikkeling. Het contrast zie je vooral ten opzichte van klassieke uitbreidingswijken, zoals de Vinex-wijk, waarbij op een stuk bouwrijpgemaakte grond een planmatig stuk stad ontstaat, gebaseerd op een lineair ontwikkelingsmodel. Stadsontwikkeling is in dit geval een project met inputvariabelen, planning en besluitvorming en vervolgens uitvoering en oplevering. Bij open stadsontwikkeling ontbreekt die rechte lijn naar een eindbeeld: visievorming, besluitvorming, ontwikkeling en beheer zijn flexibel en lopen meer door elkaar heen. Doel en middelen zijn onderdeel van een meer continu proces van incrementele bijsturing.

2 - VOORTBOUWEN OP BESTAANDE SOCIALE EN FYSIEKE STRUCTUREN

Een misschien wat paradoxaal aspect van open stadsontwikkeling is dat het voortbouwt op wat er al is in een gebied. In meer traditionele gebiedsontwikkelingen worden plekken nogal eens gezien als een 'tabula rasa': een onbeschreven blad waaraan een totaal nieuwe invulling wordt gegeven. Critici stellen – vaak met [Jane Jacobs](#) (1961) als inspiratiebron – dat dergelijke ontwikkelingen veel ruimtelijke kwaliteiten en gemeenschappen kapotmaken en leiden tot uniforme wijken zonder eigen karakter. De kleinschaligere en meer incrementele aanpak van open stadsontwikkeling neemt het bestaande – gebouwen, gebruikers – juist als uitgangspunt. Daarmee is de ontwikkeling in zekere zin minder open.

3 - INITIATIEVEN VAN BURGERS EN ONDERNEMERS STAAN CENTRAAL

Initiatieven vanuit de samenleving staan centraal en de overheid stelt zich meer faciliterend en kaderstellend op ([Buitelaar e.a., 2012](#)). Bij traditionele gebiedsontwikkeling zijn de rollen van producent (overheden, ontwikkelaars, woningcorporaties) en consument (burgers) sterk gescheiden. Bij open stadsontwikkeling loopt dit meer door elkaar: de gebruikers van stedelijke ruimten zijn ook betrokken bij het bedenken en 'maken' ervan. Daarmee gaat de betrokkenheid van burgers verder dan eerdere vormen van inspraak en medezeggenschap die vanaf de jaren '60 en '70 zijn geïntroduceerd.

Anders werken aan de stad > Drie typen open stadsontwikkeling

DRIE TYPEN OPEN STADSONTWIKKELING

In de praktijk is het best lastig om de verschillende vormen van meer open stadsontwikkeling van elkaar te onderscheiden: wat je ziet, hangt af van je perspectief in plaats en tijd. Als je diep inzoomt op een wijk waar vanuit het stedelijke perspectief een interessante ‘spontane ontwikkeling’ plaatsvindt, zie je misschien een buurtwerker die bewoners bewust vraagt hoe ze hun wijk kunnen verbeteren – lang voordat de wijk bij het gemeentelijk grondbedrijf als potentiële ontwikkellocatie in beeld komt en er een ontwikkelstrategie voor maakt.

Als je uitzoomt in de tijd, kun je concluderen dat een stad altijd in ontwikkeling is en geen geplande eindsituatie kent, terwijl voor de ontwikkeling van specifieke plekken op een kortere tijdschaal wel degelijke bewuste strategieën zichtbaar zijn. Maar juist om deze nuance in tijd en plaats scherp te zien, is het handig om 3 typen open stadsontwikkeling te onderscheiden:

Anders werken aan de stad > Drie typen open stadsontwikkeling

1 - EEN TIJDELIJKE CRISISAANPAK

Kleinschalige of tijdelijke initiatieven op braakliggende terreinen en in leegstaand vastgoed vormden tijdens en na de crisisjaren een manier om toch ontwikkeling van de grond te krijgen en gebieden alvast van waarde te voorzien. Opportunisme en financiële motieven spelen hierbij dus een grote rol. De ontwikkeling is vaak tijdelijk, want zodra het weer kan, komen de grootschalige plannen uit de ijskast. De vraag is wat van deze initiatieven overblijft. Als dit soort initiatieven slechts een tussenoplossing vormen zonder blijvende resultaten, kun je beter spreken van een tijdelijke, in plaats van open stadsontwikkeling.

2 - EEN BEWUSTE STRATEGIE

Soms wordt bewust gekozen voor een meer open ontwikkelwijze, omdat dit financieel en inhoudelijk interessant is. Je kunt relatief snel en met weinig voorinvesteringen een gebied 'op de kaart' zetten als je bewust kiest voor open stadsontwikkeling. Bovendien kun je technologische innovaties testen, de beoogde gebruikers van een gebied in een vroeg stadium betrekken en sneller en flexibeler inspelen op veranderende inzichten en behoeften. Deze aanpak kan permanent van aard zijn, zoals voor zelfbouw. Vaak is de ambitie wel om blijvende (eventueel immateriële) resultaten over te houden.

3 - EEN SPONTANE ONTWIKKELING

Bewoners of andere lokale partijen kunnen zelf projecten ontwikkelen die bijdragen aan de vernieuwing van hun buurt, zonder dat een overheid of particuliere eigenaar daarvoor het startschot geeft. Een spontane ontwikkeling is soms vanwege het kleinschalige en geleidelijke karakter onopvallend. Het kan gaan om één of meerdere ondernemers die zich vestigen in een gebied en hier bijzondere projecten ontwikkelen of een nieuwe functie toevoegen, en zo het gebied een boost geven. Het eigenaarschap bij deze ondernemers of bewoners is hier dus groot, de betrokkenheid van overheden relatief klein. Deze aanpak kan tijdelijk of permanent zijn, afhankelijk de eigenaar van de grond en gebouwen.

OPEN STADSONTWIKKELING: VOORBIJ DE HYPE?

De afgelopen jaren trekt de economie snel aan en daardoor ontspint zich een interessant debat over de 'hype' van open stadsontwikkeling. Dit was toch een gevolg van de economische crisis? Blijft open stadsontwikkeling bestaan, of zou dat moeten? Wetenschappers en professionals zijn hierover verdeeld. Voor de één is het een achterhaalde aanpak die niet helpt bij de complexe uitdagingen waar steden voor staan, de ander ziet juist een bredere omslag in het denken over en werken aan de stad (zie bijvoorbeeld [Ten Have, 2016](#) en [Soeterbroek, 2016](#)). Het is inderdaad interessant om te zien hoe meer open stads-

ontwikkeling zich ontwikkelt in een tijdsperiode waarin de ruimtelijke opgaven zich opstapelen. Nederlandse steden moeten werken aan verduurzaming, woningnood, mobiliteit en sociale en economische ontwikkeling. Al snel klinkt dan de roep om een 'Deltaplan': liefst met een daadkrachtige bestuurder en grote gebaren.

In dit magazine onderzoeken we de drie belangrijkste beloften van open stadsontwikkeling in de praktijk:

Belofte 1

Een flexibeler planproces, waarin meer wordt voortgebouwd op bestaande fysieke en sociale kenmerken.

Belofte 2

Een sterke betrokkenheid van de gemeenschap.

Belofte 3

Kansen voor nieuwe spelers door andere verhoudingen tussen overheid, burgers, ondernemers en ontwikkelaars.

Anders werken aan de stad > Open stadsontwikkeling: Voorbij de hype?

Worden in de onderzochte voorbeelden deze beloften van meer open stadsontwikkeling naar de achtergrond verdreven door de grote bouwambities en druk op de woningmarkt? Of zien we blijvende veranderingen? We trekken lessen voor het realiseren van meer open vormen van stadsontwikkeling. Ook speculeren we op enkele normatieve aspecten: kan meer open stadsontwikkeling een rol spelen bij stedelijke uitdagingen – bijvoorbeeld op het kruispunt van ruimtelijk, sociaal en duurzaamheidsbeleid? Deze vraag sluit ook aan bij de Omgevingswet die in 2021 van kracht wordt, waarin een meer incrementele ontwikkelwijze kansen krijgt door de toegenomen ruimte voor spelers van onderop (Rijksoverheid, 2017). De wet wil namelijk dat bewoners en bedrijven bij de visie- én planvorming meer en beter worden betrokken dan nu meestal het geval is. Lindblom prees in 1959 al de intelligentie van de kleine stap, van de mogelijkheid om hiermee continu bij te sturen en te leren. Kunnen kleine(re) stappen steden helpen? Of staan ze juist in de weg voor de grote veranderingen die nu nodig zijn? We sluiten af met portretten van alle onderzochte cases.

“A wise policy-maker consequently expects that his policies will achieve only part of what he hopes and at the same time will produce unanticipated consequences he would have preferred to avoid. If he proceeds through a succession of incremental changes, he avoids serious lasting mistakes in several ways.”

Charles E. Lindblom (1959)

BELOFTE 1 INCREMENTEEL EN FLEXIBEL

**Zijn plannen open en flexibel
en wordt er voortgebouwd op
het bestaande?**

Eén belofte van open stadsontwikkeling is dat minder wordt gewerkt met vaststaande eindbeelden en meer wordt voortgebouwd op bestaande sociale en fysieke structuren. Klopt deze belofte? Zien we in de praktijk inderdaad meer open processen? In hoeverre is er – tijdelijk of langdurig – ruimte om nieuwe doelstellingen toe te voegen aan planvorming? En sluit open stadsontwikkeling beter aan bij bestaande sociale en fysieke structuren? Dat onderzoeken we voor elk van de drie typen open stadsontwikkeling.

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

TYPE 1 CRISISAANPAK

Open en flexibel als tijdelijk, noodzakelijk alternatief

Tijdens de laatste grote economische crisis liepen grootschalige gebiedsontwikkelingen op veel plekken vast en werden plannen en projecten op de lange baan geschoven. Hierdoor ontstond bereidheid – deels ook uit noodzaak – om te zoeken naar andere mogelijkheden om toch invulling te geven aan deze gebieden of een begin te maken aan de ontwikkeling. Zo kregen planprocessen tijdens de crisisperiode een sterke mate van openheid en flexibiliteit en is ruimte ontstaan voor nieuwe ideeën en doelstellingen. In het Groningse Ebbingekwartier wordt bijvoorbeeld ruimte gemaakt voor tijdelijke paviljoens, horecavoorzieningen, een speelweide en culturele programmering. In Buiksloterham in Amsterdam wordt ruimte uitgegeven voor zelfbouw en een tijdelijke culturele broedplaats. Ook ontstaat hier vanuit verschillende partijen het idee om het gebied te ontwikkelen

tot proeftuin voor circulariteit. Een groot aantal partijen, waaronder ook de gemeente, tekent een manifest met als doel zich hiervoor in te zetten.

Back to business

Opvallend is dat wanneer de markt een paar jaar later aantrekt, *business as usual* weer de bovenaanvoert. Dat blijkt voor veel casussen uit onze studie. Daarmee lijkt de openheid en flexibiliteit weer grotendeels verdwenen. Het meest extreme voorbeeld is het Amsterdamse Havenstraterein. In eerdere plannen werd hier gesproken over een organische aanpak met behoud van het industriële karakter en bepaalde ondernemers in het gebied. Later wil de gemeente meer snelheid maken vanwege de grote woningbehoefte in de stad. In andere casussen zien we ook dat de openheid en flexibiliteit vermindert en tijdens de crisis toegevoegde doelstellingen of initiatieven onder druk komen te staan. Zo werden in het Ebbingekwartier de tijdelijke activiteiten beëindigd op het moment dat de ontwikkelaar ging bouwen. Het programma voor het gebied is via de tijdelijke invulling meer divers geworden, met naast wonen ook ruimte voor andere functies. Maar inmiddels spelen de creatieve ondernemers

hierbij geen rol meer. De initiatiefnemers achter het manifest Circulair Buiksloterham bleken beter in staat om blijvende resultaten in het gebied tot stand te brengen. Hoewel het manifest geen bindend karakter had en alle partijen dus vrij zijn om hier zelf invulling aan te geven, staat het gebied duidelijk op de kaart als circulaire voorloper.

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

OPEN LAB EBBINGE: SPEELKWARTIER VOOR INITIATIEVEN

“Open Lab Ebbing was een experiment om aan de buitenwereld te laten zien wat je in tijdelijkheid met een braakliggend terrein kunt doen. In de huidige tijd lijkt dat niets nieuws, maar toen wij begonnen was het verdomd innovatief. Het waren allemaal initiatieven van onderaf die wij op onorthodoxe wijze begeleidden, waarbij we ons niet altijd aan wettelijke kaders hielden. In het begin moest de gemeente er niets van hebben, maar uiteindelijk zijn ze er heel tevreden over dat wij een aantal zaken hebben gecombineerd: het terrein openstellen en aantrekkelijk maken, events organiseren en mensen erop attent maken dat het een fantastische woonplek is. Sommigen

mensen zeggen: dit is zo’n mooi gebied, waarom laat je dit niet bestaan? Waarom moet dit volgebouwd worden? Het is natuurlijk een uniek stukje geworden. Maar goed, de doelen waren anders. Uiteindelijk hebben de gemeente en de ontwikkelaar de meeste invloed op de ontwikkeling van het gebied. Er is in Groningen discussie of dit misschien wat eenzijdig is, daar ben ik het wel mee eens. We hebben onze diensten ook al aan de ontwikkelaar aangeboden, maar die heeft geen interesse.”

*Gerrit Schuurhuis, zakelijk leider
Open Lab Ebbing*

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

BUIKSLOTERHAM: CIRCULAIRE PROEFTUIN ZONDER BINDEND MANIFEST

“We were asked by the city to translate our ambitions [to make Buiksloterham a circular living lab] into a manifesto. We started making it super ambitious and sort of binding, but throughout the negotiation process it became softer and less binding. Eventually it was more like: we would like to do this. This was primarily because of the city government and their interests. They didn’t want to enter into an agreement that would be in conflict with stakeholders that had already bought land. Twenty-four stakeholders signed the manifesto but because there are no formal punishments for deviating from the plan, the development is very much left to the wishes of the market. I think it could go a lot further if these were

in place, and if there were dedicated sources of financing. But that doesn’t mean it’s not a success. I still think that so much has happened, that would have never happened without the original idea. And it has become really adopted. The private developers in the area have the awareness that this is a circular living lab and that anything developed here should be done as circular as possible. I think that as a result, the level of ambition on sustainability and circular economy is much higher than in a lot of other new projects.”

*Eva Gladek, oprichter Metabolic en
betrokkene Manifest Circulair Buiksloterham*

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

TYPE 2 BEWUST OPEN

Sturen op strategische doelen, via open en flexibel proces

Bij een bewuste keuze voor een meer open ontwikkelstrategie komt de sturing nog sterk vanuit de gemeente. Maar in het in het planproces wordt wel meer ruimte gemaakt voor flexibiliteit. Bijvoorbeeld door een 'stip aan de horizon' te formuleren en open te laten hoe dat doel wordt bereikt en het ontwikkelproces georganiseerd. In Almere Oosterwold wordt bijvoorbeeld gewerkt met richtinggevende spelregels en principes. Hierin staat bijvoorbeeld dat op elk kavel een bepaald percentage van de grond gebruikt moet worden voor stadslandbouw en dat elke woning moet zorgen voor afvalwaterzuivering en waterberging op de eigen kavel. In de praktijk blijkt echter soms toch meer sturing en handhaving noodzakelijk. Zo bleken de individuele afvalwatersystemen (IBA's) niet altijd te voldoen aan de gestelde normen volgens wet- en regelgeving.

Daardoor voldeed het oppervlaktewater niet aan de kwaliteitseisen van het waterschap. Wanneer de wijk verder groeit, kan dit tot problemen zorgen. De gemeente houdt daarom de vinger aan de pols en kijkt naar alternatieven (Sander Berkhout van de gemeente Almere voor Omroep Flevoland, 2018).

Ook bij de aanleg van wegen pakt de gemeente op basis van de ervaringen inmiddels meer regie dan bij de start van Oosterwold was voorzien (Nul20, 2019). Een flexibele ontwikkelwijze maakt het dus mogelijk om ontwikkelprocessen een meer kort-cyclisch en lerend karakter te geven.

*Zelf je afvalwater zuiveren
in Oosterwold.*

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

Bestuursovereenkomst als houvast

Bij het Marineterrein hebben het Rijk en de gemeente Amsterdam voor de ontwikkeling de inhoudelijke ambities vastgelegd in een strategienota en de organische aanpak in een bestuursovereenkomst. Hierin zijn uitgangspunten voor het 'gebiedsconcept' opgesteld, zoals dat het terrein een innovatieve werkplaats met internationale aantrekkingskracht wordt en het als belangrijke ontmoetingsplek en verbindingsroute gaat fungeren. Later is dit door Bureau

Marineterrein verder uitgewerkt en zijn diverse thema's opgesteld waarop het gebied zich profileert, zoals energie, water en wonen. Tijdelijke initiatieven en activiteiten geven hier invulling aan. Helemaal open is het dus zeker niet, maar de breed geformuleerde uitgangspunten bieden wel ruimte voor nadere uitwerking en toevoeging van doelstellingen. Hierbij worden ook omwonenden, culturele instellingen en andere partijen uit de stad actief uitgenodigd om mee te denken en te reageren.

Bij het Groningse Suikerfabriekterrein gebeurde hetzelfde. Hier nodigde de gemeente diverse bureaus uit om met een voorstel te komen voor de tijdelijke invulling van het voorterrein, met als voornaamste doel het gebied op de kaart te zetten. Het winnende voorstel van Ploeg id3 koos voor ontwikkeling in een aantal clusters, waaronder voedsel, kleinschalige maakindustrie en evenementen. Zo ontstond ook hier gedurende het proces een duidelijker beeld van hoe het gebied wordt ontwikkeld, waarbij ruimte voor nieuwe activiteiten en initiatieven blijft bestaan.

Bij zowel het Marineterrein als het Suikerfabriekterrein zijn de ontwikkelingen dus tegelijkertijd zowel open en stapsgewijs van karakter, als gestuurd. Doelbewust worden activiteiten die bijdragen aan het ontwikkelen van het gebied aangetrokken, maar ze gaan later (deels) ook weer plaatsmaken voor andere activiteiten en functies, als dat in een volgende ontwikkelstap beter past.

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

SUIKERFABRIEKTERREIN: TIJDELIJKE INVULLING ALS CITY- MARKETINGSTRATEGIE?

“Het Suikerterrein lijkt op het eerste gezicht een typisch binnenstedelijk transformatiegebied. Dit soort ontwikkelingen zien we in veel steden terug. Bijzonder aan dit gebied is dat de ideeën zijn verzameld via een openbare prijsvraag en het tijdelijke herontwikkelingsproject na de leaseperiode tot 2030 wordt vervangen door een meer blijvende ontwikkeling. Er wordt dus gelijktijdig gewerkt aan een tijdelijke invulling en aan de lange termijn. Uit de interviews blijkt dat de tijdelijke invulling een belangrijk middel is om het gebied op de kaart te zetten. Het wordt gezien als een vorm van citymarketing. Hier kun je echter vraagtekens bij plaatsen. In de tijdelijkheid ligt de focus namelijk op ondernemers en evenementen en wordt weinig verwezen naar de toekomstige, multifunctionele wijk. Waarschijnlijk zijn veel mensen niet eens op de hoogte van die plannen. Als na 2030 de tijdelijke functies en activiteiten van het terrein worden weggeveegd, wat is er dan nog over van de aspecten en kwaliteiten waarmee het gebied op de kaart is komen te staan?”

Mustafa Hasanov & Wendy Tan, onderzoeker & senior onderzoeker Rijksuniversiteit Groningen/Wageningen University & Research

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

TYPE 3 SPONTANE ONTWIKKELING

Initiatieven starten ontwikkeling of breken planproces open

In verschillende casussen zijn de initiatieven in staat om via kleine stappen richting te geven aan de ontwikkeling van een gebied, zonder een plan 'van bovenaf'. Dit geeft ruimte voor openheid en flexibiliteit. Een voorbeeld hiervan is Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert. Deze organisatie verbindt bewoners, ondernemers en studenten in deze Groningse wijk en zet projecten op om bijvoorbeeld pleinen en groenvoorzieningen op te knappen of een buurtwinkel te openen. De gemeente ondersteunt de organisatie samen met Terra MBO bij het vinden van ruimte, financiële middelen en met vergunningen en procesbegeleiding.

Hetzelfde zien we bij het Amsterdamse initiatief Park om de Hoek: hierbij nemen bewoners het initiatief voor een postzegelpark in de buurt. Zij stemmen (met ondersteuning van stichting De Gezonde Stad) het ontwerp, beheer en financiering af met de gemeente. Zo worden kleine groene plekken in wijken ontwikkeld, zonder dat hier meer strategische planvorming vanuit de gemeente plaatsvindt.

Afdwingen met participatiestaking

De casus K-buurt in Amsterdam komt niet vanuit samenwerking tussen buurt en gemeente tot stand, maar juist via een strijd tussen beide. In dit gebied in stadsdeel Zuidoost is de gemeente al jaren bezig met grootschalige stadsvernieuwing. Vanuit buurtgroep Hart voor de K-buurt ontstaat echter veel weerstand tegen de plannen, die volgens hen te weinig aansluiten op de wensen uit de buurt en te eenzijdig fysiek gericht zijn. Projectmanagers vanuit de gemeente bieden vanuit bestaande plankaders ruimte voor inspraak, maar dit is voor de actieve buurtbewoners onvoldoende. Zij roepen een 'participatiestaking' uit en zo slaagt Hart voor de K-buurt erin, met hulp van een nieuwe bestuurscoalitie, het planproces

open te breken. Het initiatief heeft nu ruimte om zelf voorstellen te doen voor de ontwikkeling van de wijk, op het raakvlak van sociale, ruimtelijke, economische en culturele vernieuwing. Het is niet eenvoudig om zo'n politieke toezegging te krijgen van ambtelijke diensten die gewend zijn de regie in handen te hebben. Vooral omdat deze zich beroepen op het wijkoverstijgend belang van nieuwe woningbouw. Het is daarmee een klassiek voorbeeld van de confrontatie tussen meer open stadsontwikkeling en een meer top-down projectmatige aanpak.

Incrementeel en flexibel: Drie typen open stadsontwikkeling

MEER ZEGGENSCHAP EN GEDEELD AUTEURSCHAP: CULTUURVERANDERING BINNEN AMSTERDAM

“Sinds de laatste gemeenteraadsverkiezingen zie je dat Amsterdammers meer tijd en ruimte krijgen om hun mening te geven over wat de gemeente aan het doen is. Daarvoor is een cultuurverandering nodig binnen de gemeentelijke organisatie, en dat is niet eenvoudig. Mijn afdeling, Ruimte & Duurzaamheid, werkt vooral aan de vroegste fase van planvorming. Daar worden vaak al veel keuzes gemaakt, bewust en onbewust, waarbij de zeggenschap van Amsterdammers weinig aan bod is geweest. We werken daarom nu aan een handelingsperspectief voor participatie bij planvorming in die vroege fase, met een stappenplan en een aantal leidende principes, zoals openstaan voor initiatieven en openstaan voor wat je niet weet. Het klinkt als een open deur, maar staat nergens. Dat soort dingen gaan hopelijk helpen.

Daarnaast moeten we preciezer zijn over onze ambitie. Het risico bestaat dat wij zenden op de momenten dat het óns uitkomt.

En dat de mensen dan terugzenden, maar dat we niet iets nieuws genereren. Zeggenschap moet dus verder gaan dan dat, en gedeeld auteurschap worden. Dan maak je samen plannen. De taak van planologen is dan om verschillende werelden voorstelbaar te maken. Uiteindelijk zijn we heel goed in verhalen vertellen, verbeelden, visualiseren, in de toekomst kijken. Daar zit altijd een vleugje utopie in. Wat als we samen utopisch denken? Dat kan en hoeft niet alleen met post-its plakken of in een zaaltje met kannen koffie. Dat kan door echt empathisch en genererend te luisteren in goed vormgegeven processen. Servicedesign kan daarbij helpen. Zo kunnen we meer dan meer zeggenschap creëren.

Spannend is dat de ambtenaar zich dan bevindt in het spanningsveld tussen de participatieve democratie en de representatieve democratie. Daarvan moeten we ons als ambtenaren bewust zijn. En ook onze politieke opdrachtgevers, zij moeten ons

ruggensteun geven. Want meer participatie betekent ook durven loslaten. Weten dat je uitkomsten kunt krijgen die misschien niet gewenst waren of niet helemaal in lijn met het coalitieakkoord. Want als je een goed participatieproces wil, dan moet er ook ruimte zijn voor fundamentele veranderingen. Dan is het de vraag: waarover kun je wel en niet onderhandelen? Wat staat vast en wat niet? Dat is iets waar we veel beter over kunnen kortsluiten met de politiek dan we nu doen. Het coalitieakkoord is natuurlijk democratisch tot stand gekomen en daarmee legitiem. Dus als de participatieve democratie zegt: ‘Hee, dat willen we niet’, dan wint de representatieve democratie toch. Want dat is uiteindelijk de hogere baas. Maar daar moet je heel helder over communiceren.”

*Max Smit, planoloog
gemeente Amsterdam*

Incrementeel en flexibel: Voortbouwen op het bestaande?

VOORTBOUWEN OP HET BESTAANDE?

De belofte van meer open stadsontwikkeling is om – meer dan bij traditionele vormen – bestaande gebouwen, gebruikers en netwerken als uitgangspunt te nemen. Wat zien we hiervan terug in de verschillende soorten casussen? Wordt hier daadwerkelijk voortgebouwd op het bestaande?

Spontaan: verbinding met bestaande buurt meest vanzelfsprekend

Bij spontane stadsontwikkeling wordt het meest duidelijk voortgebouwd op bestaande fysieke en sociale structuren in een gebied. Vaak gaat het om kleinschalige veranderingen die vanuit partijen in het gebied zelf worden bedacht en ontwikkeld. Een voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van Landtong/Nieuwe Meer in Amsterdam. Kunstenaars in het gebied schakelen de hulp van adviseurs in om een nieuwe visie op het gebied te ontwikkelen binnen de bestaande bestemming als groengebied. Daarbij wordt de kunstenaarskolonie onderdeel van een modern stadspark. Om hieraan invulling te geven, wordt gestart met kleine projecten zoals een

nieuwe pontverbinding, die de Landtong met het nabijgelegen Amsterdamse Bos verbindt. Zo verandert het gebied geleidelijk zonder radicale aanpassingen in de fysieke bebouwing of gebruikers.

Meerwaarde van externen

Wanneer de initiatiefnemer van een spontane ontwikkeling zelf niet afkomstig is uit het gebied, is de aansluiting op de bestaande kenmerken van het gebied minder vanzelfsprekend. Bijvoorbeeld bij Toentje, een stadsmoestuin voor de voedselbank in Groningen, meldde de initiatiefnemer zich bij de gemeente met een plan. Hij kreeg een tijdelijke plek toegewezen in een wijk waar hij verder nog geen connectie

mee had. Daar bewees Toentje zodanig haar waarde voor de stad, dat de gemeente het initiatief ook op een andere locatie in de wijk een vaste plek wil geven. Inmiddels worden ook nabijgelegen bedrijfspanden verhuurd aan creatieve ondernemers en een buurtrestaurant dat bij Toentje is aangesloten. In dit geval heeft een stadsmaker van buiten dus gezorgd voor geleidelijke aanpassing van de plannen voor het gebruik van grond en panden in een gebied. De verbinding met bestaande groepen of organisaties in de buurt was beperkt, maar komt na enkele jaren meer tot stand. Ook de gemeente positioneert Toentje nu bewust als een schakel naar een positieve ontwikkeling van de wijk op de lange termijn.

Incrementeel en flexibel: Voortbouwen op het bestaande?

Crisisaanpak en bewust incrementeel: Bestaand landschap als decor voor nieuwe invulling

Wanneer de open ontwikkeling bewust of als crisisaanpak is ingezet, is de verbinding met bestaande bebouwing en gebruikers minder vanzelfsprekend. Vaak blijven er wel elementen van fysieke kenmerken of bebouwing overeind, maar deze krijgen een nieuwe invulling waarbij omwonenden of gebruikers niet worden betrokken en geen doelgroep vormen. Dit zien we bijvoorbeeld in Almere Oosterwold. Op elk kavel moet ruimte komen voor stadslandbouw, waarmee een referentie wordt gemaakt naar de voormalige agrarische functie van het gebied. Toch raakt het gebied door de toevoeging van duizenden woningen enigszins haar landelijke karakter kwijt. Ook spelen de boeren die hier woonden of werkten geen rol in de ontwikkeling.

Vergelijkbaar zijn de ontwikkelingen bij Buiksloterham, Marineterrein en Suikerfabriekterrein. De bebouwing wordt in al deze casussen (in elk geval in de eerste periode) grotendeels behouden en gebruikt als onderscheidende kwaliteit. Maar de oude activiteiten en functies, zoals de scheepswerf,

het defensieterrein of industrieel complex, zijn (in het geval van het Marineterrein: deels) verdwenen. Stadsmakers van buiten het gebied moeten de gebieden een nieuw elan geven. Vaak worden dergelijke grote herontwikkelingen gezien als op zichzelf staande projecten en is de inbedding in de omgeving beperkt.

Bij de ontwikkeling van Almere Oosterwold wordt maar beperkt voortgebouwd op bestaande elementen.

Incrementeel en flexibel: Voortbouwen op het bestaande?

DUS: INCREMENTEEL ONTWIKKELEN IS KWESTIE VAN (BEPERKT) PERSPECTIEF

Een belangrijke belofte van een meer open vorm van stadsontwikkeling is dat het anders is, omdat het meer open en flexibel is en voortbouwt op bestaande fysieke, sociale en economische structuren. De praktijkvoorbeelden uit Amsterdam en Groningen laten zien dat het in de praktijk niet altijd eenvoudig is een ontwikkelproces duurzaam open te houden. Ook rondom bestaande structuren zijn de resultaten wisselend.

Vooraf wanneer organische ontwikkeling wordt ingezet als crisisaanpak is de openheid van het planproces vaak van tijdelijke aard. Tijdens een crisis worden plannen opengegooid en zijn nieuwe partijen welkom. Maar wanneer oude marktcondities terugkeren, nemen traditionelere vormen van stadsontwikkeling weer de overhand. Wanneer een meer open ontwikkelaanpak bewust wordt gekozen, wordt vaak toch een stip aan de horizon geformuleerd. In die zin is het proces niet echt incrementeel. Wel zijn nieuwe doelstellingen en actoren tijdens het proces mogelijk, maar dit is weinig onderscheidend ten opzichte

van reguliere processen van planvorming. Bij meer spontane open ontwikkelingen is er meer variëteit tussen de cases.

Lokale noden, persoonlijke betrokkenheid en de intrinsieke kansen van een gebied zijn vaker het startpunt van spontane ontwikkeling.

Incrementeel en flexibel

Sommige kennen een meer incrementele stap van leren en bijstellen van doelen, zoals Landtong/ Nieuwe Meer, Toentje en Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert. In een meer politiek geladen project als K-Buurt willen betrokken buurtbewoners ook het proces openbreken, maar moeten ze eerst een harde strijd leveren om een positie aan tafel te krijgen.

Bij ontwikkelingen die 'spontaan' beginnen, wordt het sterkst voortgebouwd op bestaande structuren. Lokale noden, persoonlijke betrokkenheid en de intrinsieke kansen van een gebied zijn daar vaker het startpunt. Dit is anders bij een crisisaanpak of bewuste open strategie. Daar vindt vaak al in een vroeger stadium een menging plaats van doelstellingen van lokale partners en de overheid. Dit maakt de kans op doorontwikkeling en synergie tussen beide groter, maar soms volgt in de tijd opnieuw een radicale breuk met deze stadsmakers en herinneren alleen de toegevoegde functies aan de activiteiten waarmee zij experimenteerden.

De belofte van een meer incrementele aanpak van stadsontwikkeling wordt dus slechts beperkt waargemaakt in de praktijkvoorbeelden. In hoe-

verre een ontwikkeling incrementeel is, is afhankelijk van het perspectief van tijd en ruimte. Dat maakt het analytisch minder interessant, maar de emancipatoire dimensie van deze ontwikkelingen blijft belangrijk: dat de (eind)gebruikers van de stedelijke ruimte actiever zijn betrokken bij plannen bedenken en het 'maken' van de stad, en dat overheden zich daarbij vooral faciliterend en kaderstellend opstellen. Hier zien we zeker interessante innovaties. Maar vooral zien we dat de rollen van zowel burgers als overheden divers en meervoudig zijn en zich vaak ontwikkelen door de tijd. Zo krijgt bewonersgroep Hart voor de K-buurt een actieve rol in de planvorming, terwijl stadsmakers bij onder andere het Marineterrein en Ebbingekwartier een rol krijgen in de invulling of het beheer van het gebied. Ook ambtenaren vervullen verschillende rollen en wisselen deze bovendien af binnen een project.

In de ontwikkeling van de K-Buurt spelen bewoners een actieve rol.

BELOFTE 2 DE GEMEENSCHAP DOET MEE

Wat is een gemeenschap en hoe raken gemeenschappen betrokken bij stadsontwikkeling?

Een belangrijk uitgangspunt van meer open stadsontwikkeling is om de (toekomstige) gemeenschap van bewoners, ondernemers en andere gebruikers te raadplegen én actief te betrekken bij het maken en uitvoeren van plannen. Tegelijk willen sommige burgers en ondernemers zelf actief zijn. Zowel de overheid als gemeenschap wil dus energie 'van onderop' inzetten voor het vormgeven van de stad. Toch is het niet eenvoudig om deze ambitie waar te maken. Het begint al met de vraag wie 'de gemeenschap' is: wie doet mee, wie niet en waarom wel of niet? Wat maakt bewoners en ondernemers geïnteresseerd in een actieve rol in stedelijke ontwikkeling? Wat kunnen professionals en initiatiefnemers doen om (andere) burgers en ondernemers te betrekken bij stedelijke ontwikkeling?

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

WAT IS EEN GEMEENSCHAP EIGENLIJK?

‘Gemeenschap’ is een verwarrend begrip. Het roept associaties op van een eensgezinde groep, terwijl in een stedelijke context vaak sprake is van diversiteit in belangen tussen verschillende individuen. Die individuen vormen soms een groep, maar vaak ook niet.

Het schaalniveau van de gemeenschap en hoe groot de onderlinge verbondenheid is om van een gemeenschap te kunnen spreken, zijn ook niet eenduidig. In de literatuur komen we vele betekenissen tegen, die ergens op het spectrum liggen tussen zware en lichte gemeenschappen (Hurenkamp & Duyvendak, 2007):

- Een ‘zware’ gemeenschap heeft een gedeelde cultuur, gedeelde waarden en ideeën over het goede leven en is verbonden met de grond waarop zij woont. Denk aan een oude volksbuurt of Molukse wijk met een hechte, relatief homogene bevolking.
- Een lichte gemeenschap bestaat uit gelijkgestemden die zich (vaak online) verbinden via een bepaald thema of voorkeur. Zij zijn juist niet grondgebonden en hebben relatief weinig regels waaraan de leden zich moeten houden.

Leden kunnen zich makkelijk aansluiten, maar ook makkelijk weer uitstappen. Voorbeelden zijn een onlineplatform als GeenStijl of groep milieuactivisten: grote groepen mensen verbinden zich hier onderling op een losse manier rond één of meer gedeelde interesse(s).

Dus: altijd meervoud

Stedelijke ontwikkelingsprojecten raken vaak verschillende gemeenschappen, met kenmerken van zowel ‘lichte’ als ‘zware’, grondgebonden verbanden. Zo kan bijvoorbeeld een project in Amsterdam-Zuidoost impact hebben op verschillende religieuze gemeenschappen, op een gemeenschap van ‘bewoners van het eerste uur’, maar ook reacties oproepen van beschermers van architectonisch erfgoed. Zij raken betrokken omdat een belang dat zij vertegenwoordigen in

het geding is. Anders gezegd, in stedelijke ontwikkeling gaat het vrijwel nooit om één ‘gemeenschap’, maar om ‘gemeenschappen’ die in meer of mindere mate betrokken zijn.

Een stedelijk ontwikkelingsproject kan dus groepen en individuen met uiteenlopende belangen en op verschillende schaalniveaus raken. Daarbij maken we onderscheid tussen twee soorten belangen:

1. Geografische belangen

In dichtbevolkte, verstedelijkte gebieden raakt vrijwel ieder project de belangen van partijen in de directe omgeving. Denk aan een eensgezinde, ‘zware’ gemeenschap, maar ook aan groepen en individuen die regelmatig hier zijn om bijvoorbeeld te werken. Het kunnen

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

ondernemers die overlast ervaren van een verloederd gebied. Maar ook jongeren die een braakliggend terrein gebruiken als hangplek en opsieren met graffiti.

2. Inhoudelijke belangen

Groepen kunnen ook geraakt worden door de inhoudelijke doelstellingen of gevolgen van een project. Dit zijn de eerdergenoemde lichte gemeenschappen, die voor een bepaalde gedeelde interesse of belang in actie komen. Denk aan een gierzwaluwwerkgroep die bij sloop of renovatie vervangende nestgelegenheden opeist. Of een vereniging die zich inzet voor het behoud van cultureel erfgoed. Of juist een platform voor gehandicapten dat toetst of de openbare ruimte voor iedereen goed bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar is.

Het is best lastig om te bepalen welke gemeenschappen relevant zijn voor een project. Vaak is onduidelijk op welke geografische schaal je moet zoeken: waar liggen de grenzen van de buurt? Wie komen hier allemaal? Belangengroepen komen vaak pas in beeld als een project concrete vormen aanneemt. Als de doelstellingen of functies zijn bepaald, wordt de ruimtelijke

impact duidelijker. Daarop ontstaat belangstelling of weerstand bij diverse gemeenschappen. De partijen die daardoor met elkaar verbonden raken, noemen Janssen-Jansen & Van der Veen (2017) een projectcollectiviteit. Als het project inhoudelijk verandert, kunnen nieuwe groepen zich vanwege hun belangen aandienen. Het betrekken van gemeenschappen is dus geen afgebakende fase in een project, maar vergt continu aandacht.

Het betrekken van gemeenschappen is geen afgebakende fase in een project, maar vergt continu aandacht

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

HOE RAAKT DE GEMEENSCHAP BETROKKEN?

Stedelijke ontwikkelingsprojecten raken dus uiteenlopende gemeenschappen met diverse belangen en op verschillende schaalniveaus. De voorbeelden uit Groningen en Amsterdam laten drie manieren zien waarop gemeenschappen betrokken raken bij de ontwikkeling van stedelijke ruimte:

1. Op uitnodiging van de overheid
2. Op eigen initiatief
3. Door een positie af te dwingen

Overheid nodigt gemeenschappen uit: stadsmakers krijgen een rol

Een aantal van de voorbeelden die we hebben onderzocht, starten vanuit de lokale overheid, die met één of meerdere gemeenschap(pen) een plan of project tot uitvoering brengen. Het gaat hierbij vooral om grote gebiedsontwikkelingen en transformatieprojecten, zoals in Almere Oosterwold, het Marineterrein en Buiksloterham in Amsterdam en het Groningse Suikerfabriekterrein. Voor dit soort gebieden zoeken gemeenten vaak zogenaamde 'stadsmakers' die iets kunnen

bijdragen aan de inhoudelijke doelstellingen van het project. Ze kunnen bijvoorbeeld hun woning hier zelf bouwen of een creatieve invulling geven aan het terrein. Het gaat dan dus om gemeenschappen die van buiten komen en die door de inhoud van een plan of mogelijkheid geïnteresseerd en betrokken raken. Soms stelt de overheid een intermediair aan die verantwoordelijk is voor het werven van passende ondernemers en organisaties, zoals Bureau Marineterrein of Ploeg id3 bij het Suikerfabriekterrein.

Omwonenden of gevestigde bedrijven worden bij dit soort grote gebiedsontwikkelingen en transformatieprojecten vaak beperkt betrokken; de aandacht gaat uit naar het aantrekken van een nieuwe doelgroep. Zo werd in Buiksloterham een tijdelijke, creatieve invulling voor een oude scheepswerf gezocht en hierbij weinig aandacht besteed aan de aansluiting op (wensen van) ondernemers of bewoners in de omgeving. Ook in Oosterwold worden zelfbouwers van buiten geworven en spelen de agrariërs en andere

voormalige gebruikers van het gebied nauwelijks een rol in de ontwikkeling. Het Marineterrein vormt hierop een uitzondering: daar worden nabije bewoners en organisaties wel uitgenodigd om mee te denken, al is dit best lastig.

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

MARINETERRAIN: SPAGAAT TUSSEN STAD EN BUURT

“Het Marineterrein was een geïsoleerd militair terrein, in het centrum Amsterdam. Het terrein heeft zich letterlijk ommuurd ontwikkeld. Nu het – in ieder geval voor een deel – publiek toegankelijk is en in zekere zin een ‘normaal’ deel van Amsterdam, doet de vraag zich voor hoe het een relatie moet aangaan met de directe omgeving en wie die omgeving eigenlijk is. Rond het Marineterrein bevindt zich een echte buurt met typische wensen en problemen op het gebied van groen, veiligheid, (betaalbaar) wonen en voorzieningen. Maar de directe omgeving is net zo goed een van de meest grootstedelijke plekken van Nederland die haar identiteit ontleent aan het gegeven dat Amsterdam de hoofdstad is en daarmee een (inter-) nationaal knooppunt van bedrijven, mensen en voorzieningen. In de eerste fase van de participatie rond het Marineterrein is daarom ingezet op het onderscheiden van verschillende kringen van betrokkenen en is getracht om naast de bedrijven en

omwonenden ook een bredere groep te betrekken. Het terrein roept veel interesse en enthousiasme op, maar de ruimte voor participatie op het ‘brede’ stedelijke niveau is beperkt omdat het rijk met de gemeente de identiteit voor het terrein grotendeels heeft vastgelegd. Actievoerders hebben wel succes gehad door een motie af te dwingen waarin de gemeenteraad voor meer (betaalbare) woningen heeft gestemd.

De huidige participatie rond het Marineterrein kent een spagaat: enerzijds wil het Bureau Marineterrein een directe relatie aangaan met de buurt. Daarbij staat het nu, de tijdelijke programmering van het terrein centraal. Anderzijds is de gemeente verantwoordelijk voor het organiseren van participatie met het oog op de ontwikkeling in de nabije toekomst. Voor de directe omgeving, de omwonenden, lopen die twee thema's in elkaar over. Het huidige gebruik van het terrein en de toekomstige bebouwing

zijn voor hen soms lastig uit elkaar te houden en zeker voor degenen die bijvoorbeeld pleiten voor laagbouw en een groen en duurzaam karakter van de publieke ruimte.

Toch, mede dankzij de vele activiteiten die bureau Marineterrein voor de omgeving organiseert, lijken veel mensen inmiddels te begrijpen dat zij hun wensen en grieven voor het huidige gebruik met het bureau moeten delen en hun visie op de permanente ontwikkeling (de nieuwe bebouwing) met de gemeente. Mijn indruk is dat de combinatie van nieuwsbrieven, ‘bijpraat-bijeenkomsten’ en uitnodigingen voor specifieke evenementen het actieve deel van de omgeving het gevoel geeft dat er waar mogelijk in ieder geval met hen wordt overlegd en afgestemd.”

Menno van der Veen, onderzoeker Universiteit van Amsterdam

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Omgevingswet: weg met de vrijblijvendheid

In de praktijk zien we dat de overheid dus gericht ondernemers en creatieve stadsmakers betreft bij de uitvoering van concrete ruimtelijke projecten. Interessant is dat de aanstaande Omgevingswet de overheid verplicht om burgers en bedrijven in een vroeg stadium van ruimtelijke ontwikkeling te betrekken, namelijk bij het opstellen van de Omgevingsvisie. In die visie legt de gemeente haar belangrijkste ambities en beleidsdoelen voor de fysieke leefomgeving op de lange termijn vast. Daarnaast moet elke initiatiefnemer onder de Omgevingswet zelf voor legitimatie en draagvlak zorgen voor een ontwikkeling die hij wil realiseren. Maar het vroegtijdig betrekken van bewoners is niet eenvoudig. Zeker niet wanneer plannen nog niet zo concreet zijn. Wanneer die dat wel zijn, is het juist de kunst daar toch nog open en flexibel naar te kijken.

Meedoen met de Omgevingsvisie: maak het concreet, graag!

Studenten bestuurskunde van Hogeschool van Amsterdam vroegen in 13 kleine en middelgrote gemeenten ruim 1.800 volwassenen hoe zij zouden willen meedoen bij het maken van ruimtelijk beleid zoals een Omgevingsvisie. De belangrijkste lessen uit het onderzoek:

- **Activeer en betrek**
Ruim 60 procent wil wel meedenken over ruimtelijk beleid, maar doet dat nog niet. Er is dus een grote groep die betrokken kan worden.
- **Maak het concreet**
Andermans plannen en ideeën zijn fijn om op te reageren. Met eigen ideeën komen of met anderen in gesprek gaan is minder populair. Meeschrijven en ontwerpen aan plannen wordt het minst aantrekkelijk gevonden.
- **Geef informatie en wees transparant**
Voor 70 procent van de mensen is het (zeer) belangrijk om vooraf veel informatie te krijgen. Ook wil 66 procent vooraf weten wat je met de inbreng doet.

- Combineer digitale communicatie met brieven en huis-en-huiskranten

De meeste mensen willen dat je via brieven en huis-aan-huis kranten geïnformeerd wordt over hoe ze kunnen meedenken over ruimtelijk beleid. Dit geldt in het bijzonder voor ouderen. Jongere groepen zijn ook enthousiast over communicatie via de gemeentelijke website of sociale media. Communicatie via lokale radio, televisie of WhatsApp heeft maar een beperkt bereik.

- Oefen op de spagaat

Planners en ontwerpers moeten concreet, duidelijk én flexibel zijn. In deze spagaat moet je concrete plannen en ontwerpen neerleggen om de gemeenschap te betrekken. Zo moet het meteen duidelijk zijn waarover het gaat, zodat mensen zich er iets bij kunnen voorstellen. En je moet écht iets kunnen doen met de inbreng van burgers: als alles in beton gegoten is, valt er weinig meer in te brengen. De plannen en ontwerpen moeten dus ook flexibel blijven en je moet eigen voorstellen los kunnen laten.

Het betrekken van gemeenschappen is geen afgebakende fase in een project, maar vergt continu aandacht

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

OPEN LAB EBBINGE: SAMEN MAKEN WE DE STAD?

“Eén van de grootste leerpunten van Open Lab Ebbinge is dat je als gemeente plannen niet alleen maakt. Dat je van tevoren oprecht geïnteresseerd bent in wat de stad wil en waar de stad om vraagt. Het is niet meer: we hebben een bestemmingsplan, we gooien het in de inspraak, want dat werkt niet. Dat is niet alleen door Open Lab Ebbinge ontstaan, dat is ook een algemene ontwikkeling. Maar het is inmiddels wel tot het Groninger DNA doorgedrongen. Ik denk dat doordat de gemeente dit mogelijk heeft gemaakt, ook andere groepen in de stad eerder geneigd zijn om bij ons aan te kloppen met een voorstel.”

*Hiltje van der Wal, beleidsmedewerker
gemeente Groningen*

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Gemeenschap neemt initiatief

Bij een aantal onderzochte casussen nemen leden van een gemeenschap zelf het initiatief om een plek of gebied verder te ontwikkelen. In de meeste gevallen ontstond dit vanuit een lokale gemeenschap. Bijvoorbeeld winkeliers die bij de gemeente aankloppen vanwege verloedering en overlast van het door de economische crisis lang braakliggende Groningse CiBoGa-terrein in het Ebbingekwartier. Of professionals van een zorginstelling en buurthuis die zich zorgen maken over vereenzaming onder ouderen in de wijk en een plan maken voor een lokale mobiliteitsoplossing, zoals de Vinkmobiel in Groningen. Bij het Toentje ging het anders; dit initiatief komt van een sociaal ondernemer uit Groningen die geen connectie heeft met het gebied dat hij krijgt toegewezen. Gedurende het project zet hij zich wel in om de lokale gemeenschap te betrekken.

Betrokkenen van binnen en buiten

Opvallend is dat initiatieven vrijwel altijd een mix van gemeenschappen van binnen en buiten het gebied betrekken. Als initiatieven vanuit een lokale gemeenschap ontstaan, worden in de meeste gevallen gericht andere ondernemers of organisaties van buiten het gebied aangetrokken om het initiatief te helpen realiseren of versterken. Deze laatste groep partijen doet mee vanuit een inhoudelijk en soms ook zakelijk belang. Bij Vinkmobiel raken bijvoorbeeld ook Noorden Duurzaam, DAM-Nederland en later Optilease betrokken; respectievelijk een vereniging die duurzame ontwikkeling in Noord-Nederland ondersteunt, een landelijke aanbieder voor duurzame aanvullende mobiliteit en een autoleasebedrijf uit een ander deel van Groningen. En bij de Amsterdamse Boeletuin worden naast de lokale moestuinvereniging Zuidmoes ook twee groene initiatieven van buiten actief. Beide partijen leggen wel verbinding met de omgeving: Containing Mushrooms gebruikt koffiedik van bedrijven in

de omgeving om paddenstoelen te kweken en Green Living Lab werkt samen met onderzoekers en studenten van de Vrije Universiteit aan experimenten en workshops over groen en gezond leven.

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

TOENTJE: BETREKKEN VAN INHOUDELIJKE GEMEENSCHAPPEN EN DE BUURT

“De casus Toentje laat zien dat initiatieven ook vanuit een inhoudelijk belang ontstaan, zonder dat lokale gemeenschappen direct worden betrokken. Groninger en sociaal ondernemer Jos Meijers wilde een stadsmoestuin ontwikkelen om groente voor de voedselbank te produceren én mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt een zinvolle dagbesteding te geven. Nadat hij had aangeklopt bij de gemeente en woningcorporatie Nijestee, werd eerst een tijdelijke en later een permanente plek gevonden in de Oosterparkwijk. De ondernemer had vooraf geen connectie met het gebied, behalve dat de voedselbank er in de buurt is gevestigd.”

Lastig praten

“Door omwonenden werd Toentje in eerste instantie negatief ervaren als een initiatief van buiten. Uiteraard is wel met buurtbewoners gesproken over de komst van de tuin en de latere kassen. Dat is vooral gedaan door een ambtenaar die groenparticipatieprojecten in de wijk coördineert. Dat gesprek blijkt niet altijd eenvoudig. Bewoners zijn verbolgen over de eerder verdwenen speelplek op de plek van

de tuin. Uiteindelijk komt er een nieuwe speelplaats, maar dat maakt de bewoners nog niet direct betrokken bij de tuin. Voor buurtbewoners worden daarom ook moestuinbakken geplaatst naast de tuin.”

Aansluitende ondernemers

“Geleidelijk raakt de tuin meer ingebed in de lokale gemeenschappen. Er wordt een buurtrestaurant geopend, samengewerkt met de Culinaire Vakschool Groningen en contact gelegd met lokale welzijnsorganisaties. Ook diverse ondernemers uit de stad sluiten zich aan, zoals een bierbrouwer en imker/honingproducent en de Streekboer Groeningen. Zo weet Toentje steeds beter inhoudelijke en geografische belangengroepen aan zich te binden en de steun voor de tuin te verbreden. Dat maakt het initiatief minder kwetsbaar voor verandering in beleidsdoelstellingen. Inmiddels is er een veel bredere achterban voor de tuin en de bijbehorende initiatieven dan bij de start, zowel vanuit de wijk – buurtbewoners die hier komen eten, wandelen of een cursus volgen – als vanuit ‘lichte’ gemeenschappen die creatief

ondernemerschap, groen en gezondheid een warm hart toedragen.”

Verschillen overbruggen

“De aansluiting bij de omwonenden en directe burens van de tuin blijft een punt van aandacht: er wonen mensen met een smalle beurs een heel andere achtergrond dan de ondernemers van de initiatieven. Daardoor zijn er soms onzichtbare drempels om bij Toentje binnen te stappen. Een lid van het welzijnsteam uit de wijk vertelde dat bewoners graag direct en laagdrempelig worden aangesproken, bijvoorbeeld door een buitenschoolse activiteit voor kinderen op de tuin. Dat kinderen en hun ouders eenvoudig kunnen binnenstappen, misschien zelf iets kunnen verbouwen. Als de kinderen blij zijn, zijn de ouders ook blij. Dat is voor veel bewoners toch iets anders dan een buurtrestaurant of streekwinkel starten. Het vraagt een inspanning waar niet direct inkomsten tegenover staan, wat lastig is voor een initiatief dat zichzelf moet kunnen bedruipen.”

Melika Levelt, onderzoeker Hogeschool van Amsterdam

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Niet gehoord? Dan verzet en weerstand

In een klein aantal projecten die we onderzochten, worden gemeenschappen in eerste instantie beperkt betrokken en ontstaat in de loop van de tijd weerstand. De gemeente of particuliere grondeigenaar maakt een plan voor een gebied dat felle reacties losmaakt binnen een gemeenschap. Die gemeenschap komt daarna in actie om hun belangen beter te vertegenwoordigen. In de onderzochte projecten waren het telkens

groepen uit de omgeving die een positie opeisen in de ontwikkeling. Vaak gaat hier een behoorlijke strijd aan vooraf. Een voorbeeld vinden we in de Amsterdamse K-buurt. De gemeente werkt hier al jaren aan grootschalige vernieuwing van de wijk, maar de gemeenschap voelt zich hierbij onvoldoende betrokken. Bewonersgroep Hart voor de K-Buurt zocht de publiciteit op en kondigde een participatiestaking af. Hierdoor kwam het project in een impasse en wist de bewonersgroep uiteindelijk veel macht naar zich toe te trekken. Bij het

Amsterdamse Havenstraatterrein stapten mensen achter de in het gebied gevestigde Museum-tramlijn en het Trammuseum naar de Raad van State omdat zij zich onvoldoende gehoord voelden in de gemeentelijke woningbouwplannen. De Raad van State stelde ze in hun gelijk, waardoor de gemeente met een nieuw plan moet komen.

Gentrification niet te stuiten in New York

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Hoe representatief is de groep?

Het is dus belangrijk om lokale gemeenschappen tijdig en serieus te betrekken. Want wie rekening houdt met hun belangen, kan oppositie op een later moment mogelijk voorkomen. Toch is het voor gemeenten lastig om rekening te houden met elke groep die zich aandient. Bij Hart voor de K-buurt worstelden betrokken ambtenaren bijvoorbeeld met de vraag in hoeverre de bewonersgroep representatief is voor de hele buurt. Een terechte en lastig te beantwoorden vraag. Daarnaast moeten gemeenten niet alleen rekening houden met belangen van zittende partijen, maar ook van bijvoorbeeld groepen die nu geen woning kunnen vinden. Deze groep is meestal nog niet in beeld op het moment dat plannen worden gemaakt. Daardoor kan die groep niet snel voor haar eigen belangen en wensen opkomen. Gemeenten die veel haast voelen om snel woningen toe te voegen, kunnen hierdoor soms wat te snel over belangen van bestaande gemeenschappen heen stappen. Zowel bij Havenstratterrein als in de K-buurt wordt hierdoor de weerstand vergroot en raken plannen alleen maar verder vertraagd. Verstandiger lijkt het om de belangen van lokale gemeenschappen serieus mee te wegen.

Gemeenten moeten rekening houden met zowel de huidige als toekomstige bewoners en afwegen of mondige bewoners wel representatief zijn voor de buurt.

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

K-BUURT: BEWONERSGROEP ROEPT PARTICIPATIESTAKING UIT

“Wij willen een gezellige buurt met een plein waar mensen elkaar ontmoeten. Geen saaie aangeharkte nieuwbouwbuilt, maar een plek waar mensen ook tot wat later kunnen doorgaan. Daarom wilden wij ook de opdrachtgever zijn voor de bouwplannen. Aanvankelijk gingen wij zelf het participatieproces bedenken, maar het stadsdeel besloot later toch een communicatiebureau in te huren. Dat kan, maar hun ideeën pasten niet bij onze multiculturele buurt. Het is juist belangrijk dat de buurt een echte keuze kan maken.

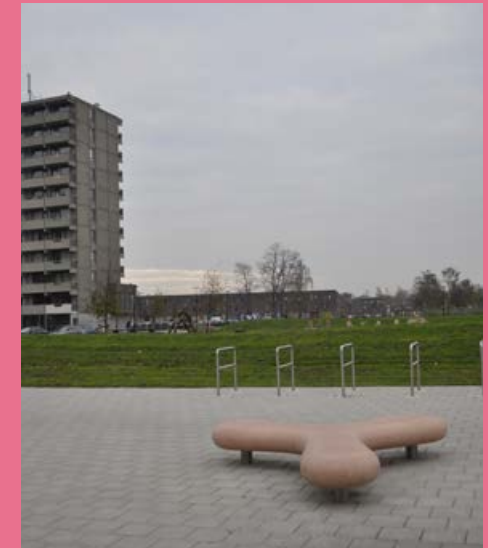
De opties moeten ook passen bij de brede buurt; je moet luisteren naar alle soorten mensen, niet alleen de groepen die kunnen participeren of goed weten hoe dat moet. Dat is nu niet het geval. We zijn het zat dat wij de hele tijd om input worden gevraagd, maar dat hiermee niks wordt gedaan. Daarom hebben we een participatiestaking uitgeroepen.”

Mike Brantjes, trekker bewonersgroep Hart voor de K-buurt.

“De betrokken gemeenteambtenaren werden verrast door de staking, omdat zij vonden dat juist in deze situatie al zoveel moeite in de buurtparticipatie hadden gestoken. Met inzet van een gespecialiseerd bureau was een uitgebreid participatietraject georganiseerd met werkateliers en een adviesteam uit de buurt

Door steun van een nieuw college dat democratisering en burgerparticipatie als prioriteiten heeft, heeft het Hart voor de K-buurt sinds 2018 een vaste plek aan tafel in het vervolg van de visie- en besluitvorming over de buurt.”

Stan Majoor, lector Hogeschool van Amsterdam

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

HAVENSTRAATTERREIN: BALANCEREN TUSSEN INSIDERS EN OUTSIDERS

“We zijn voor het eerst geconfronteerd met de plannen, toen de toenmalige wethouder ons een plan presenteerde wat al helemaal in kannen en kruiken was. We hebben toen gevraagd waarom wij als gebruikers van dit terrein nooit betrokken zijn geweest. De wethouder zei dat hij simpelweg ervan uitging dat wij na de bouw niet meer terug zouden komen op het terrein. Dus daarom hoefden ze niet met ons te praten! Dat is exemplarisch voor de houding van de gemeente tegenover de gebruikers hier. Inmiddels is er wel driemaandelijks overleg

met de gemeente, maar dat betekent alleen dat wij op de hoogte worden gehouden van de planontwikkeling. Zonder dat wij daar enige invloed op hebben. Ook de begeleidingscommissie, bestaande uit gebruikers en omwonenden, mag wensen uit de buurt kenbaar maken, maar heeft geen enkele invloed. De gemeente doet uiteindelijk wat ze zelf wil.”

Anton Amir, secretaris Belangenvereniging Havenstratterrein

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Neem de tijd voor participatie

“Bij het Havenstraatterrein is gekozen om partijen in het gebied niet te betrekken. Want dit kost te veel tijd en men zou het eigen belang centraal stellen. Mijn advies is juist: neem de tijd om met elke groep te praten en laat hen ook meedenken over het grote vraagstuk; de druk op de wo-

ningmarkt. Zo kom je wel voorbij het eigen belang. Stel samen uitgangspunten voor de ontwikkeling op en laat hen de criteria in de tender meebepalen. Dit betekent dat het iets langer zal duren, maar het plan zal veel beter geaard zijn. Uiteindelijk leidde de slechte relatie tussen een aantal buurtbewoners en de gemeente ook tot een rechtszaak bij de

Raad van State. Dit had waarschijnlijk voorkomen kunnen worden als de ambtenaren meer ruimte hadden gekregen om relaties op te bouwen met de buurt.”

*Michiel Stapper, promovendus
Universiteit van Amsterdam*

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

WIE ZIJN DIE BETROKKEN BURGERS DAN?

Meedoen vergt tijd en professionele kennis

Een initiatief van de grond krijgen of meedenken over ruimtelijke plannen vergt behoorlijk wat kennis, vaardigheden en tijd. Vaak wordt opgemerkt dat bij participatie en burgerinitiatieven niet alle bewoners en ondernemers meedoen. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat vooral blanke, hoogopgeleide Nederlanders initiatieven ontwikkelen, terwijl lageropgeleiden, migranten, ouderen en mensen met een lichte verstandelijke beperking dit veel minder doen (o.a. [Den Ridder & Dekker, 2015](#)). Er wordt gesproken over een nieuwe beroepsgroep van 'burger-professionals' die maatschappelijke betrokkenheid met professionele vaardigheden combineren en inzetten voor projecten in hun buurt of stad ([Franke e.a., 2015](#)). Dat zien we ook in ons onderzoek terug. Vrijwel alle respondenten waren hbo of universitair geschoold. Leeftijd speelt daarnaast een rol: de respondenten zijn allemaal tussen de 34 en 66 jaar. De specifieke achtergrond van veel initiatiefnemers impliceert dat lang niet alle ge-

meenschappen en alle individuen even makkelijk kunnen meedoen.

Beperkte tijd

Een burgerinitiatief realiseren, vergt veel praten en onderhandelen met andere belanghebbenden en afdelingen van de gemeente. Voor een subsidieaanvraag, een vergunningsprocedure of het opstellen van het businessplan is veel tijd nodig. In alle onderzochte projecten in Amsterdam en Groningen wordt benadrukt dat deze grote tijdsinvesteringen cruciaal zijn om projecten van de grond te krijgen. Burgers ervaren ambtelijke processen vaak als uiterst traag. Een vlotter proces zou de toegankelijkheid van kunnen vergroten. Daarbij krijgen ambtenaren en werknemers bij marktpartijen hun uren gewoon betaald, terwijl burgers dit vaak onbetaald in hun eigen tijd moeten doen. Hoewel sommigen professionaliseren en zich via subsidies of als freelancer laten betalen, hebben burgers vaak minder tijd dan overheden of marktpartijen.

Burgers die meedoen, doen dit vaak in hun eigen tijd.

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Intermediair brengt expertise...

Voor het maken van plannen is expertise nodig. Die benodigde kennis wordt ook benadrukt door de respondenten. Daarom is het niet vreemd dat vooral hogeropgeleiden sleutelfiguren in de projecten zijn. Het belang van expertise zien we terug in de rol die professionele intermediairs spelen in veel projecten. In veel casussen voeren deze intermediairs een participatietraject uit of ondersteunen ze initiatieven vanuit een gemeenschap. De manier waarop intermediairs betrokken raken, loopt uiteen. In sommige casussen zijn zij inge-

Intermediairs kennen de processen, politiek en ambtenarij en helpen en activeren bewoners of ondernemers

huurd door de overheid, zoals Ploeg id3 bij het Suikerfabriekterrein en Bureau Marineterrein. Deze bureaus moeten passende ondernemers en activiteiten werven en het gebied in een afgebakende periode tot ontwikkeling brengen. Bij de ontwikkeling van de K-buurt schakelt de gemeente een communicatiebureau in om een uitgebreid participatietraject op te zetten en uit te voeren. In andere gevallen schakelt een gemeenschap zelf een adviseur in, zoals bewoners en gebruikers van kunst- en bedrijventerrein Nieuw & Meer bij Landtong/Nieuwe Meer. Adviseurs ondersteunen hier bij het opstellen van een visie op de gebiedsontwikkeling en betrekken hierbij de gemeente en andere belanghebbenden.

De bijbehorende procedure en subsidieregeling is echter zo complex, dat bewoners hierop bijna geen aanspraak maakten. De Gezonde Stad wierp zich op als intermediaire partij, zette het project 'Park om de Hoek' op, ontwikkelde een helder stappenplan voor bewoners en begeleidde hen in het contact met de gemeente. Intermediairs kunnen dus bureaucratische rompslomp bij initiatiefnemers wegnemen en vormen regelmatig een noodzakelijke schakel om projecten mogelijk te maken. De kracht van intermediairs schuilt in het combineren van kennis van en contacten binnen de politiek en ambtenarij met het vermogen om bewoners of ondernemers aan te spreken, te activeren en helpen om tot een samen gedragen plan te komen.

... en een netwerk

Sommige intermediaire partijen proberen ook op eigen initiatief verbinding te leggen tussen gemeenschappen en gemeenten. Bijvoorbeeld in Amsterdam, waar de gemeente bewoners wil betrekken bij de realisatie van postzegelparkjes.

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

Niet te professioneel graag!

Professionele kracht inschakelen of ontwikkelen komt niet zonder risico's. Het initiatief kan haar band met de gemeenschap kwijtraken. Vragen over loyaliteit kunnen ontstaan als de voorman of intermediair de taal van de overheid spreekt en vanuit ervaring en strategische overwegingen meedenkt met de belangen van de overheid.

Burgers moeten veel kennis en vaardigheden in huis hebben om mee te kunnen doen. Vaak worden professionele intermediairs ingeschakeld.

Ook kan een gemeenschap die zich professioneel ontwikkelt steun verliezen bij de overheid. Zolang Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert betrokken werd door een 'amateuristische' maar zeer betrokken buurtbewoner, liep de samenwerking tussen de buurt en de gemeente eenvoudig. Het contact werd echter stroever naarmate de financiering formeler en de organisatievorm professioneler werden. Hetzelfde zien we bij Vinkmobiel, waar een aantal vrijwilligers en professionals zich inzetten voor de ontwikkeling van een mobiliteitsvoorziening voor ouderen. De samenwerking met de gemeente verloopt moeizaam. Eerst is het contact met de gemeente niet strategisch genoeg om een plek aan tafel te bemachtigen en wordt initiatief te weinig innovatief gevonden om een subsidie te krijgen. Later wanneer een ondernemer is ingestapt om de organisatiestructuur op te bouwen, ontstaan bij de gemeente vragen of het project wel voldoende is ingebed in de buurt om als maatschappelijk initiatief te worden gesteund: de gemeente kan immers geen private bedrijvigheid financieren. Initiatieven moeten dus opereren in een krappe bandbreedte waarbinnen ze én voldoende professioneel zijn én geloofwaardig als maatschappelijk initiatief.

“Mijn rol is enerzijds om door het woud van regels en instituties heen te kijken. Daarnaast leer ik de groep die daar zit om de omgeving niet als vijand maar als vriend te zien. Dus kijk waar de aanknopingspunten zitten en maak daar gebruik van. Soms verloopt de samenwerking wel chaotisch. Ik probeer er doorheen te komen met vriendelijkheid en andere mensen de ogen te openen door mijn ervaring en vanuit strategisch inzicht in wat er gaat gebeuren. Af en toe moet ik mijn eigen visie wel even onderdrukken. Ik stuur alleen op thema's en nauwelijks op het nemen van beslissingen. Het is een heel incrementeel besluitvormingsproces. Uiteindelijk ben ik adviseur en dat blijf ik ook.”

Adviseur bij Landtong Nieuwe Meer

Belofte 2: De gemeenschap doet mee

DUS: NIET ALLE GEMEENSCHAPPEN DOEN MEE

Welke gemeenschappen en individuen hebben belang bij een ontwikkeling? Dat hangt af van op welk schaalniveau je kijkt. Een open blik is belangrijk, anders zie je gemeenschappen en belangen makkelijk over het hoofd. Sommige gemeenschappen doen mee omdat ze betrokken zijn bij de wijk of buurt, andere zijn inhoudelijk betrokken en weer andere gemeenschappen ontstaan als zij zich als stadsmakers in een gebied vestigen. Het is misschien niet verwonderlijk dat vooral hogeropgeleiden en mensen met opgebouwde

expertise een plek veroveren aan tafel en dat professionele intermediairs vaak de verbinding moeten leggen tussen gemeenschappen en de overheid en ontwikkelaars. Toch is dit ook zorgelijk: de kans is groot dat zo toch nog partijen over het hoofd gezien worden. Professionals kunnen loszingen van de gemeenschap die zij vertegenwoordigen, terwijl initiatieven waarin veel professionals actief zijn door de overheid soms juist met argwaan worden bekeken: spreken zij wel voor 'de buurt'? Mogen zij wel om publieke

middelen vragen voor een initiatief? Of moeten zij als commercieel bedrijf gewoon marktconforme toegangseisen krijgen? Om echt alle gemeenschappen te betrekken bij een planningsproces, moeten waarschijnlijk de spelregels veranderen en het spel anders worden gespeeld.

BELOFTE 3 NIEUWE SPELERS, NIEUWE VERHOUDINGEN

**Betekent het veranderend
‘speelveld’ ook dat burgers meer
invloed krijgen op hun stad?**

Dat bewoners en ondernemers als gebruiker van de ruimte inspraak hebben bij planvorming is niets nieuws. Bijzonder is wel dat zij ook steeds vaker de rol van producent van stedelijke ontwikkeling op zich nemen. Als zelfbenoemde ‘stadmakers’ zijn ze nieuwe spelers op een speelveld dat eerder vooral een wisselwerking vormde tussen de overheid, commerciële ontwikkelaars en woningcorporaties. Deze nieuwe rolverdeling is niet vanzelfsprekend en in de praktijk vaak complex. Welke rolverdeling en verhouding zien we tussen overheid en burgers in Amsterdam en Groningen? Hoe ziet de burgerbetrokkenheid en overheidssturing eruit? Welke spelregels zijn bepalend voor de invloed van burgers?

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

VORMEN VAN BURGERBETROKKENHEID EN OVERHEIDSSTURING

Bij meer open stadsontwikkeling gaat het juist om kleinere stappen en directere resultaten. Daarom is de belofte dat burgers hierbij een meer actieve rol hebben dan de overheid dan bij meer traditionele vormen van stadsontwikkeling. In deze rolverschuiving is het niet vanzelfsprekend dat overheden zich alleen faciliterend opstellen. Overheden en burgers nemen verschillende rollen op zich.

Burgers: tussen beleidsparticipatie en eigen initiatief

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid (2012) onderscheidt drie vormen van burgerbetrokkenheid:

- **Beleidsparticipatie**
Het voortouw ligt bij ambtenaren en burgers ‘mogen’ meedoen, bijvoorbeeld via inspraak.
- **Maatschappelijke participatie**
Het voortouw ligt bij ambtenaren en organisaties; burgers ‘mogen’ meedoen via vrijwilligerswerk.
- **Maatschappelijke initiatieven**
Burgers nemen zelf het heft in handen om een bepaald maatschappelijk doel na te streven.

Op papier zijn de drie vormen van burgerbetrokkenheid gemakkelijk te onderscheiden. Maar juist op het snijvlak tussen de vormen doen zich de meest interessante ontwikkelingen voor. Bijvoorbeeld als burgers zich op eigen initiatief inzetten voor een beleidsdoel. Of wanneer burgers niet alleen meedenken over een beleidsthema, maar ook meewerken aan de uitvoering van dit beleid.

In de casussen zien we dat burgers niet alleen initiatiefnemer zijn, maar ook regelmatig betrokken zijn bij open stadsontwikkeling via beleidsparticipatie of maatschappelijke participatie. In enkele gevallen is duidelijk sprake van één van de drie rollen. Vaker worden verschillende rollen afgewis-

seld of gecombineerd tijdens de ontwikkeling. Zo is de K-buurt in Amsterdam in eerste instantie een duidelijk geval van beleidsparticipatie. Hier is namelijk vanuit de gemeente een traject opgezet om buurtbewoners en organisaties in de omgeving te informeren en bevragen over de planvorming voor het gebied. Bewoners en ondernemers zijn echter ontevreden over de plannen en de manier waarop zij hierbij zijn betrokken. Uit die onvrede kwamen zij met acties om de plannen van de gemeente te dwarsbomen en meer zeggenschap te krijgen over het participatieproces. Dat lukte.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

Een ander voorbeeld is het Havenstratterrein in Amsterdam. Hier was de wens om het karakter en het gebruik van het terrein na de herontwikkeling deels te behouden zoals het is, inclusief de huidige gebruikers. Het aanwezige Trammuseum wordt gerund door vrijwilligers en wordt gevraagd om een zakelijk plan voor ná de herontwikkeling van het gebied, en dus actief mee te denken en doen in de ontwikkeling. Als hun plan in de ogen van de gemeente echter niet voldoet, wordt het bestemmingsplan aangepast en verliezen de tramorganisaties de garantie dat het museum kan terugkeren na de herontwikkeling. Om dat te voorkomen, blijven de tramorganisaties met de gemeente onderhandelen over ruimte voor een loods in de nieuwe plannen. In beide casussen wisselen rollen in de participatie elkaar dus af.

Participatieve democratie en actieve bewoners

In een aantal Amsterdamse en Groningse casussen betrekken overheden burgers bij de uitvoering van beleidsdoelen. Niet om mee te denken, maar om mee te doen (ook wel: participatieve democratie). Dat gebeurt bijvoorbeeld op kleine schaal bij het Amsterdamse project Park om

de Hoek. Aanleiding voor dit project is dat de gemeente de openbare ruimte wil vergroenen met postzegelparkjes. Bewoners kunnen hiervoor plannen ontwikkelen en subsidie aanvragen bij de gemeente. Zo nemen zij de rol van initiatiefnemer én die van 'beleidsuitvoerder' op zich. De lokale initiatieven voor duurzame energieopwekking die vanuit de Groninger Energiekoepel (GrEK) worden ondersteund, lijken hierop. GrEK helpt deze initiatieven onder andere de weg naar subsidies voor duurzame energieopwekking te vinden. Op veel grotere schaal zien we burgers meedoen in de beleidsuitvoering bij Almere Oosterwold. De overheid wil hier woningbouw en stadslandbouw bereiken en de initiatiefnemers geven hieraan invulling via een verregaande vorm van zelfbouw. Ze bouwen niet alleen de eigen woningen, maar ook de collectieve voorzieningen en infrastructuur.

Bij een deel van de casussen ontstaat het initiatief wel echt vanuit actieve bewoners, ondernemers of professionals uit de buurt zonder voorbedacht plan of beleid vanuit de gemeente of grondeigenaar. Een voorbeeld hiervan is Vinkmobi, een initiatief van Groningse professionals om een aanvullende mobiliteitsoplossing voor oude-

ren te ontwikkelen. Ook het Groningse Toentje en het Amsterdamse Landtong/Nieuwe Meer komen voort uit initiatieven van bewoners of ondernemers. Opvallend bij dit soort casussen is dat initiatiefnemers vaak wel aansluiting proberen te vinden op beleidsdoelstellingen. Dit blijkt namelijk van groot belang om steun vanuit de overheid te krijgen, bijvoorbeeld in de vorm van ruimte, een vergunning of financiering. Zo weet Toentje zich sterk te profileren binnen verschillende beleidsafdelingen en krijgt het daardoor een vaste plek en subsidies van de gemeente. Ook de kunstenaars bij Landtong/Nieuwe Meer zoeken bij het formuleren van een nieuwe visie op het gebied aansluiting op gemeentelijke en provinciale plannen.

Maatschappelijke participatie

We zien dus veel mengvormen van beleidsparticipatie en eigen initiatieven vanuit de gemeenschap. Daarnaast zijn burgers vaak ook betrokken via (vrijwillige) maatschappelijke participatie. Dat is vooral het geval bij beheer van groen of het deelnemen aan en organiseren van activiteiten. Zo werken medewerkers van kantoren nabij de Amsterdamse Boeletuin mee aan het onderhouden van de moestuin, zijn bewoners bij Park om de Hoek verantwoordelijk voor het beheer van de

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

parkjes en organiseert bewonersgroep Hart voor de K-buurt regelmatig bijeenkomsten en activiteiten voor de buurt. Maatschappelijke participatie lijkt de stille motor achter open stadsontwikkeling: minder opvallend dan de andere twee vormen van burgerbetrokkenheid, maar vaak cruciaal om initiatieven tot stand te brengen.

Oude en nieuwe rollen voor de overheid

Een grotere mate van burgerbetrokkenheid vormt een uitdaging voor de manier waarop de overheid zich opstelt en handelt. Van der Steen, Scherpenisse en Van Twist (2014) onderscheiden vier vormen van overheidssturing die vaak gelijktijdig druk leggen op de overheid:

- **De rechtmatige overheid**

De legitimiteit en rechtmatigheid van overheidshandelen staat centraal. De overheid moet daarom op een bedachtzame en zorgvuldige manier tot randvoorwaarden komen.

- **De presterende overheid**

De overheidssturing moet ook (meetbare) resultaten opleveren en de overheid moet zich hierover kunnen verantwoorden.

- **De netwerkende overheid**

Voor het behalen van complexe beleidsdoelen moet de overheid samenwerken met andere

partijen, zoals burgers, (sociaal) ondernemers en maatschappelijke organisaties.

- **De responsieve overheid**

De overheid moet een relatie hebben met maatschappelijke dynamiek. De overheid moet niet alleen eigen plannen en doelen verkopen, maar ook plannen ondersteunen waar maatschappelijke energie voor is.

Bewonersgroep Hart voor de K-buurt organiseert regelmatig bijeenkomsten en activiteiten voor de buurt.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

Actieve burgers willen meedoen op het speelveld naast de overheid, marktpartijen en maatschappelijke instellingen.

Afwisseling en combinaties

De vier vormen van overheidssturing hebben uitgangspunten die deels tegengesteld zijn, waardoor het afwisselen van rollen lastig kan zijn. Overheden werken bij meer open stadsontwikkeling vaak actief samen met maatschappelijke partijen

om beleidsdoelen uit te voeren of initiatieven te ondersteunen als de netwerkende en responsieve overheid. Toch blijft het waarborgen van rechtmatigheid, realiseren van presentaties en behalen beleidsdoelen ook belangrijk. Samenwerken en faciliteren vervangen dus niet de meer traditionele

vormen van overheidssturing, maar vormen een aanvulling hierop.

Bovendien zien we bij overheden ook combinaties van verschillende rollen. Vaak ligt het accent op één van de verschillende vormen van overheidssturing, maar spelen op de achtergrond andere perspectieven ook een rol. Dit geldt bijvoorbeeld duidelijk bij Oosterwold. Hier moesten de initiatiefnemers in eerste instantie bijna alles zelf doen: van de bouw van hun woning tot de aanleg van wegen en verwerking van afvalwater. Na enige tijd bleek dat de hier individueel aangelegde afvalwatersystemen niet altijd voldeden aan de gestelde kwaliteitseisen. Zelfs als ze wel voldeden, bleek dat deze systemen vanaf ongeveer 15.000 inwoners samen toch de waterkwaliteitseisen niet halen (Nul20, 2019). Beleidsafspraken en wetgeving blijven dus van belang, ook wanneer een overheid in sterke mate samenwerkt met burgers. Dit geldt ook voor het aanleggen van wegen en bijvoorbeeld afvalinzameling (Nul20, 2019). Een andere les uit Oosterwold is dat initiatiefnemers ondersteunen en met hen samenwerken zeker niet minder werk dan als gemeente zelf beleidsdoelen formuleren en uitvoeren. Sterker nog, het kost ambtenaren veel meer tijd dan tevoren was ingecalculeerd.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

Rollenspel is lastig combineren

Het combineren van verschillende rollen kan best lastig zijn voor ambtenaren. In bijvoorbeeld de K-buurt en het Havenstratterrein ligt het accent bij betrokken projectmanagers vooral op presteren: zij focussen zich vooral op het toevoegen van woningen voor de stad. Tegelijkertijd worden zij geconfronteerd met wensen van lokale bewoners en ondernemers in het gebied. Het serieus ingaan op deze wensen en ideeën leidt tot vertraging van het project, waardoor ambtenaren in een spagaat komen tussen verschillende rollen.

Ook voor initiatieven is met de verschillende rollen van de overheid omgaan soms ingewikkeld. Dit zien we bijvoorbeeld bij Park om de Hoek. Stichting De Gezonde Stad voert hier een beleidsdoel van de gemeente uit en verwacht daarom een ondersteunende rol van de gemeente, maar krijgt pas steun en financiering als duidelijk is dat de plannen voor parkjes aan alle eisen voldoen. De gemeente wil hier dus wel samenwerken en ondersteunen, maar legt uiteindelijk de nadruk op haar rechtmatige en presterende uitgangspunten.

Ook als je samenwerkt met burgers, moet je je als overheid houden aan prestatie-eisen en beleidsafspraken.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

PARK OM DE HOEK: INITIATIEF GEEFT UITVOERING AAN BELEIDSDOEL

“De Gezonde Stad wil met Park om de Hoek en de aanleg van postzegelparken de stad groener maken. Dit is een beleidsdoel van de gemeente, dus eigenlijk is het bijzonder dat een derde partij zich hiervoor inzet. De Gezonde Stad wil bovendien op een andere manier de stad maken. Ze wil dat juist van onderop, met en door burgers doen. De gemeente heeft daarbij zo veel mogelijk een faciliterende rol. Hoewel de overheid steeds vaker taken overlaat aan de markt en maatschappelijke organisaties, kan dit alleen als zij op een bepaalde manier betrokken blijft en erop toeziet dat het publieke geld goed wordt besteed. De gemeente wil zekerheid hebben over de resultaten als zij een initiatief steunt. Ze kan dus pas geld vrijmaken als de inhoud van een plan duidelijk is. Dit staat op gespannen voet met de bottom-upaanpak die De Gezonde Stad voorstelt bij Park om de Hoek. Daarbij gaan bewoners en een hoveniersbedrijf namelijk eerst samen een ontwerp bedenken. De Gezonde Stad, de hovenier en de bewoners investeren dus eerst veel tijd, zonder te weten of hun plan daadwerkelijk steun krijgt van de gemeente. De subsidie voor de parkjes wordt pas helemaal aan het eind van het proces toegekend door de gemeente, als duidelijk is wat er gaat gebeuren en het ontwerp is goedgekeurd door de verantwoordelijke gemeentelijke diensten voor onderhoud en ruimtelijke inrichting.”

Fabi van Berkel, onderzoeker Hogeschool van Amsterdam

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

NIEUWE ROLLEN, NIEUWE SPELREGELS?

Burgers en overheden nemen dus verschillende rollen in bij open stadsontwikkeling en zijn daarin soms nog zoekend naar hun bewegingsruimte. Vaak betreden ze een speelveld waar de spelregels nog niet helemaal duidelijk zijn en waar aan beide kanten nog weinig ervaring is in het spelen van het spel. Je krijgt bijvoorbeeld te maken met formele regels, zoals wetten en afspraken, maar ook met ongeschreven regels, zoals normen en werkwijzen die vaak uitgaan van traditionele vormen van stadsontwikkeling met grote marktpartijen. Hoe overbrug je een ‘zo doen we het nu eenmaal hier’? Voor meer open stadsontwikkeling, met een incrementeel karakter en actieve rol voor burgers, ontbreken vaak protocollen. Ook politieke opdrachten die ambtenaren meekrijgen, zijn een soort spelregels. Heel dominant in ruimtelijke projecten zijn spelregels met betrekking tot het verwerven en gebruiken van grond en vastgoed. Dit zijn veelal publieke middelen die niet zomaar mogen worden gebruikt. In hoeverre zien

we dat de spelregels op dit gebied veranderen bij incrementele ontwikkeling?

Andere regels voor verwerving en gebruik

In de wijken Oosterwold en Buiksloterham worden bijvoorbeeld spelregels voor het verwerven van grond aangepast, waardoor (een deel van de) kavels alleen aan particuliere zelfbouwers worden uitgegeven. Nieuwe spelregels over het gebruik van grond en gebouwen geven ondernemers of bewoners de kans om de ruimte zelf in te vullen. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij het Marineterrein, waar oude Defensiegebouwen worden verhuurd aan startups en creatieve bedrijfjes. Zij dragen zo bij aan het gewenste innovatieve karakter van het gebied. Best bijzonder, want op deze waardevolle, centraal gelegen locatie in de stad worden hierdoor kapitaalkrachtige partijen, zoals projectontwikkelaars of hotelketens, voorlopig geweerd.

Nieuwe spelregels bieden de kans om de ruimte zelf in te vullen

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

SUIKERFABRIEKTERREIN: OOK EEN EXPERIMENT HEEFT SPELREGELS NODIG

“De tijdelijke ontwikkeling van het Suikerfabriekterrein laat de grote impact van tijdelijkheid zien op de verhoudingen tussen spelers en spelregels bij gebiedsontwikkeling. Zo is de verdeling van verantwoordelijkheden en risico's hier anders dan normaal. Terwijl de gemeente de verantwoordelijkheid voor tijdelijke exploitatie heeft overgedragen aan EST BV, blijft zij als opdrachtgever en eigenaar veel van de beslissingen nemen. De juridische en financiële risico's liggen echter volledig bij EST BV, de gemeente riskeert alleen imagoschade. De betrokken instanties, zoals politie en brandweer, vragen zich af welke regels moeten gelden voor tijdelijk gebruik. De gebruikelijke regels hanteren, vraagt soms te grote investeringen van de tijdelijke gebruikers. Maar een alternatief protocol bestaat niet. De tijdelijke gebruikers worstelden in

het begin met gebrek aan kennis over juridische aspecten, zoals welke vergunningen nodig waren. Ook is er discussie wie welk deel van de gebruikersverzekeringen moet betalen en wie verantwoordelijk is voor de infrastructurele voorzieningen voor het tijdelijke gebruik: de tijdelijke gebruiker? Of een onbekende toekomstige gebruiker of bewoner? De openheid en experimentele aanpak bij de ontwikkeling van het Suikerfabriekterrein toont een sterke kant van Groningen, maar voor het ontwikkelen van spelregels voor het tijdelijke gebruik kan de gemeente meer leren en vastleggen op basis van eerdere projecten zoals het Ebbingekwartier. Dat kan initiatiefnemers ondersteunen en faciliteren.”

Wendy Tan, onderzoeker
Wageningen University & Research

In Amsterdam wordt een adaptieve strategie voor het Marineterrein gehanteerd.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

Marktlogica blijft dominant

Op sommige plekken geven andere spelregels bewoners een actieve rol in de ontwikkeling van hun stad. Tegelijkertijd blijft onder de oppervlakte ook veel gelijk. Volgens Jurgen Hoogendoorn van de gemeente Amsterdam wordt het grondbeleid in essentie nog altijd aangestuurd door marktlogica, waarbij financieel rendement centraal staat. Al zou de politiek het anders willen, dan nog is het hele ambtelijke apparaat hierop gericht. Grondverhuur of -verkoop vormt immers een belangrijke inkomstenbron voor gemeenten. Daarmee kunnen zij ander beleid weer bekostigen. Deze cultuur en werkwijze verander je niet van de ene op andere dag.

Andere waardeontwikkeling en omgang met de markt

Marktinvloeden zien we niet alleen in Amsterdam, maar bijvoorbeeld ook in het Almeerse Oosterwold. Hier zijn onlangs de grondprijzen flink verhoogd vanwege de toegenomen belangstelling voor het gebied en de Europees vastgelegde verplichting voor gemeenten om grond markconform te verkopen. De kapitaalkracht van burgers bepaalt of zij kunnen blijven meedoen aan de ontwikkeling van het gebied. Tegelijkertijd krijgen professionele ontwikkelaars nog steeds beperkte toegang,

waardoor particulieren een sterke positie hebben. Op plekken waar deze beschermingsregel ontbreekt, is de actieve rol van burgers en kleine, innovatieve ondernemers vaak van tijdelijke aard; al gauw nemen de 'oude' spelers het weer over. Voorbeelden daarvan zijn het Ebbingekwartier en de Boeletuin. Ook bij het Marineterrein en Buiksloterham is het onzeker of kleinere, innovatieve ondernemers na de afgesproken periode kunnen blijven.

Dat het anders kan, bewijst de casus Toentje. Hier houdt de gemeente de huurprijs bewust laag, zodat het initiatief in het gebied kan blijven en de omliggende wijk op de lange termijn in waarde stijgt. Dit getuigt van een zeldzame langetermijnblik en unieke vertaling van de maatschappelijke waarde van initiatieven naar economische waarde voor het gebied. Misschien speelt de context hierbij een rol. Groningen heeft minder last van druk op de fysieke ruimte dan bijvoorbeeld Amsterdam. Dat maakt het toebeden van ruimte aan een niet-commercieel burgerinitiatief minder kostbaar voor de gemeente. Al geldt ook: juist in een overspannen markt kun je snel rendement behalen uit succesvolle initiatieven. Dat verklaart mogelijk waarom in Amsterdam burgerinitiatieven vaak tijdelijk de ruimte kunnen invullen.

Juist in een overspannen markt kun je snel rendement behalen uit succesvolle burgerinitiatieven

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

OOSTERWOLD: NIEUWE SPELREGELS, MAAR MARKTLOGICA BLIJFT DOMINANT

In het Almeerse Oosterwold hanteert de gemeente een aangepast bestemmingsplan op basis van de Crisis- en herstelwet met een beperkt aantal ontwikkelregels. De gemeente bestemt niet alles vooraf, maar stelt eisen per kavel voor de verhouding tussen bebouwing, verharding, groen, water en stadslandbouw. Dat maakt ontwikkeling met een relatief open eindbeeld mogelijk. Bovendien wil de gemeente dat de initiatiefnemers ook de eindgebruikers zijn en dat zij dus zelf hier gaan wonen of werken. Deze spelregels zorgen dat andere spelers aan zet zijn.

Tegelijk is het ook in Oosterwold *business as usual*: de grondprijzen wordt nog altijd bepaald op basis van de marktwaarde. Nu de grondprijzen stijgen, haken sommige initiatiefnemers af of raken teleurgesteld. Voordat potentiële bewoners de grond kopen, zijn ze namelijk vaak al ruim een jaar bezig met hun kaveltkening en planontwikkeling. Ze hebben dus al veel geïnvesteerd. Voor hun gevoel veranderen de spelregels halverwege het spel, en dat voelt niet rechtvaardig.

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

GRONDBELEID IS FINANCIËLE MOTOR IN AMSTERDAM

“De dienst Grond & Ontwikkeling is de financiële motor van stadsontwikkeling in Amsterdam. Zij verhuren de grond die in handen is van de gemeente. De inkomsten hiervan komen, na aftrek van de gemaakte kosten, samen in een grote pot: het vereveningsfonds. Sinds de crisis is die pot goed gevuld. Dat geeft Grond & Ontwikkeling veel macht. Zonder hun geld valt de stad niet om, maar veel investeringen in het ruimtelijk domein worden gerealiseerd met dat geld. Zoals de openbare bibliotheek, het Muziekgebouw aan ‘t IJ, verbeteringen van parken en de energietransitie. Daardoor werd het ambtelijk apparaat een soort machine dat maar één ding wil: ontwikkelen en geld verdienen.”

Twee dominante krachten

“Het is goed dat er ontwikkeld wordt, daar wordt de stad op zich beter van. Het vorige gemeentelijke bestuur deed dan ook niets anders dan die groei faciliteren. Dat was voor de crisis ook al zo, maar vanaf de crisis ging het drie keer zo hard omdat Amsterdam internationaal heel aantrekkelijk werd. Er kwam een toestroom van geld en mensen uit het buitenland.

Voor de crisis ging het nooit over expats. Amsterdam groeide wel, maar die groei kwam vooral van binnen Nederland. De stad werd steeds drukker en duurder. Amsterdammers zagen dit allemaal gebeuren. Dit vertaalde zich in een andere verkiezingsuitslag. De samenleving pikt niet meer het faciliteren van groei als model.

Nu zijn er twee krachten aanwezig. Het ambtelijk apparaat wil de ontwikkelmachine dominant houden. De tegenkracht komt van de samenleving en delen van het ambtelijk apparaat. Het gaat dan vooral over stadsdelen waar al ervaring is met gebiedsgericht werken. Dat is een ruig gevecht. Uiteindelijk is de vraag: voor wie doe je het? Want er komt een globale groei op Amsterdam af. Kies je als bestuur en als stad voor het faciliteren van die globale groei? Of doe je dat slim en zet je de verdiensten die deze groei oplevert in om het ook fijner te maken voor de bestaande bevolking?”

Jurgen Hoogendoorn, adviseur gemeente Amsterdam

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

TOENTJE: MAATSCHAPPELIJK EN FINANCIËEL RENDEMENT

“Als planeconoom bereken je de grondwaardeontwikkeling bij ruimtelijke plannen. Normaal gesproken doen wij dat voor vastgoed en allerlei hardere bestemmingen. Vooral sinds de crisis zoeken wij naar waardecreaties voor zachtere functies. Dat komt ook door de hele opkomst van burgerparticipatie en het op een andere manier ontwikkelen van de stad. Ik kijk dan vooral naar hoe het burgerinitiatief past binnen de gebiedsontwikkeling. Door een initiatief als Toentje ontstaat bijvoorbeeld reuring. Je creëert een situatie waarin mensen zich betrekken en verantwoordelijk voelen voor dat gebied en daarin ook op een later moment willen investeren.

Gebeurt dat niet, dan kan het gebied je later veel geld kosten omdat het verloedert.

Wat heeft de stad over 25 jaar nodig?

Investeren in initiatieven als Toentje kan op lange termijn dus rendabel zijn, mits deze voldoende bijdragen aan de waarde van het gebied. Dit vergt een vooruitziende blik, lange adem en het nemen van risico's. Ondernemers als Toentje zetten wij op plekken waar we verwachten over 25 jaar waarde te creëren. Commerciële beleggers en ontwikkelaars hebben minder geduld omdat zij hun investering sneller moeten terugverdienen. Als gemeente

kunnen wij ook niet lukraak geld investeren; financieel moet het kloppen. Uiteindelijk is onze taakstelling en ons doel toch anders dan van commerciële partijen. Wij hoeven geen rendement te halen, want onze aandeelhouders zijn geen bedrijven die geld willen verdienen. Onze aandeelhouders zijn burgers die iets van de stad willen. Als wij over 25 jaar een mooie stad hebben, dan willen we daar graag nu al in investeren.”

Henk Zuidhof, planeconoom gemeente Groningen

Belofte 3: Nieuwe spelers, nieuwe verhoudingen

DUS: EEN ONGELIJK SPEELVELD MET MEER KANSSEN

Welke rollen spelen overheid, burgers en bedrijven bij de ontwikkeling van gebieden? Welke spelregels gelden daarbij? Komt daar een fundamentele verandering in? Uit de Amsterdamse en Groningse voorbeelden kunnen we concluderen dat er weinig is veranderd: het speelveld is nog steeds niet gelijk. Overheid, marktpartijen en burgers doen niet onder gelijke voorwaarden mee. Dat kan haast ook niet anders; ze hebben andere verantwoordelijkheden en hebben niet dezelfde expertise, tijd, geld en invloed. Initiatieven hebben niet altijd kennis in huis over bijvoorbeeld bestemmingsplannen of vergunningen, wel kunnen overheden hen ondersteunen met tijd en expertise. In de casussen lijkt op dit gebied nauwelijks iets veranderd: procedures en regelingen van de overheid vormen nog altijd een groot obstakel voor burgers en bedrijven bij de realisatie van projecten: processen worden regelmatig ervaren als lang, onzeker en ingewikkeld. Daardoor kunnen alleen burgers en intermediairs met veel ervaring het spel meespelen. Kapitaalkrachtige partijen zijn bovendien altijd in het voordeel als grond en ruimte via marktprijzen

worden verdeeld. Want hoe je het ook wendt of keert: kapitaalkracht is nodig om een rol te spelen in de ontwikkeling van de stad. Soms krijgen bewoners of burgerinitiatieven tegen een gereduceerd tarief toegang tot grond of gebouwen – maar meestal slechts tijdelijk. Ontwikkeling doet bovendien de grondwaarde stijgen en voor gemeenten is het grondbedrijf vaak één van de belangrijkste inkomstenbronnen. Dat geeft gemeenten een sterke prikkel om grondprijzen te verhogen als de marktwaarde stijgt. Grotere investeerders nemen het dan over van zelfbouwers, ondernemers of andere minder commerciële partijen.

Wanneer overheden geen spelregels instellen om deze minder vermogende spelers te beschermen, verliezen zij hun positie. Voor een deel is dit lastig omdat gemeenten verplicht zijn marktconform grond en gebouwen te verkopen of verhuren: anders is sprake van staatssteun. Wel laat het voorbeeld van Toentje zien dat er mogelijkheden zijn om een initiatief als investering in een wijk te zien.

Ook zien we wel verandering: overheden nodigen burgers uit en burgers eisen én krijgen soms werkelijk meer zeggenschap over wat er in hun wijk gebeurt. Zie het voorbeeld van de K-Buurt. Maar als we burgers echt meer zeggenschap willen geven en meer mensen willen betrekken, is duidelijk meer ondersteuning van burgerinitiatieven nodig. Ook moeten overheden nog meer hun best doen zich in burgers te verplaatsen, in plaats van te redeneren vanuit bureaucratische logica. Willen we ook iets veranderen in de positie van burgers op de lange termijn? Dan moeten we fundamenteel nadenken over de rol die marktkrachten spelen in stadsontwikkeling. Zij vormen een motor voor positieve ontwikkelingen, maar sluiten grote groepen mensen ook buiten. Een andere omgang met marktmechanismen in de ontwikkeling van de stad, vergt sterk en bewust ingrijpen van de overheid. Dat blijkt uit de voorbeelden uit de praktijk.

Conclusies

HOE KUN JE WERKEN AAN EEN OPEN STAD?

INZICHTEN, LESSEN
EN REFLECTIE

Conclusies

Wat heeft het onderzoek naar 14 Amsterdamse en Groningse cases van meer open stadsontwikkeling opgeleverd? Hoe kun je als professional bij de overheid of als actieve burger bijdragen aan een meer open stad? De meest belangrijke conclusie is dat open stadsontwikkeling – paradoxaal genoeg – om vrij sterke sturing vraagt. Wil je als gemeente het concept van een open stad betekenis geven, dan moet je dus aan de bak én betrokken blijven. Het vraagt om reflectie op planningsprocessen, toegang en ondersteuning bieden en heldere spelregels stellen voor gebiedsontwikkeling. Ook is het belangrijk om ons af te vragen in hoeverre meer open stadsontwikkeling kan bijdragen aan de stedelijke vraagstukken van deze tijd.

Conclusies

Open stadsontwikkeling vergt sturen en loslaten

Praktijkvoorbeelden uit Amsterdam en Groningen laten zien dat een meer open ontwikkeling van de stad vaak niet 'vanzelf' gaat. Het vraagt om afspraken en regelgeving, zeker wanneer de markt aantrekt, de vraag naar ruimte toeneemt en hogere winsten mogelijk zijn. Tegelijk vraagt open stadsontwikkeling om een andere, meer flexibele en ondersteunende houding van de overheid. Verschillende spelregels maken het makkelijker het spel voor een meer open stadsontwikkeling te spelen.

Spelregel 1: Wees concreet én flexibel

Burgers raken vaak pas betrokken als een plan enigszins concreet is. Dan wordt immers duidelijk wat de doelstellingen of gevolgen zijn en wat dit voor hen betekent. Dit geldt vooral voor inhoudelijke belangengroepen die niet gevestigd zijn in de directe omgeving van een project, maar zich betrokken voelen bij thema's als groen, betaalbare woonruimte of creatieve broedplaatsen. Ook bij het opstellen van een

Omgevingsvisie willen burgers liever pas reageren op concrete voorstellen. Dit is lastig in combinatie met een meer open planproces. Als burgers pas meedoen als het concreet wordt, zijn plannen vaak al zo ver dat het lastig om ze weer open te breken en nieuwe visies toe te laten.

Gemeentelijke planners en projectmanagers begeven zich in een spagaat tussen concrete plannen maken of uitvoeren en deze weer loslaten of aanpassen op basis van de input van betrokkenen. Wat hen helpt, is ondersteuning op organisatieniveau voor een open en flexibele cultuur. Koerswijzigingen in een plan of project zie je dan niet als falen, maar als leren van de input van betrokkenen. Ook kan werken met scenario's een oplossing bieden. Op die manier kun je meerdere concrete voorstellen doen en gemeenschappen hierop laten reageren, zonder te veel vast te houden aan één beeld. Zo kun je een scenario verrijken of alternatieve voorstellen laten ontstaan.

Doorlopende participatie

Het is ook van belang om participatie van de gemeenschap niet te zien als een afgebakende fase in een project. Bij open stadsontwikkeling

worden fasen veel minder afgescheiden. Nieuwe belangengroepen kunnen zich op een later moment aandienen. Blijf daarom openstaan voor nieuwe ideeën, wensen en aanvullingen die een plan of project kunnen verrijken.

Besef dat je je als planner of projectmanager bij open stadsontwikkeling bevindt in het centrum van een strijd tussen de participatieve en representatieve democratie. Doelstellingen en opdrachten vanuit de politiek kunnen botsen met wensen en ideeën die direct uit de stad komen. Bestuurders kunnen ruggensteun bieden bij lastige beslissingen waarbij stedelijke ambities botsen met lokale belangen. Ze kunnen ook ruimte bieden voor aanpassing in de praktijk. Als je serieus de stad wilt laten meedoen, dan kunnen de uitkomsten niet altijd precies volgens het coalitieakkoord zijn. Tegelijk is het goed om naar burgers helder te communiceren over waar

Koerswijzigingen in een plan of project zijn geen bewijs van falen, maar van leren van betrokkenen

Conclusies

de grens ligt: waarover kan onderhandeld worden en wat ligt vast? Kijk samen over je binnen de kaders zo veel mogelijk aan ieders wensen en belangen kan voldoen.

Dit helpt open stadsontwikkeling:

- Zie het aanpassen van plannen niet als falen, maar als leren en verrijken.
- Werk met meerdere scenario's en laat bewoners en bedrijven hierop reageren.
- Maak het procedureel mogelijk om te schakelen tussen fases in een planproces. Maak het mogelijk en een stap terug te doen als het meenemen van belangen die zich aandienen daarom om vraagt.
- Wees duidelijk over ambities die gemeentelijk, nationaal of zelfs internationaal zijn vastgesteld, zoals rondom woningbouw en de energietransitie.
- Stel kaders en afspraken op over de werkwijze en inhoudelijke ambities. Kijk samen hoe je binnen die doelen zo veel mogelijk tegemoet komt aan ieders belangen (voorbeelden: Bestuursovereenkomst Marineterrein, de kaderstelling voor het Suikerfabriekterrein of het Omgevingscontract).

Het Omgevingscontract

“Op het Marineterrein onderzoek ik de kansen die het terrein biedt voor het afsluiten van een ‘Omgevingscontract’. Dit contract wordt afgesloten tussen de ontwikkelaars (in dit geval de gemeente, mogelijk Defensie en Bureau Marineterrein) en omgeving. Met dit relationeel contract leg je concrete afspraken vast over voorzieningen en programmering. Daarnaast leg je hierin de gezamenlijke waarden vast en een proces dat zinvolle participatie verzekert.”

Onderscheid tijdelijk van permanent

“In het Omgevingscontract probeer ik de spagaat tussen de participatie voor de tijdelijke programmering en de participatie voor de toekomstige bebouwing van het terrein te overstijgen, en uiteindelijk één ‘participatie-gemeenschap’ te creëren. Daarvoor moet je het project duidelijk omschrijven en een goed onderscheid maken tussen de tijdelijke en de permanente programmering. Dat gaat redelijk bij het Marineterrein, maar het moet nog blijken of Bureau Marineterrein voldoende ruimte ziet om ook wensen van de buurt te incorporeren die schuren met de eigen prioriteiten. Ook moet blijken of de verschillende partijen in de omgeving, voorbij de buurt zelf, samen kunnen benoemen waarvoor zij staan en waaraan zij willen meewerken. Het kan namelijk ook dat zij elkaar vooral vinden als een vorm van ‘tegenkracht’. Bijvoorbeeld omdat ontwerpen voor de permanente invulling een muur aan hoogbouw kan betekenen die het uitzicht blijvend belemmert.”

Menno van der Veen, onderzoeker Universiteit van Amsterdam

Conclusies

Spelregel 2: Wees bewust van diverse gemeenschappen en belangen

‘De’ gemeenschap bestaat niet. Er zijn plaatsgebonden en meer thematisch bepaalde, sterke en meer losse gemeenschappen. Welke gemeenschappen door een stedelijke ontwikkeling geraakt worden en daarbij betrokken moeten zijn, is niet alleen afhankelijk van de plek van een ontwikkeling. Het is ook afhankelijk van de inhoud van een plan. Terwijl een plan zich ontwikkelt, kunnen zich dus steeds nieuwe partijen en belangen melden. Of je nu voor een overheid of marktpartij werkt of een burger bent met een plan voor een buurt; het is belangrijk je te realiseren dat elk ruimtelijk project in een stedelijke omgeving diverse gemeenschappen gaat raken. Deze groepen kunnen je project ondersteunen en versterken, maar ook tegenwerken wanneer zij zich onvoldoende gehoord voelen. We zien bij gebiedsontwikkelingen dat overheden zich vooral richten op de eigen beleidsdoelstellingen. Soms nodigen ze hierbij gericht stadmakers uit om die doelstellingen tot uitvoering te brengen. Lokale gemeenschappen komen er vaak bekaaid af: zij vormen vaak geen doelgroep voor

de nieuwe ontwikkeling en worden minimaal betrokken. Amsterdamse voorbeelden als het Havenstraatterrein en de K-buurt laten zien dat dit kan leiden tot weerstand en zelfs juridische stappen, waardoor projecten stil komen te liggen.

Elk ruimtelijk project in een stedelijke omgeving raakt diverse gemeenschappen

De balans vinden als initiatief

De schijnbaar grootste uitdaging is diverse en vooral lokale gemeenschappen betrekken bij planvorming, naast ruimte maken om plannen aan te passen op basis van hun input. Dit betekent niet dat lokale gemeenschappen alles mogen bepalen, wel dat degenen die belang hebben bij het project een serieuze positie aan tafel krijgen. Wederom participatie dus. Een vergelijkbare uitdaging speelt bij initiatieven: ook dan is het van belang dat je bewust bent voor welke gemeenschap het initiatief bedoeld is en welke gemeenschappen nog aan tafel ontbreken. Vaak zijn initiatieven sterk gericht op de inhoud, waardoor de ruimtelijke omgeving en

belanghebbenden niet goed worden gezien. [Het Omgevingscanvas](#) van de Hogeschool van Amsterdam is een eenvoudig hulpmiddel om hierin inzicht te krijgen.

Voor initiatieven is het bovendien uitdaging om draagvlak te hebben in de omgeving én om aan te sluiten bij gemeentelijke belangen en processen. De dubbele binding – met buurtbewoners én de overheid – is erg belangrijk voor initiatieven om vaste voet aan de grond te krijgen. Het is moeilijk om een dubbele binding te leggen met de omgeving of de inhoudelijk betrokken gemeenschap én de gemeente of grondeigenaar. Daarbij moet je continu schakelen tussen verschillende partijen en belangen. In die zin zitten initiatiefnemers in een vergelijkbare spagaat als planners en projectmanagers. Wanneer een intermediair of ‘professionele burger’ dit lukt, ervaart de overheid en buurt die professionaliteit soms als negatief: de burger is ‘te professioneel’ en spreekt dan vast niet voor de buurt. Het is dan aan de initiatiefnemer om vertrouwen te creëren en duidelijk te maken hoe hij of zij de belangen van de gemeenschap dient.

Conclusies

Initiatieven moeten vaak aantonen draagvlak in de buurt te hebben om steun te krijgen van een overheid.

Dit helpt open stadsontwikkeling:

- Houd het ontwikkelproces in alle fasen zo veel mogelijk open voor nieuwe partijen, die (ook) betrokken zijn door de inhoud van een project of belangen hebben bij de plek.
- Wees alert op gemeenschappen en belangen die je mogelijk nog over het hoofd ziet. Luister goed en kom daarbij los van het project: sta echt open voor de plek en de inhoudelijke belangen van anderen.
- Betrek diverse gemeenschappen en belangen, van binnen en 'buiten', en laat zien dat je draagvlak in de omgeving hebt en aansluit op publieke doelstellingen.

Het Omgevingscanvas

De Hogeschool van Amsterdam ontwikkelde het Omgevingscanvas als startpunt voor een gesprek met de nog niet betrokken gemeenschappen en personen. Hiermee kun je het project zelf even loslaten en ga je vragen stellen over de plek. Zo ontdek je welke informatie je nog mist en welke vragen je misschien nog moet stellen en aan wie. Je toont échte interesse in de plek en de mensen voor wie die plek belangrijk is. Zo breng je een nog niet gevoerd gesprek op gang met een nog onbekende gemeenschap. Bovendien doe je zo extra kennis op over de plek en de betrokkenen en krijg je een goed beeld welke kansen je project kunnen versterken en aan welke risico's je nog aandacht moet besteden voor een goede inbedding in de sociale context. Je krijgt een aangescherpt verhaal over het project en de plek. Misschien kun je niet tegemoetkomen aan alle relevante gemeenschappen en belangen, maar je hebt ze dan in ieder geval wel erkend.

Hoe werkt het?

Het Omgevingscanvas kun je op verschillende manieren gebruiken. Je kunt het als initiatiefnemer gebruiken, maar ook als gemeenteambtenaar om je een beeld te vormen van de plek. Je kunt het canvas gebruiken als korte vragenlijst in het gesprek met mensen op en rond de plek, maar ook als hulpmiddel tijdens bijeenkomsten. Het canvas helpt om in verschillende stappen met belangstellenden het zicht op de plek en het project te vergroten.

Het omgevingscanvas

Voor het ‘nog niet gevoerde gesprek’ met de ‘nog onbekende gemeenschappen’

Wie een plan heeft voor een gebied, wil je graag anderen overtuigen van de kracht van dat plan. Leuk, maar ook lastig. Want een plan kan enthousiasme én veel weerstand opleveren. Wie wordt allemaal geraakt door het plan?

Welke belangen spelen in het gebied? En wie kunnen ook meedoen? Als initiatiefnemer en als overheid heb je hier niet altijd direct zicht op. Daarom: het Omgevingscanvas.

Projectnaam	De beoogde plek	Datum
PROJECT	KANSEN & BEDREIGINGEN	PLEK
Activiteiten en behoeften Over welke activiteit(en) gaat het project? In welke behoeften voorziet het project?	Welke motieven kunnen betrokkenen bij de plek en het project hebben om de genoemde middelen te delen met of in te zetten voor het project? Zijn project en plek met elkaar in overeenstemming of botsen er zaken?	Activiteiten en betekenis Hoe wordt de plek nu al gebruikt? Welke betekenis heeft de plek nu al? (Los van het project)
Mens en organisatie Wie zijn er (potentieel) betrokken als gebruiker bij dit project? En wie bij de realisering?		Mensen & organisaties Door wie of wat wordt de plek op de genoemde manier gebruikt? Voor wie heeft de plek de genoemde betekenis?
Middelen Wat is er nodig voor het project? Denk bijvoorbeeld aan tijd, materiaal, kennis van mensen en organisaties en kenmerken van de beoogde plek.		Middelen Welke middelen biedt (of worden geïnvesteerd in) de plek voor het beschreven gebruik en de beschreven betekenis?
Motivatie Wie zet welke middelen in en met welke motivatie?		Motivatie Waarom gebruiken de betrokkenen de bovenstaande middelen juist op deze plek? Of waarom inverteren ze hierin?
VERANTWOORDING & VERHAAL Tot welk verhaal leidt bovenstaande analyse? Is met dit verhaal de inzet van de benodigde middelen te realiseren en verantwoorden naar de relevante belanghebbenden? Zo niet, wat ontbreekt nog, moet nog verder worden doordacht of besloten?		

Conclusies

Spelregel 3: Maak meedoen eenvoudiger en sneller

De doorsnee burger is geen ruimtelijk professional. Complexe en langdurende procedures en onbegrijpelijke, ambtelijke taal schrikken af. Zo voorkom je dat gemeenschappen zich betrokken voelen en zorg je dat alleen groepen met die specifieke kennis en vaardigheden meedoen. Soms nemen intermediaire partijen de bureaucratische rompslomp weg bij bewoners en vormen zij een noodzakelijke schakel om plannen en initiatieven tot uitvoering te brengen. Overheden kunnen ook zelf meer handreikingen doen. Maak het burgers bijvoorbeeld makkelijk met een heldere procedure en duidelijk intern aanspreekpunt.

Tegenover de overheid of ontwikkelaars moeten kleine spelers een duidelijke visie uitdragen en de benodigde partijen overtuigen van de meerwaarde van hun initiatief. Daarvoor moet je een goed plan met de juiste zakelijke onderbouwing

op papier krijgen, en dat is best lastig. Wil je alle burgers meer kansen en een actieve rol geven in de ontwikkeling van hun wijk of buurt? Dan moet je hen hierbij dus in een vroegtijdig stadium ondersteunen.

Soms schakelen bewonersgroepen of initiatieven ook zelf een adviseur of professional in. Dit kan van grote waarde zijn, maar heeft als risico dat het initiatief voor sommige deelnemers en de overheid inboet aan geloofwaardigheid. Ze staan dan te ver van de burger om hen nog te kunnen representeren, of zijn te professioneel om hulp te kunnen vragen.

Dit helpt open stadsontwikkeling:

- Geef bewoners tijd (misschien zelfs door financiële ondersteuning) en ondersteun met expertise – bijvoorbeeld over businesscases, mogelijke subsidies en hoe ze hun wensen en ideeën kunnen uitdrukken.
- Vertaal regelingen voor bijvoorbeeld subsidies of vergunningen in heldere stappenplannen. Bied handreikingen voor elke fase, van het idee tot medestanders vinden en van gezamenlijk een plan maken tot de uitvoering.

- Wijs de weg door de gemeentelijke organisatie: welke processen en sleutelpersonen zijn essentieel voor steun?
- Vraag als overheid niet te veel professionaliteit van burgerinitiatieven, maar wijs ze ook niet de deur als ze erg professioneel overkomen. Let op welke gemeenschappen en belangen een initiatief vertegenwoordigt en wie mogelijk nog over het hoofd worden gezien.
- Intermediaire partijen kunnen een belangrijke brug slaan tussen gemeentelijke procedures en initiatieven van bewoners of ondernemers. Let erop dat zij niet loszingen van je project en buurt.

Om burgers een actieve rol te geven in de ontwikkeling van hun wijk of buurt, moet je hen ook ondersteunen met expertise.

Besef dat de meeste burgers geen ruimtelijk professional zijn

Conclusies

Spelregel 4: Kijk verder dan winstmaximalisatie bij grondbeleid

Voor open stadsontwikkeling vormt een eenzijdige focus op winstmaximalisatie een grote barrière. Als grond en ruimte via marktprijzen worden verdeeld, zijn kapitaalkrachtige partijen altijd in het voordeel. Bewoners, ondernemers en andere kleinschalige partijen nemen een belangrijke rol in bij open stadsontwikkeling, maar leggen het dan af tegen commerciële ontwikkelaars en beleggers. Dat is een gemiste kans: zo verdwijnen precies de onderscheidende kwaliteiten die het gebied aantrekkelijk hebben gemaakt en voor betrokkenheid hebben gezorgd. Initiatieven van bewoners en ondernemers laten al op diverse plekken zien dat ze bijdragen aan de aantrekkelijkheid van een buurt of stad. Minder inkomsten via grondverhuur op de korte termijn wordt dus gecompenseerd met waardeontwikkeling en een prettig leefklimaat op de lange termijn. Gemeenten zijn bij uitstek de partijen die deze lange adem kunnen opbrengen.

In groeiende steden zoals Amsterdam, waar veel druk is van de markt, moet het gemeentelijk grondbeleid worden aangepast om kleinschalige,

minder sterke marktpartijen langdurig kansen te geven. Gemeenten kunnen het verschil maken voor kleinere partijen en mogelijkheden voor hen creëren om in een eerder stadium grond te kunnen verwerven. Een ontwikkeling levert namelijk meestal waardevermeerdering op. En dat vermindert de toegang voor minder kapitaalkrachtige spelers. Dat blijkt bijvoorbeeld nu in Almere Oosterveld. Een andere denkrichting om kleinschalige en niet-commerciële partijen te beschermen, is om bij gebiedsontwikkeling een deel van de ruimte blijvend niet-marktconform te verhuren. Deze keuze moet je zorgvuldig maken: het kost de stad immers geld dat ook je ook anders kunt besteden. Tegelijkertijd kun je het zien als een investering in de toekomst, zoals in Groningen gebeurt bij Toentje. Ten slotte kan open stadsontwikkeling vanuit het gemeentelijk grondbeleid gestimuleerd worden door bewoners(groepen) en initiatieven voorrang te geven bij de aankoop en ontwikkeling van grond. De spelregels van zelfbouwprojecten als in Buiksloterham en Oosterveld kunnen dan als voorbeeld dienen. Bij voorkeur gebeurt dit zo vroeg mogelijk in de ontwikkeling, want waardevermeerdering vermindert de toegankelijkheid voor kleinschalige spelers. Hierdoor kunnen initiatieven een meer blijvende

positie krijgen, worden zij minder afhankelijk van markt en politiek en kunnen zij zelfs profiteren van de waardevermeerdering die mede door hun inzet ontstaat.

Dit helpt open stadsontwikkeling:

- Maak een afweging tussen financieel en maatschappelijk rendement: niet elke ontwikkeling hoeft (op de korte termijn) maximale winst op te leveren als deze waardevol is voor de stad.
- Vertaal maatschappelijke waarde naar economische waarde en houd hierbij rekening met een lange adem: niet-marktconforme grondverhuur of -verkoop aan bewoners en initiatieven kan werken als een investering die zich op de lange termijn uitbetaalt.
- Maak in een vroeg stadium in de ontwikkeling afspraken over welk aandeel van de grond of het vastgoed niet-marktconform wordt verkocht of verhuurd.
- Geeft meer grond (met voorrang) uit aan kleinere partijen zoals bewonersinitiatieven en particulieren.

Conclusies

Epiloog: Utopie of haalbaar ideaal?

De praktijkvoorbeelden uit Amsterdam en Groningen laten een grote rijkdom aan uitkomsten zien. Ze geven een blik op de (on)mogelijkheden van meer open stadsontwikkeling. De studie is vooral empirisch van aard, met als doel om plekken met ambities voor meer open stadsontwikkeling beter te begrijpen. Maar wat leren de casussen ons over in hoeverre meer open stadsontwikkeling mogelijk is? En is open stadsontwikkeling – meer normatief – ook gewenst?

De casussen laten zien dat er prachtige voorbeelden zijn van meer open stadsontwikkeling in Amsterdam en Groningen. Het zijn plekken waar aan andere waarden wordt gewerkt. En waar vaak verrassende koppelingen plaatsvinden tussen mensen en doelen. Maar open ontwikkeling is nog steeds een niche die vooral moeite heeft van grote(re) betekenis te zijn in een marktgedreven grondbeleid. Daarom ligt in onze aanbevelingen ook veel nadruk op de spelregels van het maken van de stad, inclusief grondeigendom en financiën. Deze zijn immers op dit moment weinig behulpzaam om meer open steden te realiseren.

Zowel burgers als overheden bevinden zich in een spagaat. Ze verlangen wel naar nieuwe praktijken, maar ervaren veel tegengestelde ontwikkelingen. Actieve burgers wordt vaak

gevraagd hun initiatieven ‘inclusiever’ of ‘complexer’ te maken, om meer kans te krijgen op een duurzame plek in de stad. Veel gemeenten worstelen met de verschillende logica’s waaronder ze moeten werken: participerend en uitnodigend naar burgers en andere initiatiefnemers, maar streng op voorwaarden en financiën en werkend binnen duidelijke en controleerbare kaders.

Hoe nu verder?

Om een open stadsontwikkeling verder te brengen, zijn drie zaken van belang:

1. Een andere houding tegenover stadsontwik-

keling bij overheid én burgerinitiatieven: loslaten en aanpassen is prima, want een goed ontwikkelproces verloopt niet lineair.

2. Denk vanuit meerdere gemeenschappen en ga op zoek naar gemeenschappen die een belang hebben bij een project (thema) of plek. Stel het planproces open voor deze gemeenschappen.
3. Wees eerlijk en transparant over zaken die niet open kunnen zijn, omdat er wettelijke of budgettaire kaders zijn waarbinnen iets moet passen. Denk ook na over hoe je die kaders eventueel kunt aanpassen.

Een meer open stad maakt meer gebruik van de krachten die in stedelijke samenlevingen zitten.

Conclusies

De kracht van verandering

In hoeverre kan open stadsontwikkeling bijdragen aan hedendaagse stedelijke uitdagingen? Het antwoord op die vraag ligt nog in de toekomst. Wel is duidelijk dat (meer) open stadsontwikkeling past bij een energie die in delen van de maatschappij wordt gevoeld; mensen willen zelf in actie komen in buurten en wijken. Deze drive is een interessante tegenhanger van die andere aanwezige patronen van mondialisering, individualisering en digitalisering (Davoudi e.a., 2015; Hambleton, 2015; Helleman e.a., 2019; Katz en Nowak, 2017). In dit soort kleinschaligere initiatieven kan veel innovatie zitten, vooral als doelen worden gecombineerd. Bijvoorbeeld stadslandbouw in combinatie met de activering van groepen en educatie. Bij combinaties komen ruimtelijke, sociale en economische doelen bijeen. Daarmee laten deze initiatieven vooral ook de kracht van gemeenschappen zien.

Tegelijkertijd zijn stedelijke uitdagingen te complex om alleen op dergelijke kleinschalige krachten te vertrouwen. Veel stedelijke problemen kun je simpelweg niet alleen op een lokaal schaalniveau aanpakken. Een klein initiatief maakt onvoldoende impact als je in de stad eenzaam-

heid en armoede wilt tegengaan. Of wilt inspelen op de gevolgen van klimaatverandering. Er zijn veranderingen nodig op individueel niveau, op het niveau van beleid en regelgeving, op andere schaalniveaus van overheden en in het gedrag van marktpartijen. Daarbij kan een open stad een kritische spiegel vormen voor de hedendaagse verkokerde, gebureaucratiseerde en puur marktgerichte vormen van stadsontwikkeling – al hebben we ook deze bureaucratieën en markten nodig om onze steden te laten bloeien.

Toentje

OPEN STADSONTWIKKELING: 14 VOORBEELDEN UIT AMSTERDAM EN GRONINGEN

In dit magazine presenteren we lessen op basis van onderzoek in 14 casussen in Amsterdam en Groningen. De casussen variëren van kleinschalige initiatieven tot grotere gebiedsontwikkelingen. Ze zijn geselecteerd op basis van de aanwezigheid van een wens vanuit overheid, burgers en/of ondernemers om meer flexibel en open, zonder vaststaand eindbeeld, een plek te ontwikkelen. De casussen komen uit vergelijkbare stedelijke regio's: zowel Amsterdam als Groningen kennen een groei en daardoor grote druk op de stedelijke ruimte. Deze druk is in de regio Amsterdam groter dan in Groningen.

Voor elke casus zijn tussen 2016 en 2019 minstens twee tot vijf semigestructureerde interviews afgenomen met betrokkenen. We stelden open en gesloten vragen en hielden ons telkens aan dezelfde vragenlijst. We vroegen bijvoorbeeld naar de algemene kenmerken en beschrijving van het initiatief, het ontstaan en verloop, de organisatiestructuur en het juridische kader, persoonlijke drijfveren en ervaringen van de geïnterviewde, de mogelijkheden voor participatie, financiële middelen, maatschappelijke waardecreatie en impact op de omgeving. Ook vroegen we om een reflectie van de respondent op zijn of haar ervaringen in het project/initiatief. Hiernaast hebben we ook onder andere gebieds- en projectplannen, beleidsstukken en websites bestudeerd om een goed beeld van de casussen te krijgen.

**AMSTERDAM
& REGIO**

GRONINGEN

AMSTERDAM & REGIO

Almere Oosterwold

Gemeente geeft toekomstige bewoners verregaande verantwoordelijkheid in ontwikkeling en beheer van voormalig agrarisch gebied.

Boeletuin

Werknemers van de Vrije Universiteit, burgers en groene ondernemers geven tijdelijk invulling aan braakliggende grond op de universiteitscampus.

K-Buurt

Bewonersgroep komt in actie om stedelijke vernieuwing meer bij behoeften van de buurt te laten aansluiten.

Landtong/Nieuwe Meer

Kunstenaars werken aan herontwikkeling van een groene rafelrand tot modern stadspark.

GRONINGEN

Buiksloterham

Gemeente ontwikkelt voormalig industrieterrein tot gemengd woon-werkgebied met zelfbouw en tijdelijke invulling.

Havenstratterrein

Gemeente maakt plannen voor herontwikkeling van rafelrand tot gemengd woon-werkgebied met behoud van plek voor zittende ondernemers.

Marineterrein

Gemeente en Rijk werken aan geleidelijke herontwikkeling van voormalig defensie terrein tot innovatiemilieu.

Park om de hoek

Stichting ondersteunt bewoners en ondernemers bij de ontwikkeling van postzegelparkjes.

AMSTERDAM & REGIO

GRONINGEN

Groninger Energiekoepel

Koepelorganisatie treedt op als belangenbehartiger, vertegenwoordiger en ondersteuner van lokale, bottom-up-initiatieven op het gebied van energie in de Provincie Groningen.

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

Bewoners, ondernemers en studenten werken met hulp van de gemeente aan projecten om de wijk op te knappen en de leefbaarheid te verbeteren.

Open Lab Ebbinghe

Creatieve ondernemers geven tijdelijk invulling aan braakliggende grond, nadat bewoners en ondernemers uit aanpalende wijk hiervoor een plan bij de gemeente indienden.

Suikerfabriekterrein

Gemeente stelt voormalig industrieel terrein beschikbaar voor tijdelijke initiatieven en kenniswerkplaats voor groene innovatie en werkt tegelijkertijd aan plannen voor een definitieve invulling.

Toentje

Maatschappelijk ondernemer bedenkt plan voor een productietuin voor de voedselbank en strijkt neer in groene middenberm in de Oosterparkwijk. Het aanpalend industrieterreintje wordt broedplaats voor ondernemers.

Vinkmobiel

Professionals uit de wijk Vinkhuizen ontwikkelen samen met ondernemers van buiten de wijk, en gesteund door Stichting Noorden Duurzaam, een duurzame mobiliteitsoplossing voor ouderen.

Almere Oosterwold

De verleiding van individuele keuzes en het belang van collectiviteit

Almere staat in het buitenland te boek als een experimenterende stad en krijgt veel bekijks. Niet zo gek als je het krantenartikel uit de Volkskrant leest, dat kopt: 'Oosterwold is het Utopia in de Flevopolder'. Wat maakt Oosterwold zo bijzonder? Oosterwold gaat uit van een zeer verregaande vorm van zelforganisatie: in Oosterwold ligt niet langer het primaat bij de overheid, maar bij de burger.

In Oosterwold is een groen, agrarisch gebied tussen Almere en Zeewolde en in de gemeente vindt een bijzondere manier van gebiedsontwikkeling plaats. Binnen een raamwerk van spelregels en voorwaarden wordt de ontwikkeling en inrichting van het gebied geheel overgelaten aan eindgebruikers, ook wel de initiatiefnemers

genoemd. Initiatiefnemers bouwen niet alleen een eigen woning, maar zorgen ook zelf voor het opwekken van energie, het aanleggen van wegen, het opvangen en zuiveren van afvalwater en de realisatie van stadslandbouw. Een eindbeeld voor Oosterwold is er niet. Wel streeft de gemeente naar 15.000 woningen en stelt ze hoge ambities op het gebied van duurzaamheid. De vraag is hoe deze ambities gerealiseerd kunnen worden via particulier initiatief. Hoe groot is de individuele vrijheid en komt dit ten goede aan of gaat dit ten koste van het collectieve belang? In andere woorden, wat kun je bewoners zelf laten doen en wat niet? Het afvalwatervraagstuk in Oosterwold biedt een interessant kijk op deze kwestie.

Almere (circa 4.300 hectare)

2012 - heden

Gemeente Almere, Gemeente Zeewolde, Rijksvastgoedbedrijf, Provincie Flevoland, Waterschap Zuiderzeeland, initiatiefnemers

Organische gebiedsontwikkeling; spelregels; burgerkracht

Almere Oosterwold

Onderzoeker

Lilian van Karnenbeek, promovendus bij Wageningen Universiteit & Research:

“Dat zelforganisatie een inspirerend streven kan zijn, is zonneklaar. Wie door Oosterwold loopt, ziet mensen hun eigen droomhuis realiseren. Dat levert een rijk pallet aan woningen op. Er ontstaan samenwerkingsverbanden

tussen bewoners die voedsel uitwisselen of elkaars energie gebruiken. Maar maakt zelforganisatie de overheid overbodig? Geen zins. Dat blijkt wel als we het afvalwatervraagstuk nader bestuderen.

In Nederland is afvalwaterbehandeling een zorgplicht van de overheid, die voortkomt uit haar grondwettelijke verantwoordelijkheid voor de volksgezondheid en het milieu. De overheid voldoet

dikwijls aan die zorgplicht door de aanleg van riolering en waterzuiveringsinstallaties. Van riolering is echter geen sprake in Oosterwold. De gemeente Almere heeft in samenspraak met het Waterschap, de provincie Flevoland en het Rijksvastgoedbedrijf, besloten dat bewoners in Oosterwold zelf hun afvalwater opvangen, zuiveren en lozen. De meeste bewoners doen dit met een individueel systeem voor de behandeling van afvalwater, ook wel een IBA genoemd. Deze IBA's moeten aan een aantal wettelijke milieueisen van het Waterschap voldoen en worden meerdere keren per jaar gecontroleerd. Op het eerste oog lijken zelforganisatie en afvalwaterbehandeling hand in hand te gaan, maar schijn bedriegt.

Als we de effecten van zelforganisatie bij afvalwater in Oosterwold onder de loep nemen, dan zitten er nogal wat haken en ogen aan. Zo werken niet alle IBA's naar behoren en leidt het cumulatieve effect van alle individuele afvalwatersystemen tot een verslechtering van de kwaliteit van het oppervlak-

tewater. Dat roept vragen op, onder andere over verantwoordelijkheden. Het principe van zelforganisatie lijkt te impliceren dat de burger verantwoordelijk wordt gesteld voor afvalwaterbehandeling. Toch staat de Nederlandse wetgeving niet toe dat de overheidszorgplicht voor afvalwater wordt overgedragen aan burgers. En dat is niet zo gek. Een overheidszorgplicht probeert juist te voorkomen dat individuen of groepen van individuen schade kunnen veroorzaken aan mensen of het milieu.

Als er druk ontstaat op het milieu en mogelijk op de volksgezondheid door zelforganisatie, dan moeten we ons realiseren dat deze individuele vormen niet altijd een goed alternatief zijn voor een overheidstaak. Op basis van bovenstaande ervaringen lijkt afvalwaterbehandeling zich in ieder geval niet te lenen voor geïndividualiseerde zelforganisatie. Zelforganisatie kan daarmee, in mijn ogen, niet alleen een inspirerend, maar ook een gevaarlijk streven zijn. Het wordt gevaarlijk als het ideaal van zelforganisatie het wint van

Almere Oosterwold

het collectieve belang. Om de effectiviteit van zelforganisatie te beoordelen, is het belangrijk om te achterhalen voor welke overheidstaken en onder welke condities, zelforganisatie een alternatief kan zijn. Oosterwold biedt gelukkig die leerzame kans.”

Bewoner

“Samen met een groep bewoners, via een collectief particulier opdracht-

geverschap, maken wij een deel van Oosterwold. Binnen dit particulier opdrachtgeverschap is een vereniging opgericht om tal van zaken te regelen. Het mooie van zo’n vereniging is dat iedereen zijn of haar expertise kwijt kan. Op die manier vullen we elkaar mooi aan. Natuurlijk is ook het afvalwaterzuiveringssysteem een van de thema’s die uitvoerig wordt, en is, besproken. Om tot een weloverwogen besluit te komen voor ons afvalwaterzuiveringssysteem, hebben we ons als vereniging laten

voorlichten door verschillende leveranciers en experts.

Uiteindelijk hebben wij gekozen voor een technische IBA. Bij iedereen een op het perceel. Dit betekent dat we niet voor een helofytenfilter hebben gekozen. Een helofytenfilter werkt immers niet altijd in de winter en een technische IBA is iets goedkoper. Binnen de vereniging is er overigens ook gesproken over mogelijkheden voor decentrale sanitatie. Maar zo’n centraal systeem maakt het project vele malen duurder. Je moet dan niet alleen riolering aanleggen, maar ook een zuiveringsinstallatie bouwen. Zodoende kwamen we als vereniging uit op een technische IBA.

Het onderhoud van de IBA’s wordt door de vereniging geregeld en betaald. Zo proberen we er zeker van te zijn dat we de waterkwaliteit van de sloot goed houden. Het afvalwater lozen we op een eigen sloot, die door middel van een stuw is afgesloten van de sloot van het waterschap. In onze sloot staat

riet om het water nog beter te kunnen zuiveren. Ondanks dat we niet op het oppervlaktewater lozen, worden we wel door het waterschap gecontroleerd. Uit de eerste metingen bleek dat een deel van de IBA’s nog niet aan de eisen van de vergunning voldoet. Het waterschap heeft ons tijd gegeven om aanpassingen te doen aan het systeem.

We proberen zo goed mogelijk samen te werken met het waterschap en de gemeente. Er is in Oosterwold veel vrijheid, maar je hebt elkaar ook nodig. Zo willen wij de data van onze IBA’s ter beschikking stellen. Onze leverancier heeft apparatuur aangeschaft voor het nemen van steekmonsters. Die cijfers kunnen wij dan aan het waterschap verstrekken. En andersom willen wij heel graag de gegevens hebben van de waterkwaliteit als het waterschap een bemonstering doet. Dan kunnen we dit binnen de vereniging bespreken en, indien nodig, actie ondernemen.”

Almere Oosterwold

Gemeente Almere

“Het afvalwater wordt zoveel mogelijk behandeld en hergebruikt in kringlopen binnen Oosterwold. Initiatiefnemers gaan in Oosterwold hun eigen sanitatie organiseren, vermoedelijk niet op individuele, maar op collectieve schaal. Uiteraard mag dit niet ten koste gaan van de volksgezondheid en het milieu; ieder systeem moet recht doen aan volksgezondheidsaspecten, de oppervlaktewaterkwaliteit en de bodemkwaliteit.” (Pagina 84, Almere Oosterwold, Land-Goed voor initiatieven)

Als in de loop van de ontwikkeling blijkt dat waterkwaliteitsnormen in Oosterwold niet overal goed worden gehaald, komt de gemeente in actie. Ze richten een innovatielab op dat zich onder andere bezighoudt met de verbetering van de waterkwaliteit. De gebiedsmanager van Oosterwold zegt het volgende tegen Omroep Flevoland (10 augustus 2018) over de problemen met de waterkwaliteit: “Het gaat om biologische processen. Dat heeft vaak

wat tijd nodig om goed te werken. Verder moeten bewoners ook hun gedrag aanpassen. Niet alle schoonmaakmiddelen kunnen door de systemen worden verwerkt. (...) Overigens is er op veel waardes gemeten en het lijkt bij de IBA's vooral te gaan om een te hoog stikstofgehalte. Dat is geen gif. (...) Veel kleine overschrijdingen bij elkaar kan in de toekomst, als de wijk groeit, heel

veel zijn. Dus het is wel noodzaak dat de normen gehaald gaan worden. We gaan ook kijken naar alternatieven. We willen een zogeheten Living Lab organiseren. We nodigen bedrijven uit om in de wijk alternatieve systemen te komen ontwikkelen. En als het echt nodig is, kunnen we ook nog met de bewoners kijken naar de aanleg van een riolering. Maar zover is het zeker nog niet.”

Tijdljn

2012

- Ontwikkelstrategie Land-Goed voor initiatieven.

2012

- Bestuursconvenant Almere Oosterwold.

2013

- Intergemeentelijke structuurvisie.

2016

- Chw Bestemmingsplan Oosterwold.

2016

- Eerste bewoners in Oosterwold.

2018

- 500ste bewoner in Oosterwold.

Boeletuin

Vorbij het opportunisme: gezamenlijke visievorming bij tijdelijke initiatieven

Een verrassende, tijdelijke groene oase tussen de hoogbouw van de Zuidas en de Vrije Universiteit (VU); dat was de Boeletuin, een voormalige schoolwerktuin in Amsterdam Buitenveldert. In afwachting van campusuitbreiding stelde de universiteit de locatie beschikbaar aan een bonte mix van groene initiatieven, inclusief een kantine, kippen, moestuintjes, paddenstoelenkwekerij en een plek voor educatieve activiteiten. Op deze bijzondere locatie werd onderzoek gedaan naar groen en gezondheid, lunchten en kwamen studenten en medewerkers van omliggende kantoren tot rust en werden soms borrels en feestjes georganiseerd. Nadat de beheerder van het terrein besloot vroegtijdig te stoppen, heeft de VU besloten dat de activiteiten – ondanks hun populariteit – in het gebied worden afgebouwd.

Amsterdam Buitenveldert
(+/- 1 hectare)

2015 - 2017

Vrije Universiteit; vastgoed-
ontwikkeling en onderzoekers;
verschillende groene initiatieven
(ondernemers en non-profit)

Stadslandbouw; gezondheid;
braakliggend terrein; tijdelijke
invulling; publieke ruimte

Boeletuin

Onderzoeker

**Melika Levelt, senior onderzoeker
bij de Hogeschool van Amsterdam:**

“De Boeletuin was een verrassende, tijdelijke groene oase tussen de hoogbouw van de VU en de Zuidas. Een heel leuk terrein dat echt bestond bij de gratie van een beheerder die een goedlopende kantine had. De VU had hem aangesteld omdat ze één aanspreekpunt wilden en niet met alle verschillende initiatieven aparte contracten wilden afsluiten. Door onderlinge onenigheid besloot de beheerder op een bepaald moment ermee te stoppen. Gezien de beperkte tijd tot de start van de bouwactiviteiten, heeft de VU besloten geen nieuwe uitbater meer aan te stellen. Voor de VU was de Boeletuin altijd een tijdelijk iets, een middel om levendigheid op de campus te creëren en de verbinding met de Zuidas te maken. Een daktuin op een universiteitsgebouw draagt voor hen bij aan hetzelfde doel. De Boeletuin had echter veel meer functies en was

heel toegankelijk vanuit de kantoren en het ziekenhuis in de directe nabijheid als lunch- en ontspanningsplek. De daktuin is dat niet op dezelfde manier. Ondanks het succes van de tuin, is in de plannen van de VU voor de nieuwe campus geen ruimte gemaakt voor een tuin als de Boeletuin, wat sommige initiatiefnemers wel hadden gehoopt.

De betrokkenen bij de Boeletuin hadden misschien sterker gestaan als ze gezamenlijk een visie op hun bestaans-

recht in het gebied hadden ontwikkeld. De basis was er voor een geweldig verhaal over hun meerwaarde voor de gezondheid van werknemers, het doen van onderzoek naar groen en gezondheid, de sociale functie die de tuin had, de verbinding met de Zuidas enzovoort. Daarmee waren ze niet alleen afhankelijk geweest van de VU, maar hadden ze bijvoorbeeld ook met de Green Business Club van de Zuidas kunnen praten over een permanente plek in het gebied. De verschillende ini-

tiatieven bij de Boeletuin hebben echter nooit een duidelijke coalitie gevormd om gezamenlijk dit verhaal uit te dragen. Het waren allemaal ondernemers op zich.

Een tijdelijk gebruik van een gebied zoals de Boeletuin is eigenlijk heel opportunistisch tot stand gekomen. Toch is het van belang om in dit soort situaties vooraf samen na te denken over je visie op het initiatief als geheel en, als je hier niet makkelijk uit komt, advies te vragen aan een onafhankelijke partij zonder commercieel belangen bij de tuin. Voor wie doen we dit eigenlijk? Waarom hier? En wat willen we bereiken? Wil je laten zien dat een bepaald type ruimtegebruik op deze plek bestaansrecht heeft? Of zie je de tijdelijke locatie als een kans om je eigen initiatief te ontwikkelen? In hoeverre wil je echt samenwerken? Zo kun je een gezamenlijk verhaal ontwikkelen en je hier ook samen voor inzetten. Op zich is het niet erg om met ondernemers samen te werken die er op bepaalde punten anders instaan, maar dan is het

Boeletuin

wel goed om dit vooraf te weten. Dan weet je ook dat je sommige dingen alleen moet doen. Verwachtingen vooraf duidelijk uitspreken, kan teleurstelling op een later moment voorkomen. Al kan de uitvoering natuurlijk soms weerbarstiger blijken dan vooraf bedacht. In die zin blijft het altijd spannend.”

De grondeigenaar en ontwikkelaar

Willem Verduyn en Thijs Hendriks, werkzaam bij Facilitaire Campus Organisatie van de VU:

“In 2013 kochten wij de locatie van de gemeente. Vanaf dag één was voor ons de vraag: hoe overbruggen we de tijd tussen het moment van aankoop en het moment dat we gaan bouwen? Dat zou op dat moment nog zo’n drie à vier jaar duren. Er ontstond direct enorme druk vanuit het parkeerbedrijf, omdat elders op de campus parkeerplekken verdwenen. Gelijktijdig waren wij al in gesprek met leraren die betrokken waren bij de schoolwerktuinen om

te kijken of zij een deel van hun activiteiten konden continueren. De groep die uiteindelijk het Groene Leven Lab heeft opgericht, ging zich ook ermee roeren. Dus er kwamen al gelijk allerlei spelers bij, terwijl we eigenlijk nog bezig waren met duidelijk krijgen wat we met het gebied gingen doen.

We zijn toen bij alle initiatieven gaan kijken: wat zijn precies jullie doelstellingen? Zo konden we de grond op een evenwichtige manier aan iedereen toedelen. We hebben een akkoord over de exploitatie kunnen sluiten met Niek, een voormalig schooltuinmeester die wel interesse had om voor een paar jaar een restaurant te openen. Want op een bepaald moment hadden we bedacht dat dit toch een geweldige lunchplek kon zijn, waarbij we al laten zien dat dit gebied ook bij de VU gaat horen. In die exploitatie hebben we ook ruimte geboden aan het Groene Leven Lab, een plek voor onderwijs en workshops, en aan de Zuidmoes, een project dat voedsel produceert voor de voedselbank. Zo konden we verschillen-

de initiatieven met elkaar combineren, onderwijs en onderzoek betrekken, en de Boeletuin ook vooral zo houden zoals ‘ie was en openstellen voor buurtbewoners.

We hebben dus eigenlijk een groep mensen bij elkaar gebracht die samen het tijdelijk gebruik van de Boeletuin

ging opzetten. Wij hebben het daarna zo veel mogelijk vrijgelaten. Het moest vooral een plek worden waar mensen willen zijn. Wel wilden we graag één contactpersoon; we kunnen niet met honderd mensen zakendoen. Op een gegeven moment viel die constructie weg omdat de hoofdhuurder weging. Toen hebben we besloten om

Boeletuin

het anders te doen. Het is nu een soort stadspark (in najaar 2018 is het park gesloten, red.). We hebben banken neergezet en geregeld dat er foodtrucks komen. Groene Leven Lab kon nog even blijven en de tuinders deels ook. Wij zorgen voor de vuilnisbakken, dat het schoon is en dat de boel elke dag geopend en gesloten wordt. 's Middags komen de foodtrucks, stromen de gebouwen leeg en krijg je hier reuring.

Uiteindelijk was die reuring voor ons een belangrijk doel. De VU heeft de ambitie om meer te integreren met de stad. Zo'n stap vraagt om placemaking. Voor ons was de Boeletuin een mooie mogelijkheid om dat te doen.

Dit hebben we op andere plekken op de campus ook gedaan, onder meer door een daktuin te maken op één van de gebouwen. Die ligt er nu zes jaar en is open voor publiek. De Boeletuin is natuurlijk een tijdelijk project. In 2019 beginnen we met bouwen en hoe het dan verder gaat, weet ik niet precies. We kijken nu bezig of we niet weer wat met daken kunnen doen. Of toch weer iets tijdelijks. We moeten het nog zien."

Betrokkene bij de Boeletuin

Coosje Dijkstra, onderzoeker bij de VU en van daaruit betrokken bij de Boeletuin:

"Toen de VU plannen maakte om op het terrein van de oude schooltuinen een parkeerplaats te bouwen, is een aantal vrijwilligers en onderzoekers opgestaan en heeft gezegd 'nee, dit willen we niet'. Wij vinden het belangrijk dat onze universiteit een groene tuin heeft, waar onderzoek gedaan kan

worden en mensen vrijwilligerswerk kunnen doen. Een universiteit die zo ontzettend gezondheid en duurzaamheid promoot, maar een groene oase in een parkeerterrein wil veranderen,

dat klopt ergens niet. Samen met een aantal ondernemers op de tuin dachten we 'kunnen we hier geen onderzoek doen naar groen en gezond leven?' en toen is een beheerder

Boeletuin

aangesteld en zijn verschillende andere initiatieven erbij gekomen.

Al snel bleken de verschillende initiatieven andere ideeën te hebben over de verkaveling van de grond. Dat was lastig, heeft lang geduurd en zorgde voor spanningen die eigenlijk nooit meer echt verdwenen. De onderzoekers wilden graag alle partijen om tafel houden, maar dat bleek lastig. Wetenschap en groene ondernemers zijn twee totaal verschillende werelden. Ik weet niets van management en businesscases. Dus toen heb ik op een bepaald moment gezegd dat ik mij terugtrok. Ik ben wel betrokken gebleven door aanvragen te schrijven en te proberen de tuin te gebruiken voor onderzoek.

Het is jammer dat de samenwerking uiteindelijk niet is geslaagd en de tuin eerder is gestopt dan voorzien. Er was geen gedeelde ambitie, er werden geen coöperatieve doelen nagestreefd. Eigenlijk had een onafhankelijk bestuur erboven moeten staan, zodat het een

gezamenlijk project was geworden. Het werkt niet om alle macht bij een persoon neer te leggen. Misschien had de VU daar meer op moeten zitten. Toch blijft het een interessant project. Voor mij is het dé verbeelding van verbinding tussen onderzoek en praktijk. Als ik een afspraak had met een fondsenwerver, liep ik altijd even naar de tuin om te laten zien dat dit is wat we doen. We hebben experimenten met studenten gedaan om te kijken of ze zich beter kunnen concentreren in een groene omgeving. Het was echt een plek die inspiratie oproept voor wetenschappelijke samenwerking. Omdat alles hier omheen is bebouwd, was het een hele fijne plek om naartoe te gaan. Ik zag dat veel VU-medewerkers de plek steeds beter wisten te vinden. Er was ook een wachtlijst voor de tuintjes. Ik denk dus wel dat dit concept ergens anders op de campus kan worden voortgezet; het bleek erg populair.”

Tijdlĳn

2013

- VU koopt de grond van de schoolwerktuinen van Gemeente Amsterdam.

2015

- In het voorjaar start de tijdelijke Boeletuin met verschillende groene initiatieven en een kantine onder beheer van de Boeletuin Kantine beheerder Niek van Dijk.

2016

- Aan het eind van het jaar sluit de Boeletuin Kantine en stopt Niek ook met het beheer van de tuin.

2017

- VU neemt vanaf januari het beheer van de tuin over. Het Groene Leven Lab en een deel van de tuinders mogen nog blijven. VU organiseert foodtrucks om toch nog een tijdelijke lunchplek in het groen te behouden.

2018

- In het najaar sluit de tuin.

2019

- Start van de ontwikkeling van de VU-campus op het terrein.

Buiksloterham

Gezamenlijk sturen op duurzame gebiedsontwikkeling

Buiksloterham in Amsterdam-Noord is onmiskenbaar in ontwikkeling van bedrijventerrein naar gemengd woon-werkgebied. Grote opslagterreinen, loodsen, een rommelige openbare ruimte, maar ook zelfbouwhuizen en nieuwe kantoorgebouwen typeren het straatbeeld. Het gebied vormt een belangrijke illustratie van de kansen en moeilijkheden die duurzame en circulaire ambities in gebiedsontwikkeling met zich meebrengen. Buiksloterham heeft haar ijzersterke imago te danken aan duurzaam ontmoetings- en horecaterrain De Ceuveld, aan het manifest Circulair Buiksloterham en aan zelfbouwinitiatieven die tijdens de crisis volop de ruimte kregen. Ondanks de torenhoge ambities en grote betrokkenheid van diverse partijen blijkt de realisatie van een circulaire wijk een moeizaam en grillig proces.

Amsterdam Noord (100 ha)

2015 - 2030

Gemeente Amsterdam, Alliander, AMS Institute, AEB Amsterdam, Waternet, Amsterdam Economic Board, De Alliantie, Amsterdam Rainproof, Beleef Buiksloterham, Metabolic, DELVA Landscape Architects, New Energy Docks, Eigen Haard, Pakhuis de Zwijger, Hogeschool van Amsterdam, Stichting Schoonschip, Liander, Studio Ninedots, Vereniging De Ceuveld, Westpoort Warmte, Waterschap Amstel, Gooi en Vecht, Zelfbouwers Buiksloterham

Gebiedsontwikkeling; woningbouw; circulariteit; contracten

Buiksloterham

Onderzoeker

Menno van der Veen, postdoctoraal onderzoeker bij Universiteit van Amsterdam:

“Als onderzoeker houd ik me vooral bezig met de betekenis van contractuele arrangementen voor het realiseren van publieke goederen. In Buiksloterham is de rol die afspraken en contracten spelen en zouden kunnen spelen van belang. Het manifest dat voor Buiksloterham werd afgesloten zou je kunnen lezen als een ‘intentieovereenkomst’ waarin publieke en private partijen aangeven dat ze samen willen werken aan de realisatie van een ‘circulair Buiksloterham.’ Het manifest bevat uitgangspunten zoals het ontwikkelen van een waterinnovatiegebied, ‘het transformeren van vervuilde grond tot voedingsbodem voor maatschappelijke meerwaarde’ en afspraken om samen op te trekken, in de vorm van doorlopende discussies en debat en het ontwikkelen van een op maat gemaakte ‘regie- en processtructuur’.

Het succes van circulair Buiksloterham lijkt op dit moment vooral te zijn dat het ruimte heeft geboden aan een aantal in het oog springende duurzame initiatieven. Het creëren van een circulair gebied waar de circulaire uitgangspunten door regelgeving en contracten worden afgedwongen blijkt echter een stap te ver. Volgens de gemeente heeft dit te maken met het feit dat grond al was uitgegeven voordat de ambities werden geformuleerd, en ook met het feit dat de gemeente in beginsel geen eisen mag stellen in gronduitgifte op onderwerpen die ook voorwerp zijn van publiekrechtelijke regelgeving.

Er is een interessant onderscheid tussen de interviews met Eva Gladek en Jurgen Klaasen. Waar Gladek de nadruk legt op de noodzaak om afdwingbare regels te maken om de circulaire ambities af te dwingen en met enige teleurstelling over de waarde van het manifest spreekt, benoemt Klaasen juist de onwenselijkheid van afdwingbare regels en legt meer de nadruk op de goede wil en intenties van partijen. Ik neig als onderzoeker naar de positie van Gladek; Buiksloterham biedt mooie voorbeelden van

circulaire projecten en ook mooie voorbeelden van hoe ‘circulariteit’ een gebied van een nieuw imago kan voorzien, maar het is geen vernieuwend voorbeeld van circulaire gebiedsontwikkeling. Een alternatief zou geweest zijn om de grond te verkopen aan Metabolic onder de voorwaarde dat zij de grond in (private) erfpacht zouden uitgeven om zo de circulaire ambities te realiseren. Een private partij als gebiedsmanager heeft

meer vrijheid om eigen regels te stellen en een proces te realiseren dat recht doet aan die regels.

Een ander element dat mij bezighoudt, is de formulering en status van het manifest. Ik hanteer daarbij de uitgangspunten van de relationele contractentheorie, die stelt dat de waarde van een contract in eerste instantie niet schuilt in de juridische af-

Buiksloterham

dwingbaarheid maar in de relaties waaruit het voortkomt en die het (door de bewoordingen) vormgeeft. Anders gezegd, een relationeel contract stuurt de relaties die moeten leiden tot de realisatie van een gemeenschappelijk project (in dit geval een circulair Buiksloterham). Vanuit dat perspectief is het manifest, kritisch beschouwd, vlees noch vis. Het is geen inspiratiedocument (wat je mag associëren met een manifest), maar mist ook de specificiteit om als relationeel contract te kunnen worden geduid. Het leest, vanuit een relationele bril, als een 'mislukte poging om een contract te maken'. De handtekeningen in combinatie met de vage bewoordingen en de titel lijken te impliceren dat het een contract is dat geen contract mag zijn. In dat geval was het misschien beter geweest om het als een eerste stap te zien in de richting van een 'echte' circulaire gebiedsont-

wikkelingsovereenkomst en afspraken te maken hoe daar te komen, of om het juist in meer ronkende termen vooral een communicatiedocument te laten zijn dat de intenties in minder droog proza formuleert zodat het ook omarmd kan worden door degenen die het niet ondertekenden.”

Adviseur

Eva Gladek, oprichter Metabolic en als adviseur betrokken bij Buiksloterham:

“Our goal at Metabolic was always to explore how cities could be developed in a different way, combining bottom-up with top-down and taking all the principles of the

circular economy into a new model of urban development. For us, De Ceuve was a first playground to do this. A lot of people got excited about it, because it was very visible and tangible and we proved we could even do it affordably. As a result, we started lots of conversations with various parties that were involved in the area. For example, Waternet was thinking about how to develop the wastewater system in a more decentralized way. As such, we started to see Buiksloterham broader – not just De Ceuve – as an interesting testing ground for these types of ideas and principles.

At an event in Pakhuis de Zwijger, Maarten Claassen from Waternet put up the suggestion that a group of us should sign a manifesto in order to make Buiksloterham a circular living lab. A lot of people were skeptical of this idea – what exactly does this mean and how would that work? Then we at Metabolic framed a research project to answer some of these questions. The goal was to develop a vision for the neighborhood, an ambition plan for what a circular Buiksloterham would look like, and suggest actions and a road map to get there.

After that report was finished, we were asked by the city to translate our ambitions into a manifesto. We started making it super ambitious with the intention of this becoming a binding set of commitments, but throughout the negotiation process, the manifesto became softer and more water-

Buiksloterham

red down. In the end, it became an intention agreement and a declaration of voluntary commitment. This was primarily because the city government couldn't enter into an agreement that would be in conflict with stakeholders that had already bought land.

Around thirty stakeholders signed the manifesto, but because there are no formal punishments for deviating from the plan, the development is very much left to the wishes of the market. I think it could go a lot further if these were in place, and if there were dedicated sources of financing.

But that doesn't mean that the circular living lab is not a success. I still think that so much has happened that would have never happened without the original idea. Many of the concepts have been adopted. The private developers in the area are aware that this is a circular living lab and that anything developed here should be done in as circular a manner as possible. I think that as a result, the level of ambition on sustainability and circular economy is much higher than in a lot of other new projects."

Ontwikkelaar

Jurgen Klaassen, gebiedsontwikkelaar bij De Alliantie en betrokken bij Cityplots:

"Buiksloterham is onze eerste circulaire wijk. Voor ons is het een koploper, met de kanttekening dat we daarbij expliciete keuzes hebben gemaakt. Circulair is een heel breed begrip. Wil je het verschil kunnen maken dan moet je kiezen tussen wat je wel en niet gaat doen. We gebruiken bijvoorbeeld geen hergebruikte bakstenen en dakpan-

nen, maar wel een vacuümtoilettensysteem dat heel weinig water gebruikt en waarbij de fecaliën naar de biovergister gaan. Daarnaast vangen we regenwater op en leveren we warmte terug op het warmtenet. Ook gebruiken we deelsystemen voor auto's en wasmachines.

Circulariteit was hiervoor geen beleid van De Alliantie. Mijn vorige manager kwam in contact met mensen die bezig waren met het manifest voor Buiksloterham en zo is

dat balletje gaan rollen. Persoonlijk maak ik het liefst gewoon praktische afspraken. Wetgeving heb je flankerend nodig, maar je merkt dat papier geduldig is. Bottom-up ontwikkeling vanuit de praktijk werkt wat mij betreft beter.

Technisch gezien is dit project nu uitontwikkeld, het wordt gewoon gebouwd. Waar ik op dit moment heel enthousiast over ben is dat we hier ook sociale circulariteit willen introduceren. Dus no social waste. Er komt hier een groep mensen te wonen met een verstandelijke beperking. Die mensen worden normaal in dieselbusjes de hele stad doorgereden naar sociale werkplaatsen. Ik wil dat die mensen in Buiksloterham een dagbesteding krijgen en ook expliciet gericht op circulariteit. Onderin de torens die wij bouwen komen ruimtes, die door Philadelphia [zorgorganisatie] beheerd gaan worden. Het idee is dat in elke ruimte iets anders gaat gebeuren, bijvoorbeeld een kledingreparatieservice of een klusservice. Dingen die aansluiten bij de behoeften van de sociale huurders en zelfbouwers eromheen.

Buiksloterham

Bij dit soort projecten zijn we veel bezig met de techniek, maar daarna moet het gewoon 48 jaar functioneren. Dat zit hem veel meer in de sociale aspecten. Als de woningen straks op Woningnet komen te staan, dan wil ik daar ook expliciet in zetten dat we huurders zoeken die dit leuk gaan vinden. Mensen die geen auto hebben, want er zijn bijna geen parkeerplekken, en die het leuk vinden om zo'n vacuümtoilet te bedienen – want dit werkt technisch toch anders. We weten dat 60% van de vervuiling door gebruikersgedrag komt. Dus dat is wel iets waar we zoekende naar zijn: hoe gaan we ervoor zorgen dat mensen de techniek goed gaan gebruiken?

In Buiksloterham wordt veel door de markt ontwikkeld, dus we zijn er trots op dat we een substantieel deel sociale huurwoningen kunnen toevoegen. Wij streven naar de onverdeelde stad en vinden het fijn om er op deze manier onze bijdrage aan te leveren. Dát is onze core business en duurzaamheid is daar eigenlijk een beetje een afgeleide van.”

Tijdslijn

2005

- Besluit door stadsdeelbestuur Amsterdam Noord om het industrieterrein Buiksloterham organisch te transformeren tot een gemengd stedelijk gebied.

2009

- Vaststelling bestemmingsplan. Gemeente wil zo min mogelijk milieubelastende bedrijven uitkopen maar in de loop van de tijd worden toch verschillende bedrijven uitgekocht. Wethouder Maarten van Poelgeest neemt het initiatief om voor enkele bouwkvavels ontwikkelaars te selecteren op duurzaamheid.

2010

- Eerste zelfbouwkvavels op de markt. Ook corporaties als Ymere en De Alliantie (in 2011) nemen grondposities in.

2012

- Prijsvraag voor tijdelijk gebruik van voormalige scheepswerf Ceuvel-Volharding. Het winnende voorstel

omvat een creatieve en duurzame broedplaats in afgedankte woonboten die op het terrein komen te staan. Bodemreinigende beplanting wordt aangelegd om de vervuilde grond te zuiveren. Tevens wordt geëxperimenteerd met duurzame technieken voor energieopwekking en afvalverwerking.

2014

- Opening van broedplaats en café-restaurant De Ceuvel.

2015

- Opstellen rapport 'Circulair Buiksloterham: visie en ambitie' door Metabolic in opdracht van een consortium van lokale stakeholders die actief zijn in Buiksloterham.
- 5 maart 2015 ondertekening Manifest Circulair Buiksloterham in Pakhuis de Zwijger door Gemeente Amsterdam, Alliander, AMS Institute, AEB Amsterdam, Waternet, Amsterdam Economic Board, De Alliantie, Amsterdam Rainproof, Beleef Buiksloterham, Metabolic, DELVA

Landscape Architects, New Energy Docks, Eigen Haard, Pakhuis de Zwijger, Hogeschool van Amsterdam, Stichting Schoonschip, Liander, Studio Ninedots, Vereniging De Ceuvel, Westpoort Warmte, Waterschap Amstel, Gooi en Vecht, Zelfbouwers Buiksloterham

- Eerste zelfbouwers trekken in hun woning.

2016-2019

- Diverse duurzame projecten opgeleverd, waaronder Patch22 (hoogste houten gebouw, volledig klimaatneutraal), Schoonschip (duurzame drijvende wijk) en Buiksloterham&Co van o.a. De Alliantie.
- De gebiedsontwikkeling van Buiksloterham loopt tot ongeveer 2030.

HAVENSTRAAT- TERREIN ▶

Havenstraatterrein

Algemeen belang versus lokaal belang: hoe breng je ze bij elkaar?

Verborgen achter het voormalige Haarlemmermeerstation in Amsterdam-Zuid, ingeklemd tussen de Schinkel en de Stadiongracht, ligt het Havenstraatterrein: een typische rafelrand van de stad. Ambachtelijke bedrijven, ateliers, autogarages, opkopers en handelaren zetten hier de toon. Vrijwilligers van de EMA rijden hier met historische trams tussen de loodsen door, de stad uit. De gemeente Amsterdam maakt al enige tijd plannen om het terrein te ontwikkelen tot gemengd woon-werkgebied met circa 500 woningen en bedrijven, een basisschool, culturele voorzieningen en horeca.

Bij de ontwikkeling wil men graag voortbouwen op bestaande kenmerken van het gebied. “De grote GVB tramremise met werkplaatsen, de garage van de Ambulance Amsterdam, de nog rijdende Museumtramlijn en het oude Haarlemmermeerstation met villa zijn gebleven en geven het gebied meteen al een ongepolijste atmosfeer mee, met interessante

historische verwijzingen en levendige horeca”, leest de projectbeschrijving van de ontwikkelaar van het stedenbouwkundig plan (Must).

In de uitwerking en realisatie blijkt het lastig deze ambitie hoog te houden. Gezien de oververhitte Amsterdamse woningmarkt wil de gemeente snel tot ontwikkeling overgaan. Voor veel van de huidige gebruikers betekent dit dat zij het gebied moeten verlaten. Een belangrijke vraag die hier onder de oppervlakte speelt, is in hoeverre bij een ontwikkeling rekening gehouden moet worden met al aanwezige huurders in het gebied en wat het de gemeenschap mag kosten om functies die commercieel minder opleveren toch een plek te geven in een gebied. Een andere relevante vraag is hoeveel professionele vermogens van burgers en kleine ondernemers verwacht mogen worden om mee te kunnen denken en doen in ontwikkelplannen.

Amsterdam-Zuid (9.4 hectare)

2010 - heden

Gemeente Amsterdam,
Huurdersbelangenvereniging
Havenstraatterrein, Stichting
Elektrische Museumtramlijn
Amsterdam (EMA), Rijdend
Electrisch Tram Museum (RETM)

Gebiedsontwikkeling; participatie;
bedrijventerrein; woningbouw;
creatieve functies

Havenstratterrein

Onderzoeker

**Michiel Stapper, promovendus
bij de Universiteit van Amsterdam:**

“Het Havenstratterrein is gelegen in een gewild deel van de stad en wordt al 20 jaar bezet door een bonte verzameling bedrijfjes. Tijdens de economische crisis wilde de gemeente het gebied organisch, meer stapsgewijs ontwikkelen. Nu de crisis voorbij is, wil zij tempo maken. Investeerders staan te trappelen en de druk op de woningmarkt is groot. De ondernemers hebben te horen gekregen dat ze binnen een jaar moeten vertrekken. Na 20 jaar komt dit bericht voor hen als een harde klap. Uiteraard is vanaf het begin wel duidelijk geweest dat het om tijdelijke huurcontracten ging. In principe is er een opzegtermijn van 3 maanden tot 1 jaar. Aan de andere kant is de keuze van de gemeente te begrijpen. Als Amsterdammers om woningen schreeuwen, kan de gemeente het niet verantwoorden om niets te doen met zo’n centraal gelegen stuk grond.

Tegelijkertijd wil de gemeente graag het ‘ongepolijste en creatieve karakter’ van het gebied bewaren. Het trammuseum en een instrumentenmaker worden gezien als waardevolle functies die hieraan bijdragen. Net zoals alle andere huurders mochten ze terugkomen, maar moeten wel een marktconforme huurprijs gaan betalen. Dit is voor dergelijke functies vaak niet haalbaar.

Het Havenstratterrein laat zien dat de gemeente een balans moet vinden tussen verschillende belangen. De gemeente moet nadenken over de vraag van wie de stad is. Voor wie is er straks ruimte en wat mag het de gemeente kosten om ruimte te blijven bieden aan bedrijven en initiatieven die niet de hoofdprijs kunnen betalen? Achter de ontwikkelplannen gaan veel politieke keuzes schuil. Eén ding is zeker: juist nu er veel verdiend kan worden, kun je iets bijzonders van het gebied maken. Wanneer zoiets als de museumtram of een ambachtelijke ondernemer eenmaal uit het gebied verdwijnen, komt dat nooit meer terug.”

Projectmanager

**Sanne van den Eijkhof, projectmanager
bij de Gemeente Amsterdam:**

“De vraag naar woningen in Amsterdam is in alle segmenten en prijsklassen nog steeds groot. Hiervoor zijn in de nabije toekomst veel bouwlocaties nodig. De ligging en de potentiële kwaliteiten van het Havenstratterrein zijn dermate gunstig, dat zelfs tijdens de crisis de verwachting was dat voldoende investeerders geïnteresseerd zouden zijn in ontwikkeling van het terrein. In de

huidige tijd is dit helemaal het geval. Onze ambitie is om het gebied te transformeren van een kale rafelrand naar een gemengde woonbuurt met ruw, stads karakter. We bouwen 30 procent sociale huur en verder vooral voor het middensegment. Het bestuur van Amsterdam zet hier vol op in omdat deze groep nu tussen wal en schip valt. Er is in dit segment nu bijna geen aanbod.

De plannen stuiten op weerstand onder de ondernemingen op het Havenstratterrein en de omliggende buurt. In het najaar van 2015 zijn, onder

Havenstraatterrein

andere door de tramstichtingen, een heleboel zienswijzen op het ontwerp-bestemmingsplan ingediend. Naar aanleiding hiervan hebben we de ontwikkelprocedures stilgelegd en zijn we aanvullend onderzoek gaan doen naar de mogelijkheden voor het behoud van de historische tramlijn. Hierdoor heeft de planontwikkeling in 2016 voor een groot deel stilgelegen.

Het liefst willen we de historische tram een plek geven in het gebied. Het is alleen onduidelijk of de stichtingen die de tram exploiteren dit rendabel kunnen maken. We hebben hen daarom gevraagd een beleidsplan en een financieel meerjarenplan op te stellen waaruit duidelijk wordt dat het behoud van de historische tramlijn economisch haalbaar is. Het beeld was dat inpassing van de historische (tram)spoorlijn alleen kan met zeer hoge gemeentelijke kosten, terwijl dit nooit de afspraak is geweest.

Omdat de tramorganisaties geen solide beleids- en financieel plan konden

laten zien, hebben we de spoorlijn en loods uit het bestemmingsplan moeten schrappen. De gemeente wil niet dat het bestemmingsplan Havenstraatterrein en daarmee de ontwikkeling van 500 woningen en een basisschool verder vertraagt. Het behouden van

het ongepolijste karakter van de buurt is dus niet makkelijk. We hebben in het bestemmingsplan de optie opengehouden om de spoorlijn en stalling toch een plek te geven. Het is dan wel aan de tramorganisaties om alsnog met een overtuigend plan te komen.”

Lokale ondernemer

Anton Amir, klavecimbelbouwer en secretaris van Belangenvereniging Havenstraatterrein:

“We zijn voor het eerst geconfronteerd met de plannen toen we werden opgeroepen door de toenmalige wethouder, die ons een plan presenteerde wat al helemaal in kannen en kruiken was. We hebben toen gevraagd waarom wij als gebruikers van dit terrein nooit betrokken zijn geweest. De wethouder heeft simpelweg gezegd dat hij ervan uitging dat wij na de bouw niet meer terug zouden komen op het terrein, dus dat met ons niet gesproken hoefde te worden. Dat is exemplarisch voor de houding van de gemeente tegenover de gebruikers hier. Inmiddels is er wel driemaandelijks overleg met de gemeente, maar dat betekent in feite dat wij op de hoogte worden gehouden van de planontwikkeling waar wij geen enkele invloed op hebben. Ook de begeleidingscommissie, bestaande uit gebruikers en omwonenden, mag wen-

Havenstratterrein

sen uit de buurt kenbaar maken, maar heeft geen enkele invloed. De gemeente doet uiteindelijk wat ze zelf wil.

Natuurlijk is de druk op de woningmarkt in Amsterdam groot. Dus dat er woningen gebouwd gaan worden en dat men daar grond voor zoekt, begrijp ik. Maar ik denk ook dat dit project de gemeente domweg ongelooflijk veel geld gaat opleveren. Deze grond is al eigendom van de gemeente. Het enige wat ze hoeven te doen, is de mensen die hierop zitten, eraf te vegen. Die zitten hier allemaal onder tijdelijke huurcontracten, dus dat zal niet heel moeilijk zijn. En Oud-Zuid is natuurlijk een buurt waar iedereen wel wil wonen. Dus ik denk dat de gemeente eurotekens in de ogen heeft. Dat speelt ook een rol en dat vind ik onuitstaanbaar.

Er gebeuren hier veel bijzondere dingen, maar het lijkt wel alsof de gemeente daar ongevoelig voor is. Ze hebben wel gezegd dat ze willen bemiddelen bij een bank als er kre-

diet verstrekt moet worden – nou, de bank ziet ons aankomen met onze jaarcijfers, daar heb ik niet zoveel vertrouwen in. Daarnaast hebben wij de gemeente een aantal keer gevraagd of er niet locaties zijn waar we dan terecht zouden kunnen. Dan kom je halverwege Haarlem te zitten en bovendien moet je dan de grond kopen en een loods neerzetten die aan draconische eisen moet voldoen. Dat is voor ons niet reëel. Ik heb een paar keer ingesproken en gezegd, van: ‘Jongens, waar zijn jullie mee bezig? Een stad floreert bij de gratie van diversiteit en moet juist ruimte bieden voor kleine bedrijven en ambachten.’ Ik zie met lede ogen aan hoe deze stad door gentrification cultureel steeds meer wordt uitgekleeft.”

Havenstratterrein

Tijdljn

1989

- Havenstratterrein in eigendom van Gemeente Amsterdam (overname van NS). In de loop van tijd komen er kleine bedrijfjes op het terrein met veelal een tijdelijk huurcontract.

2010

- Stadsdeel Zuid stelt Strategiebesluit Havenstratterrein vast.

2011

- College van B&W gaat akkoord met Strategiebesluit.

2012

- Stadsdeel Zuid gaat akkoord met Vernieuwingsplan Havenstratterrein en Projectbesluit, college van B&W bekrachtigt het Projectbesluit.

2014

- Investeringsbesluit wordt genomen.

2015

- Terinzagelegging bestemmingsplan.

2016

- Onderzoek naar mogelijke inpassing van spoorlijn en loods.

2017

- Tramorganisaties dienen plan 'Samen bouwen aan het Amsterdams Vervoer Museum' in, wordt afgekeurd door gemeente wegens te hoge kosten voor de gemeente.

2018

- Gewijzigd bestemmingsplan vastgesteld door gemeenteraad van Amsterdam, daarna verdere onderhandeling met tramorganisatie over nieuwe loods op Havenstratterrein. Tramorganisatie stelt petitie voor behoud van de historische trams in Amsterdam op die 16.000 keer wordt getekend en gaat tot aan Raad van State in beroep tegen het gewijzigde bestemmingplan.

2019

- Gemeente komt met voorstel voor een loods van 500 m² en dat tramorganisaties meegaan in de schikking. Voordat de tramorganisatie kan reageren, vernietigt de Raad van State het nieuwe bestemmingsplan voor het Havenstratterrein, omdat de gemeente bij de plannen onvoldoende rekening heeft gehouden met de belangen van het Trammuseum en de Museum-tramlijn. Gemeente aan zet om met nieuw bestemmingsplan te komen, gesprekken gaan door.

K-Buurt

De impasse doorbreken door echt met bewoners te praten

De K-buurt in de Amsterdamse Bijlmer wordt al jaren vernieuwd. Veel van de voor de wijk typerende honingraatflats zijn afgebroken, een autoweg is verlaagd en een aantal garages is gesloopt. Ook het oude winkelcentrum is neergehaald en vervangen door een gemengd complex met wonen, winkelen en bedrijvigheid. Voor de kavels die hierdoor vrijkwamen, staat woningbouw gepland. Deze bouwplannen kwamen door de crisis tijdelijk stil te liggen en werden in 2016 opnieuw opgepakt. Al snel ontstond er ophef over de voorliggende bestemmingsplankaart. De gemeente besloot hierop tot een plan te komen, zowel voor de woningbouw als de openbare ruimte, zodat iedereen tevreden zou zijn en zo snel mogelijk gebouwd kon worden.

Elk jaar komen er 10.000 mensen bij in Amsterdam. De druk op de gemeente om tempo te maken met bouwen en in het proces, is dus groot. Die druk is echter ook een belemmering: de K-buurt heeft

ook een eigen agenda en is vaak wat minder gecharmeerd van nieuwbouw. Het is dus zoeken naar balans. Om die te vinden, schakelde Gemeente Amsterdam een onafhankelijk adviesbureau in voor het begeleiden van het participatieproces. Zo moest tot een door de buurt gedragen stedenbouwkundig plan worden gekomen. De gedachte was dat een bureau zonder inhoudelijk belang in de buurt zo'n proces beter kan begeleiden dan de gemeente, omdat zij de druk om snel tot woningbouw te komen sterk voelen. Dat proces begeleiden, bleek echter niet eenvoudig. Hoe mobiliseer je mensen? Hoe zorg je voor een diverse groep en vertaal je alle ideeën naar een realistisch plan? De plannen werden herzien, maar de bewoners waren opnieuw ontevreden en kondigden een participatiestaking af. Daarna kregen ze zelf het heft in handen.

Amsterdam Zuidoost (8 hectare)

2001 - heden

Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost, Hart voor de K-buurt

Stedelijke vernieuwing;
woningbouw; participatie;
gemeente; adviesbureaus

K-buurt

Onderzoeker

**Michiel Stapper, promovendus
bij Universiteit van Amsterdam**

“Buurtplatform Hart voor de K-buurt wordt geleid door slimme mensen. Met spandoeken en tape op hun mond

gingen zij naar raadsvergaderingen om hun onvrede te uiten met de bouwplannen in de buurt. Zo kregen ze van de wethouder de toezegging voor het maken van een alternatief plan. De stadsdeelvoorzitter vreesde echter dat het buurtplatform geen vertegenwoordiging vormt van alle buurtbewoners. Daarom werd een

adviesbureau ingehuurd, met de opdracht een breed gedragen plan te maken.

Dit bureau heeft vervolgens een uitgebreid participatieproces georganiseerd. Tijdens drie werkateliers kon iedereen uit de buurt binnenlopen om ideeën te delen. Daarnaast is een adviesteam aangesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van de verschillende flats, die tijdens zes bijeenkomsten de veelheid aan ideeën afwogen en vertaalden naar conceptplannen voor het gebied. Aan het eind van het traject werden twee plannen gepresenteerd aan de buurt, waarop zij haar voorkeursstem mocht geven. Wat er toen gebeurde, is wel behoorlijk uniek, denk ik. Hart voor de K-buurt kondigde een participatiestaking af. Volgens hen kwamen de geboden opties niet voort uit de buurt en hadden de bewoners geen echte stem gekregen. Het proces was niet samen met hen vormgegeven en sloot niet aan bij de bewoners uit de wijk. Hart voor de K-buurt wilde zelf een plan ontwikkelen.

Hoogopgeleiden weten goed hoe zij hun wensen moeten laten horen in een werkatelier, zoals dat door de gemeente is georganiseerd. Veel mensen uit de buurt spreken echter geen Nederlands en kunnen zich dus veel minder goed uitspreken. Een terechte vraag kan zijn of het ongenoegen bij Hart voor de K-buurt breed gedragen is in de buurt. [...] Er wordt op een vreemde manier naar bewoners gekeken. Enerzijds wil de gemeente graag bewoners betrekken, anderzijds neemt ze hen niet serieus. Mijn advies voor de gemeente is: wees niet bang voor bewoners. Ga met ze in gesprek en laat ze meedelen over hoe je het participatieproces organiseert. Geef hen een budget, laat hen een adviesbureau uitkiezen. Maar wees vooraf ook duidelijker wat wel en niet mogelijk is. Dan heb je niet die teleurstelling achteraf. Die stappen maakt de gemeente niet.

De gemeente vindt dat participatieprocessen al snel te lang duren en is bang dat het gebied dan misschien nooit ontwikkeld wordt. Ze houden zich vast

K-buurt

aan een vastgestelde ontwikkelprocedure, maar waarom doe je het niet een keer op een andere manier? Nu loopt de gemeente waarschijnlijk alsnog vertraging op. Het is bovendien problematisch dat de gemeente niet meer weet hoe ze moet praten met burgers. Mijn stelling is: de overheid is van de burger en moet dus ook zorgen dat het beleid verantwoord wordt naar de burger. Als je een bedrijf nodig hebt omdat je als gemeente niet meer weet hoe je moet praten, dan is er iets goed mis.”

Actieve bewoner

Mike, actief bij Hart voor de K-buurt:

“Als Hart voor de K-buurt willen wij zelf de opdrachtgever zijn voor de bouwplannen in de buurt. Wij willen een gezellige buurt met een plein waar mensen elkaar ontmoeten. Geen saaie aangeharkte nieuwbouwbuilt, maar een plek waar mensen ook tot wat later kunnen doorgaan. Daarom wilden wij ook de opdrachtgever zijn voor de

bouwplannen. Aanvankelijk gingen wij zelf het participatieproces bedenken, maar het stadsdeel besloot later toch een communicatiebureau in te huren. Dat kan, maar hun ideeën pasten niet bij onze multiculturele buurt. De communicatie is vakkundig vormgegeven, maar de opzet is niet geschikt voor een multiculturele buurt als de K-buurt.

Het is niet dat de uitkomst van het proces per se onze uitkomst moet zijn, er zijn meerdere uitkomsten denkbaar. Het is juist belangrijk dat de buurt een echte keuze kan maken. De opties moeten ook passen bij de brede buurt; je moet luisteren naar alle soorten mensen, niet alleen de groepen die kunnen participeren of goed weten hoe

dat moet. Dat is nu niet het geval. We zijn het zat dat wij de hele tijd om input worden gevraagd, maar dat hiermee niets wordt gedaan. Daarom hebben we een participatiestaking uitgeroepen.”

Betrokkene vanuit Gemeente Amsterdam

“Als ambtenaar ben je er om een goede afweging te maken tussen alle punten die zijn ingebracht. Ook als wij onze stinkende best doen en er veel tijd in stoppen, is altijd een deel van de bewoners ontevreden.

Participatie is belangrijk voor de buurt, zeker in Zuidoost. Er is hier nog steeds veel armoede. Mensen met wie het beter gaat, gaan vaak weg. Het is belangrijk om met bewoners na te denken over hoe we er een mooie en prettige buurt van kunnen maken. Het is dus goed dat Hart voor de K-buurt zoveel bewoners mobiliseert. Maar uiteindelijk is participatie niet onze kerntaak. Wij

K-buurt

houden ons bezig met planvorming. Hierbij hebben we inspraakmomenten, maar Hart voor de K-buurt wil veel langduriger en veel breder meedenken over wat er in de buurt gebeurt. Dit past niet binnen ons project. Op een gegeven moment moeten wij verder, voordat de volgende crisis weer toeslaat en het plan weer in de kast blijft liggen. Dan is het een *waste of time* voor iedereen.”

Tijdljn

2001

- Stedenbouwkundig programma van eisen K-Midden vastgesteld.

2005

- Sloop busplatform en verlaging Karspeldreef.

2012

- Nieuw winkelcentrum en woningen in De Kameleon geopend.

2013

- Oud winkelcentrum en garages Kleiburg en Koningshoef gesloopt.
- Metrohalte Kraaiennest heropend na intensieve renovatie.
- Bouwplannen K-Midden komen stil te liggen.

2014

- Braakliggend terrein K-Midden wordt tijdelijk ingericht als groenstrook.

2016

- Bouwplannen K-Midden worden hervat. Hart voor de K-buurt protesteert.

2017

- De Wijde Blik wordt ingehuurd voor participatieproces.

2018

- Participatiestaking Hart voor de K-buurt.

Landtong/Nieuwe Meer

Succesvolle gebiedsontwikkeling begint bij een heldere visie op de vraag

In het gebied tussen Schiphol en de Zuidas, aan de Ringvaart Haarlemmermeer en nabij Park de Oeverlanden en het Amsterdamse Bos, ligt de Landtong Nieuwe Meer. Het langwerpige schiereiland deed oorspronkelijk dienst als wapen- en munitieopslagplaats en werd in 1988 door een groep kunstenaars en activisten gekraakt. Na legalisatie werd het complex door Stichting Nieuw & Meer omgebouwd tot één van de eerste broedplaatsen van Amsterdam met een groot aantal ateliers en werkruimten.

Jarenlang lag het kunstenaarscomplex in de luwte, ver weg van de ontwikkelingen van de stad, tot in 2016 Rochdale plannen maakte voor een hotel op

het terrein naast het kunstenaarscomplex. Met hulp van ruimtelijk adviseur Jeroen Saris wist Stichting Nieuw & Meer dit tegen te houden, waarbij zij als alternatief het plan ontwikkelden om de Landtong te ontwikkelen tot modern stadspark. Met een bospont, drijfeilanden, veel groen, een creatieve en technologische hub, een theater en restaurant, is het doel om de Landtong te ontwikkelen tot innovatieplek voor een ecologische en circulaire stad.

Amsterdam,
Nieuw-West (3,7 hectare)

2016 – heden

Stichting Nieuw & Meer,
De Stad bv, Gemeente
Amsterdam

Gebiedsontwikkeling;
transformatie; circulair;
creatief; rol van adviseurs

Landtong/Nieuwe Meer

Onderzoeker

Jesse Stammers, adviseur bij Antea Group en onderzoeker bij R-LINK:

“De ontwikkelingen op de Landtong zijn ontstaan als tegenbeweging op de mogelijke bouw van een hotel in het gebied. De discussie daaromheen vormde voor de kunstenaars aanleiding om kritisch te kijken naar het gebied en hun plek in de stad. Wat dat betreft is het interessant om te kijken naar de ervaringen met right to challenge uit Engeland. Daar krijgen maatschappelijke initiatieven de mogelijkheid om een alternatief plan op te stellen als zij denken het beter te kunnen dan de overheid of een marktpartij. In de praktijk is dit vaak lastig voor initiatieven, omdat ze ingewikkelde trajecten moeten doorlopen en niet altijd over de benodigde tijd, kennis en vaardigheden beschikken. Goede ondersteuning door een expert of adviseur kan hierbij helpen. Dit zie je ook terug bij Landtong: experts werden ingeschakeld om te helpen met het stopzetten van de hotelplannen en om financiering binnen

te halen. Ik vraag me af of dit gelukt was zonder hun netwerk en kennis van dergelijke processen en besluitvorming.

Terwijl de ad-hocactie effectief was in het tegenhouden van het hotel, vraag ik me af of het ook een goede basis vormt voor de fase van ontwikkeling die daarna komt. Waar de mogelijke komst van het hotel een duidelijke bedreiging vormde dat de kunstenaars en ingeschakelde experts bond, verloopt het proces sindsdien moeizaam; er zijn strubbelingen tussen de kunstenaars en de experts, maar ook tussen het initiatief en haar omgeving. Er zijn veel verschillende belangen en er is weinig onderling vertrouwen. De experts worstelen met hun loyaliteit aan Stichting Nieuw & Meer (hun opdrachtgever) en hun jarenlange ervaringen en vakken-nis. Experts tonen soms commitment door veel eigen tijd in een project te steken, maar geeft dit ook het recht om te sturen? Wanneer geef je advies en wanneer druk je je inhoudelijke visie en expertise door? De grens tussen beide is dun.

Ik denk dat het goed is om meer aandacht te schenken aan de waarom-vraag achter het plan voor een modern stadspark. Welk doel moet dit gebied dienen en voor wie? Op dit moment zijn de plannen erg aanbodgericht en blijft de vraag te abstract. Er wordt aangenomen dat door de groei van de stad een nieuw park nodig is, maar is dat wel zo? En wat willen die nieuwe bewoners dan? Een heldere, gedeelde visie op de vraag is echt een voorwaarde om schot in de ontwikkeling te

krijgen. Vandaaruit kun je verbinding maken. Betrek alle relevante partijen en zoek naar overlap in belangen. Nu wordt bijvoorbeeld de eigenaar van de jachthaven verderop bij voorbaat uitgesloten, omdat die alleen op winst uit zou zijn, terwijl een duurzaam park ook een verdienmodel kan hebben. Stap over je vooroordelen heen en zoek naar overeenkomsten. In het begin is dit misschien een lastig gesprek, maar uiteindelijk kom je zo wel verder.”

Landtong/Nieuwe Meer

De adviseur

“In eerste instantie waren we vooral bezig met dingen tegenhouden. Rochdale wilde samen met een ontwikkelaar een hotel bouwen op de Landtong. Hiervoor was een wijziging van het bestemmingsplan nodig. Bovendien werden er aanpassingen voor ons terrein voorgesteld zonder dit met Stichting Nieuw & Meer te bespreken. Om die redenen hebben we gezegd: ‘Dit willen we niet.’ Dat heeft veel effect gehad, want daardoor is stadsdeel Nieuw-West gaan twijfelen en dat heeft ons de gelegenheid gegeven om ons goed te presenteren. Uiteindelijk hebben we de zaak zo lang aangehouden, dat Rochdale dacht: ‘We trekken de stekker eruit.’ Dus dat hotel komt er niet en daarmee is de weg vrij voor ons om de positieve kant op te gaan; wat willen we dan wel?”

Echt nadenken over het terrein deed Nieuw & Meer voorheen eigenlijk niet, want ze vonden dat de grootste kwali- teit was dat niemand wist dat ze be-

stonden. Alleen met festivals werd dat doorbroken. Vanuit mijn bedrijf hebben we een aantal jaar geleden in opdracht van Nieuw & Meer een toekomstvisie gemaakt, waarin we hebben gezegd dat ze imploderen als ze zo doorgaan. Je moet iets doen om het leven erin te houden en dat is naar buiten kijken. Dus toen die hoteldiscussie zich voordeed, was dat ook een kans voor een aantal mensen om ermee aan de slag te gaan. Vanuit de gemeente ontstaat nu voorzichtig interesse. Met het oog

op de woningbouwopgave waar de stad voor staat, beschouwen ze dit niet langer als restgebied. Als je naar een stad van een miljoen inwoners toegaat, heb je gewoon goede en omvangrijke recreatiegebieden nodig.

Op dit moment zijn we vooral bezig met kijken welke projecten we voor elkaar kunnen krijgen, zodat het stadspark een gezicht krijgt. In die projecten proberen we zoveel mogelijk partijen om ons heen te verzamelen die

samen een consortium gaan vormen om dat stadspark ook echt te maken. Mijn rol is door het woud van regels en instituties heen kijken. Daarnaast leer ik de groep om de omgeving niet als vijand, maar als vriend te zien. Dus kijk waar de aanknopingspunten zitten en maak daar gebruik van. Soms verloopt de samenwerking wel chaotisch. Ik probeer erdoorheen te komen met vriendschappelijkheid; mensen de ogen te openen door mijn ervaring en vanuit strategisch inzicht in wat er gaat gebeuren. Af en toe moet ik mijn eigen visie wel even onderdrukken. Ik stuur alleen op thema's en nauwelijks op het nemen van beslissingen. Het is een heel incrementeel besluitvormingsproces. Uiteindelijk ben ik adviseur en dat blijf ik ook.”

Landtong/Nieuwe Meer

Initiatiefnemer

**Thomas de Wit, creatief leider
en initiatiefnemer:**

“Het doel is om een prachtige plek voor Amsterdam te ontwikkelen. Daarnaast willen wij laten zien dat een stadspark op een andere manier ingericht kan

worden. Het kloppend hart van het park wordt straks gevormd door een community van nomaden, wetenschappers en makers, met tiny houses en een aantal mobiele structuren.

Die groep gaat zich richten op lokale problemen, zoals dat het water vervuild is en gereinigd moet worden. We nodigen mensen van over de hele

wereld uit die hier een maand of wat kunnen blijven, oplossingen kunnen bedenken en hun ideeën direct uitproberen. Bezoekers kunnen dan komen kijken naar wat de kunstenaars hier maken en er zijn constant dingen te doen. Centraal thema is het onderzoeken van nieuwe manieren van wonen en werken.

De kunstenaars die hier zitten, staan achter de plannen. Wij konden tegenhouden dat er een heel groot hotel

komt in het gebied. Wat je wel ziet bij dit soort alternatieve projecten, is dat zodra het professioneler wordt, mensen gaan steigeren. Er moeten notulen gemaakt worden, financiën moeten in de gaten gehouden worden, et cetera. Jeroen heeft een subsidie bij het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie weten binnen te halen. Daarmee hebben we vier bijeenkomsten georganiseerd, waar veel publiek op af kwam.”

Landtong/Nieuwe Meer

Tijlijn

1918

- Bouw munitiedepot voor de Stelling van Amsterdam.

1962

- Na de dekolonisering van Nieuw-Guinea raakte het depot in verval.

1988

- De voormalige munitiedepots worden gekraakt.

1991

- De gekraakte depots worden gelegaliseerd na de oprichting van stichting Nieuw en Meer.

2005

- Aanschaf jachthaven door Rochdale.

2016

- Grontmij komt met voorontwerp nieuw bestemmingplan voor het gebied om de bouw van een hotel-restaurant op deze plek mogelijk te maken.

2017

- Gemeenteraad van Amsterdam wijst het concept bestemmingsplan af dat hotelbouw mogelijk zou maken op de kop van Landtong Nieuwe Meer; het past hier niet in het overnachtingsbeleid, het doorkruist de aanwezige hoofd-groenstructuur en past niet in de ruimtelijke ontwikkeling van de structuurvisie Amsterdam 2040.
- Slotbijeenkomst Stadslab Landtong.
- Oprichting stichting Landtong Nieuwe Meer.
- Plan van aanpak gebied rond Nieuwe Meer gemeente Amsterdam.

2018

- Subsidie tweedede stadslab Landtong Nieuwe Meer.
- Toekomstvisie 'Het Antropocene Bosch' gepresenteerd.

Marineterrein

Zoeken naar verbinding met gemeenschappen op vele schaalniveaus

Het Marineterrein is een voormalig militair terrein in het centrum van Amsterdam. Lange tijd was het een geïsoleerd gebied middenin de stad. Het was in handen van het Rijksvastgoedbedrijf en werd gebruikt door het ministerie van Defensie. Als door bezuinigen het ministerie van Defensie besluit om het gebied af te stoten, wordt onmiddellijk gezocht naar manieren om het gebied over te dragen en te verkopen, met als doel een nieuw stuk stad aan Amsterdam toe te voegen. Vanaf 2015 verlaat Defensie gefaseerd het terrein met de bedoeling medio 2018 volledig van het terrein te verdwijnen.

Bij het vinden van een nieuwe bestemming zijn twee zaken bepalend: de zoektocht naar het beste gebruik van een unieke locatie die een waarde heeft die het buurtniveau overstijgt en de wens om bij de ontwikkeling van het gebied de directe omgeving te betrekken.

Rijk en Gemeente Amsterdam roepen Bureau Marineterrein in het leven dat de ontwikkeling, exploitatie en beheer van het gebied begeleidt. Om de potentie van

het gebied te ontdekken, kiest men een stapsgewijze aanpak waarmee adaptief ingespeeld kan worden op ontwikkelingen.

Marineterrein laat mooi twee spagaten zien. Enerzijds tussen stapsgewijze ontwikkeling als middel om in te spelen op veranderingen van inzichten en anderzijds de extra onzekerheid die een incrementeel proces zelf genereert. De tweede spagaat is die tussen ontwikkelen met en voor de buurt op de korte termijn en de ontwikkeling van een terrein met een grootstedelijke, misschien zelfs internationale functie op de lange termijn. Voor dat laatste vraagt wordt een veel bredere kring van partijen betrokken. De ontwikkelende partijen op het Marineterrein moeten een manier vinden om met beide spagaten om te gaan en gemeenschappen op verschillende niveaus te betrekken: een zoektocht naar het bieden van duidelijkheid en houvast is een onzekere en veranderlijke omgeving.

Amsterdam Centrum (14 hectare)

2013 - heden

Rijksvastgoedbedrijf, Ministerie van Defensie, Gemeente Amsterdam, Bureau Marineterrein, Stadsdeel Centrum

Organische gebiedsontwikkeling; transformatie; innovatie; adaptatie

Marineterrein

Onderzoeker

Lilian van Karnenbeek, promovendus bij Wageningen Universiteit & Research:

“Op het Marinterrein streven de gemeente Amsterdam en het Rijk een geleidelijke gebiedsontwikkeling na. Aanvaarding van deze geleidelijkheid resulteert in een stapsgewijs proces dat beoogt de beste invulling voor het terrein te vinden. Het idee is dat een geleidelijke gebiedsontwikkeling beter kan inspelen op een onzekere toekomst en risico's kan inperken. Om de geleidelijke ontwikkeling van het Marineterrein kracht te geven, zijn enkele initiële beslissingen genomen. Zo wordt het terrein niet in één keer, maar in delen ontwikkeld: een derde van het gebied wordt in 2015 opengesteld en de resterende twee derde wordt in juli 2018 opengesteld. Daarnaast wordt er geen eindbeeld geschetst, maar zijn een aantal principiële waarden leidend voor de gebiedsontwikkeling. Nu de gebiedsontwikkeling een aantal jaren

van start is, kan voorzichtig iets gezegd worden over de doelmatigheid van de geleidelijke gebiedsontwikkeling.

De eerste jaren hebben Gemeente Amsterdam, het Rijksvastgoedbureau en het Bureau Marineterrein zich wekelijks gebogen over de principiële waarden van het gebied. Na vele gesprekken en onderhandelingen

wordt besloten om een toekomst bestendig innovatiemilieu te realiseren, met kernwaarden als innovatie, educatie en duurzaamheid. Deze kernwaar-

den zijn bepalend voor de tijdelijke ontwikkelingen op de vrijgekomen stukken grond en richtinggevend voor de definitieve ontwikkelingen als het gebied in juli 2018 vrijkomt.

In aanloop naar juli 2018 worden de contouren van een ruimtelijke orde steeds gedetailleerder geschetst en vastgelegd in tekeningen met ruimtelijke verhoudingen en ideeën over grondeigenaarschap. Medio 2018 komt er een kink in de kabel. Defensie heeft besloten niet haar biezen te pakken; de gemaakte afspraken over het vertrek van Defensie worden in de wind geslagen. Onder een nieuw kabinet meent Defensie dat het voor de nationale veiligheid beter is als Defensie een militaire locatie heeft in het centrum van Amsterdam. Hoewel over de precieze redenen wordt getwist, staat vast dat Defensie het terrein niet volledig verlaat.

De beslissing van Defensie heeft flinke gevolgen voor de definitieve ontwikkelingen. De plannen moeten worden herzien, voorzien van nieuwe tekeningen, nieuwe ruimtelijke verhoudingen en een nieuw idee over grondeigenaarschap. Het is een startsein voor nieuwe onderhandelingen, nu in samenspraak met Defensie. Intussen verstrijkt de tijd

Marineterrein

en heerst onzekerheid over de ontwikkeling van het gebied. Het aanpassingsvermogen wordt flink op de proef gesteld en ook de kracht van de gestelde kernwaarden wordt getest. Tot op heden vinden de onderhandelingen plaats binnen de gestelde principiële waarden. Met stappen vooruit en ach-

teruit wordt langzaam het gebied ontwikkeld. Het betreft dus een zeer geleidelijke ontwikkeling, maar wel een die wordt gekenmerkt door een flinke mate van onzekerheid.

Het voorbeeld van het Marineterrein laat zien dat een geleidelijke benade-

ring voor ruimtelijke ontwikkeling, als strategie om risico's te verminderen in een onzekere toekomst, niet dit effect heeft. De vraag is in hoeverre de kernwaarden uiteindelijk houvast bieden voor de ruimtelijke orde van het terrein. De toekomst zal leren of, en hoe, de kernwaarden vertaald worden

naar een normstelling voor definitieve ontwikkeling."

Onderzoeker

Menno van der Veen, onderzoeker bij Universiteit van Amsterdam:

"Het Marineterrein was een geïsoleerd militair terrein in het centrum Amsterdam. Het terrein heeft zich letterlijk ommuurd ontwikkeld. Nu het – in ieder geval voor een deel – publiek toegankelijk is en in zekere zin een 'normaal' deel van Amsterdam, doet de vraag zich voor hoe het een relatie moet aangaan met de directe omgeving en wie die omgeving eigenlijk is. Rond het Marineterrein bevindt zich een echte buurt, Kattenburg, met typische wensen en problemen op het gebied van groen, veiligheid, (betaalbaar) wonen en voorzieningen. Maar de directe omgeving is net zo goed een van de meest grootstedelijke plekken van Nederland die haar identiteit ontleent aan het gegeven dat Amsterdam de hoofdstad

Marineterrein

is en daarmee een (inter)nationaal knooppunt van bedrijven, mensen en voorzieningen.

In de eerste fase van de participatie rond het Marineterrein is daarom ingezet op het onderscheiden van verschillende kringen van betrokkenen. Ook is getracht om, naast de bedrijven en omwonenden, ook een bredere groep te betrekken. Het terrein roept veel interesse en enthousiasme op, maar de ruimte voor participatie op het 'brede' stedelijke niveau is beperkt omdat het Rijk met de gemeente de identiteit voor het terrein grotendeels heeft vastgelegd. Actievoerders hebben wel succes gehad door een motie af te dwingen waarin de gemeenteraad voor meer (betaalbare) woningen heeft gestemd.

De huidige participatie rond het Marineterrein kent een spagaat: enerzijds wil Bureau Marineterrein een directe relatie aangaan met de buurt. Daarbij staat nu de tijdelijke programmering van het terrein centraal. Anderzijds is de gemeente verantwoordelijk voor het

organiseren van participatie met het oog op de ontwikkeling in de nabije toekomst. Voor de directe omgeving, de omwonenden, lopen die twee thema's in elkaar over. Het huidige gebruik van het terrein en de toekomstige bebouwing zijn voor hen soms lastig uit elkaar te houden en zeker voor degenen die bijvoorbeeld pleiten voor laagbouw en een groen en duurzaam karakter van de publieke ruimte.

Toch, mede dankzij de vele activiteiten die Bureau Marineterrein voor de omgeving organiseert, lijken veel mensen inmiddels te begrijpen dat zij hun wensen en grieven voor het huidige gebruik met het bureau moeten delen en hun visie op de permanente ontwikkeling (de nieuwe bebouwing) met de gemeente. Mijn indruk is dat de combinatie van nieuwsbrieven, 'bijpraat-bijeenkomsten' en uitnodigingen voor specifieke evenementen het actieve deel van de omgeving het gevoel geeft dat er, waar mogelijk, in ieder geval met hen wordt overlegd en afgestemd.

Mijn eigen onderzoek richt zich op de kansen die het terrein biedt voor het afsluiten van een 'omgevingscontract'. Dit contract wordt afgesloten tussen

de ontwikkelaars (in dit geval de gemeente, mogelijk Defensie en Bureau Marineterrein) en omgeving. Het is een relationeel contract dat zich tot doel

Marineterrein

stelt concrete afspraken te maken over voorzieningen en programmering, maar ook gezamenlijke waarden beoogt vast te leggen en een proces dat zinvolle participatie verzekert. In dat contract probeer ik, door het project duidelijk te omschrijven en een goed onderscheid te maken tussen de tijdelijke en de permanente programmering, de spagaat te overstijgen en uiteindelijk één ‘participatiegemeenschap’ te creëren. Dat gaat redelijk, maar het zal moeten blijken of Bureau Marineterrein voldoende ruimte ziet om ook wensen van de buurt die schuren met haar prioriteiten te incorporeren. Een andere vraag is of de verschillende partijen in de omgeving – ik richt me vooral op de buurt – in staat zijn om te benoemen waar zij gezamenlijk voor staan en waar zij aan willen meewerken of dat zij elkaar toch vooral zullen vinden in de vorm van een tegenkracht tegen ontwerpen voor de permanente invulling waarvoor men een muur aan hoogbouw vreest die het uitzicht blijvend zal belemmeren.”

Tijdslijn

2013

- Bestuursovereenkomst Rijksvastgoedbedrijf en Gemeente Amsterdam getekend.

2013

- Strategienota getekend.

2014

- Bureau Marineterrein ingesteld.

2015

- De Voorwerf wordt opengesteld. Eerste ondernemers vestigen zich in het gebied.

2016

- Een nieuwe brug verbindt het terrein met de Dijkgracht (doorgaande route richting Centraal Station).

2016

- Kade West wordt opengesteld.
- Het terrein wordt geleidelijk steeds meer toegankelijk.

2017

- College van B&W stemt in met Principebesluit.

2018

- Defensie besluit het terrein toch niet te verlaten.

2019

- Nieuwe onderhandelingen tussen Rijk en Gemeente.
- Toekomstige ontwikkeling is onzeker.

Park om de hoek

Werken als intermediair in de schaduw van de gemeente

Park om de Hoek is een initiatief van De Gezonde Stad, een stichting met als doel om Amsterdam duurzamer en gezonder te maken. Hierbij werken zij samen met bewoners, bedrijven, overheden en andere organisaties. Sinds 2016 zijn 5 parken om de hoek gerealiseerd: drie in Amsterdam-Oost en twee in woonwijken in Amsterdam-Noord. Met Park om de Hoek wil De Gezonde Stad Amsterdam vergroenen door alle versteende plekken in de stad te veranderen in groene en gezellige buurtparken.

Terwijl De Gezonde Stad de ontwikkeling en het beheer van de parkjes zo veel mogelijk samen met bewoners wil doen, zijn zij onder andere voor de verlening van subsidies en vergunningen afhankelijk van de gemeente. Ondanks de subsidieregeling voor lokale ontwikkeling van

groen, blijken een lange adem en voldoende expertise onontbeerlijk om daadwerkelijk met buurtbewoners een park om de hoek voor elkaar te krijgen. De Gezonde Stad speelt een belangrijke rol om ondanks financiële risico's, vertragingen en frustraties de realisatie van de parken om de hoek voor elkaar te krijgen met bewoners, gemeente en ondernemers. Deze casus laat de kracht zien van een derde partij in dit proces, maar roept ook vragen op over het vermogen van een gemeente om de ontwikkeling van lokaal stedelijk groen daadwerkelijk met de lokale gemeenschap te realiseren.

Amsterdam,
5 locaties (totaal 2.118 m²)

2015 – heden

De Gezonde Stad, Gemeente
Amsterdam, Provincie Noord-
Holland, Donkergroen, Van der Tol,
Heicom, Stadgenoot

Openbare ruimte; duurzaamheid;
leefbaarheid; participatie;
legitimiteit

Park om de hoek

Onderzoeker

Fabi van Berkel, onderzoeker bij de Hogeschool van Amsterdam:

“De Gezonde Stad heeft met Park om de Hoek de ambitie om de stad groener te maken door postzegelparken aan te leggen. Dit is een beleidsdoel van de gemeente, dus het is interessant om te zien dat een derde partij deze verantwoordelijkheid naar zich toe trekt. De Gezonde Stad wil bovendien op een andere manier de stad maken, van onderop, met en door burgers en met de gemeente zo veel mogelijk in een faciliterende rol.

De gemeente is natuurlijk nodig als je de publieke ruimte gaat aanpassen, want zij blijft hiervoor verantwoordelijk. De overheid laat steeds vaker taken over aan de markt en maatschappelijke organisaties. Toch kan dit alleen als zij er op een bepaalde manier achter blijft staan en blijft toezien dat publiek geld goed wordt besteed en de kwaliteit van de openbare ruimte op peil

blijft. Dit wordt ook wel de ‘schaduw van de hiërarchie’ genoemd: je doet iets zelfstandig, maar in de schaduw van een bestaande structuur met alle procedures, checks and balances van dien. Dat is soms lastig voor burgers die iets zelf willen doen. Maar vanuit het verdelen en beheren van schaarse publieke middelen en ruimte is het ook logisch. De gemeente wil bepaalde resultaten behalen en zekerheid hebben, voordat een initiatief steun krijgt met subsidie en het toewijzen van openbare ruimte. De subsidie voor de parkjes wordt pas helemaal aan het eind van het proces toegekend door de gemeente, als duidelijk is wat er gaat gebeuren. Dat betekent dat het initiatief juist veel onzekerheden moet trotseren. De Gezonde Stad en de betrokken bewoners en ondernemers hebben dan al een ontwerp gemaakt, contacten gelegd met de gemeente en aanvragen gedaan. Als gemeentelijke procedures lang duren en de aanpak en contactpersonen verschillen per stadsdeel, is dat soms lastig. De benodigde voorinvestering in tijd wordt

dan te groot. Maar één contactpersoon binnen de gemeente waarmee in alle stadsdelen gewerkt kan worden, is ook niet zomaar mogelijk: budgetten voor vergroening waarvan Park om de Hoek gebruikmaakt, worden decentraal op het niveau van de stadsdelen verdeeld.

De Gezonde Stad vervult een belangrijke rol in het contact met bewoners. Door een website, het maken van een stappenplan en het zijn van één aanspreekpunt, heeft de Gezonde

Stad de procedure voor het vergroenen van publieke plekken in de stad als het ware gestandaardiseerd en vereenvoudigd voor bewoners. Dit is een aanvulling op de huidige rol van de gemeente. Tegelijkertijd speelt De Gezonde Stad die rol dus in de schaduw van de hiërarchie van de gemeente. Een lastige positie, omdat zij graag de energie van bewoners wil vasthouden, maar zelf ook afhankelijk is van toezeggingen van de overheid. De Gezonde Stad kan het gemeentelijke proces zelf

Park om de hoek

niet versnellen. Om daar mee om te gaan, is het belangrijk zo snel mogelijk duidelijkheid te krijgen over de verantwoordelijkheid die een initiatief kan en wil nemen en de voorwaarden en procedures waarmee je van doen hebt. Het stappenplan dat de Gezonde Stad heeft uitgezet, maakt in ieder geval het traject al meer helder. Gemeenten en stadsdelen zou ik willen zeggen: maak de randvoorwaarden waar een project in elke fase en bij elke betrokken afdeling mee te maken krijgt, vooraf zo expliciet mogelijk. Daarnaast: denk goed na over de voorinvestering die je vraagt van initiatiefnemers en welke mate van uitwerking van projecten echt noodzakelijk is, voordat enige zekerheid gegeven kan worden over het in principe steunen van een project. Probeer ook te werken met één ambtelijk verantwoordelijke die een initiatief langs alle relevante gemeentelijke afdelingen en bevoegden leidt, dan houdt je mensen gemotiveerd om mee te doen.”

Initiatiefnemer

Raksha Hoost, projectleider Park om de Hoek bij De Gezonde Stad:

“Park om de Hoek is een project waar bij we de buurt helpen om versteende plekken om te toveren tot postzegelparken. Aanleiding was de Agenda Groen 2015-2018, waarin stond dat de gemeente Amsterdam 20 postzegelparken wilde hebben. Toen hebben Stichting Postzegelparken en aanne-

mer Van der Tol ons benaderd, omdat ze dachten dat het iets voor De Gezonde Stad was om te trekken. En toen zijn we dat gaan doen. Op een gegeven moment hebben we de samenwerking met Stichting Postzegelparken opgezegd, omdat zij een heel andere werkwijze hebben. Zij zoeken zelf plekken en daar gaan ze dan bewoners bij betrekken. Wij doen het andersom.

De bewoners hebben bij Park om de Hoek een cruciale rol. Zij dienen

zelf een aanvraag bij ons in. Op het moment dat de aanvraag bij mij binnenkomt, hebben zij al hun ideeën verspreid onder de buurt en mensen gemobiliseerd. Ze hebben al een paar schetsen getekend en met burens om de tafel gezeten. We krijgen dus vaak al best een concreet voorstel. Wij doen het gehele projectmanagement, van bewonersbegeleiding, ontwerpproces en het betrekken van financiers tot aan de realisatie van het park en het organiseren van beheer en onderhoud door de bewoners. Op deze manier hebben we nu vier parken gerealiseerd.

In de samenwerking met de gemeente zijn we nog zoekende. We krijgen veel met bureaucratie te maken. Het ontwerpproces met bewoners en de aannemer kunnen we heel snel afhebben, maar het gehele proces duurt lang omdat er allemaal verschillende mensen bij de stadsdelen iets over te zeggen hebben. Doordat je steeds bij een ander contactpersoon terecht kunt komen, is het moeilijk om vertrouwen met elkaar op te bouwen. Ik vind het

Park om de hoek

altijd lastig om bewoners te informeren als er weer vertraging is. Veel bewoners hebben weinig vertrouwen meer in de lokale overheid. Ze kloppen daarom aan bij De Gezonde Stad, die als spreekbuis optreedt richting de overheid. Deze intermediaire rol vervaagt uiteindelijk wanneer alle belangen en wensen helder zijn voor alle partijen.

Met Park om de Hoek maken we het voor iedereen mogelijk om de openbare ruimte in te richten. Normaal gesproken is dat iets wat de overheid doet, als eigenaar van de openbare ruimte. We willen dat speelveld openbreken, zodat ook de bewoner iets kan zeggen over zijn woon- en leefruimte. Maar ook dat er meerdere partijen verantwoordelijk voor het beheer zijn. Dat betekent minder kosten voor de overheid, maar zij zijn natuurlijk heel lang eigenaar geweest van de openbare ruimte. Ze vinden het volgens mij best moeilijk om dat los te laten. Ik denk dat ze het wel willen, maar niet weten hoe. Dat leidt tot frustratie voor alle partijen, maar ik vertrouw er wel op dat het kan.”

Omgevingsmanager

**Inge Smit, projectmanager bij
Gemeente Amsterdam:**

“Ik heb een tijdje als omgevingsmanager gewerkt in stadsdeel Oost. Vanuit die rol ben ik betrokken geraakt bij Park om de Hoek op het Belgiëplein. Zij kregen geld toegekend vanuit de groengelden en aangezien ik de groene initiatieven begeleid vanuit het stadsdeel, ben ik daar aangehaakt. Dit gebeurde vrij laat in het proces. Het was gewoon een initiatief van Park om de Hoek, ze deden het grotendeels zelf. Aan mij werd gevraagd of ik kon ondersteunen waar nodig. Raksha is de projectleider, dus mijn rol was vooral aanjagen, contacten leggen en zorgen dat dingen gewaarborgd zijn.

Er zijn wel wat ambtelijke barrières in het proces geweest, zoals de afstemming met de afdeling beheer van de gemeente. Bewoners kunnen het beheer nooit helemaal zelf doen. Beheer toetst daarom of een ontwerp aan hun

Park om de hoek

standaarden en eisen voldoet, zodat zij het over kunnen nemen. In dit geval moest het ontwerp daarna nog wel wat worden aangepast. De bewoners wilden bijvoorbeeld halfverharding; geen tegels, maar iets dat meer waterdoorlatend is. Daar had beheer veel moeite mee, want als je op het terras glazen laat vallen, dan moet je het kunnen opruimen. En halfverharding is moeilijker schoon te maken dan gewone tegels. Dit bleek uiteindelijk dus niet mogelijk.

Dat ik laat ben ingestapt, is hierbij misschien wel een barrière geweest. Dan lopen er al dingen en is het lastig om daar grip op te krijgen. Ik was zelf bijvoorbeeld niet bij het toetsoverleg, het moment dat beheerders bij elkaar komen en het ontwerp bespreken. Eigenlijk was het ontwerp al zo goed als klaar, toen het nog even getoetst moest worden. Volgende keer zou ik daar eerder op willen aanhaken. Nu moet je weer naar bewoners toe dat het toch niet goed zit en stel je mensen teleur. Ik probeer altijd vooraf aan

verwachtingsmanagement te doen. Mensen komen soms met de wildste plannen, zoals zwembaden en fontein. Met fontein komen ook hele grote, dure ondergrondse systemen. Als je dat uitlegt, dan begrijpen mensen het wel.

Park om de Hoek heeft een belangrijke rol in het afstemmen met bewoners, maar de bal ligt uiteindelijk toch wel bij de gemeente. Als daar iets stopt, dan houdt het op. Ik ben altijd aan het zoeken hoe je dingen kunt realiseren tussen vastgesteld beleid en wensen van mensen. Het is ook een veranderproces; een ander soort materialen, andere manier van werken, verduurzamen, rainproof maken. Voor de afdeling beheer is die vergroening wel iets waar ze naartoe willen, maar ze hebben ook nog gewoon hun standaarden, budgetten en een bepaalde manier van werken. Er wordt iets van ze gevraagd wat ze niet goed kunnen waarmaken. Dat blijft lastig. Maar dat maakt het ook leuk, als het wél lukt om iets gedaan te krijgen.”

Tijdljn

2015

- Amsterdam stelt Agenda Groen 2015-2018 vast: Amsterdam wil er 20 postzegelparken bij hebben.
- Stichting Postzegelparken en aannemer Van der Tol benaderen De Gezonde Stad met de vraag of het iets voor De Gezonde Stad kan zijn om te trekken.
- Start Park om de Hoek met oproep op website van De Gezonde Stad.

2016

- Twee pilots met Stadsdeel Amsterdam Oost, 1 park gerealiseerd (De Ruyschtuin, Amsterdam Oost).

- Standaardiseren ontwerp-processtappen.

2017

- Start aanleg van drie Parken om de Hoek: Vegastraat en Hoornsestraat (Amsterdam Noord), Belgiëpleintje (Amsterdam Oost).

2018

- Evaluatie Park om de Hoek met betrokkenen.
- Lancering website met processtappen Park om de Hoek waarmee bewoners zelf aan de slag kunnen.

2019

- Opening Park om de Hoek Minehasastraat.

Groninger Energiekoepel (GREK)

De meerwaarde van een netwerkorganisatie voor het opschalen van initiatieven

Verspreid over de provincie Groningen zijn talloze projecten voor verduurzaming van de energievoorziening: van zonnepanelen op het dak bij individuele huizen tot zonneparken van 1.648 panelen in Zuidbroek van Menterstroom. Deze projecten zijn het resultaat van een coöperatieve vereniging van bijna 40 coöperaties en meer dan 30 burgerinitiatieven voor het verduurzamen van de energievoorziening in het Noorden van Nederland: Groninger Energie Koepel (GrEK). GrEK wil de energietransitie in Groningen verdiepen en versnellen. Sinds 2014 heeft GrEK ook samen met de twee andere noordelijke provinciale koepels Ús Koöperaasje en Drentse Kei het energiebedrijf Energie VanOns opgezet.

Als koepelorganisatie vertegenwoordigt GrEK de vele energie-initiatieven om de energietransitie krachtig op de beleidsagenda te zetten bij relevante partijen.

Een dergelijke koepelfunctie kan ook veel bieden in andere sectoren waar vele losse initiatieven zijn, zoals circulaire landbouw, water en afvalmanagement.

De casus GrEK is een voorbeeld van het belang van zowel voldoende inhoudelijke kennis als een goed sociaal en professioneel netwerk voor het bereiken van succes als initiatief. Het bezitten van inhoudelijke kennis over een technisch onderwerp, zoals de energie-infrastructuur, weegt in deze casus even zwaar als kennis over het opzetten en runnen van een coöperatie en hoe je je weg vindt door het land van gemeentelijke en provinciale subsidies, procedures en vergunningen.

Verspreid over meerdere locaties in de stad en de provincie Groningen (o.a. Oldambt, Noorddijk, Midwolde, Midwolde-Pasop, Zandt, Aduard, Zijldijk en Meerstad, Zuidhorn, Middelstum, Gemeente Midden-Groningen, Garnwerd).
Hoofdkantoor: Atoomweg 6B, 9743 AK Groningen

2012 - heden

Stichting GrEK, Provincie Groningen

Energiecoöperatie; duurzame energie; duurzaamheid; burgerparticipatie; adviesorgaan; koepelorganisatie; platform voor verbinding

Groninger Energiekoepel

Onderzoeker

Mustafa Hasanov, onderzoeker Rijks-universiteit Groningen/Wageningen University and Research, en Wendy Tan, senior onderzoeker bij Rijks-universiteit Groningen/Wageningen University and Research:

“Onze interesse in GrEK ontstond door de grote rol die GrEK in Groningen speelt in de energietransitie. Het is heel anders in schaal en omvang dan andere initiatieven in het noorden. GrEK initieert projecten en ondersteunt en verbindt meerdere burgerinitiatieven. Vragen die bij ons opkwamen gingen over nut en noodzaak van een extra bestuurlijke laag bij burgerinitiatieven, de inhoud van de professionalisering en het opschalen van initiatieven en de verdeling van verantwoordelijkheden.

Onze eerste indruk was dat de rol van GrEK vooral functioneel was. GrEK helpt kleine energieprojecten met de administratieve rompslomp die bij een initiatief komt kijken. Ook zorgt het dat

provinciale subsidies hun weg vinden naar meerdere kleine energieprojecten. Bij nadere beschouwing zagen we dat GrEK zich heeft ontwikkeld tot een netwerk en platform voor kennisdeling, advies en professionalisering. Burgers en gemeenschappen die energieprojecten wil implementeren in hun eigen straat en buurt, kunnen hier terecht en weten GrEK te vinden.

De leden van GrEK zijn coöperaties die subsidies kunnen ontvangen en deelnemen in werksessies. GrEK biedt een stappenplan voor initiatieven om zich tot coöperatie om te vormen en op te schalen en te groeien. Het bestuur, dat uit vrijwilligers bestaat, zorgt voor het dagelijkse functioneren van de koepelorganisatie. Het zijn mensen die vaak een aanverwante professionele achtergrond hebben en ook in hun eigen gemeenschap aan de energietransitie hebben gewerkt. Ze stoppen veel tijd en kennis in GrEK en bieden toegang tot hun professionele en sociale netwerken. Misschien is het delen van kennis en geven van advies

niet heel innovatief, maar het is nog steeds één van de belangrijkste acties die je kunt ondernemen om burgerinitiatieven te ondersteunen. We zien dat GrEK als koepelorganisatie mensen helpt door het beleidsmoeras waar je als energie-initiatief onherroepelijk mee te maken krijgt. De aanwezigheid van ervaren initiatiefnemers die hun kennis delen, is onmisbaar en zien we niet op deze manier op veel andere plekken.

Ook de externe relaties van GrEK zijn waardevol. Coöperaties en initiatieven krijgen door GrEK meer zichtbaarheid en staan sterker tegenover marktpartijen en overheden. De functie van GrEK als platform is een belangrijke les voor eventuele opschaling van effecten van burgerinitiatieven en het versterken van het maatschappelijk middenveld. Samen is er meer beweegruimte om projecten te implementeren en hoeft het wiel niet overal opnieuw te worden

Groninger Energiekoepel

uitgevonden. Het is een rol die een onafhankelijke partij als GrEK beter op zich kan nemen dan de overheid zelf; GrEK kan als belangenbehartiger kritischer zijn en namens de initiatieven met de overheid en andere partijen in gesprek gaan.”

Bestuurslid

Brenda Harsveld, bestuurslid GrEK, vertegenwoordiger voor GrEK-Buurkracht samenwerking en afgevaardigde voor landelijke koepel Energie Samen en REScoop:

“Groninger Energie Koepel (GrEK) behartigt de belangen van energiecoöperaties en energie-initiatieven in de provincie Groningen. GrEK help mensen en initiatieven om ambities op te stellen, een coöperatie te worden en verder te professionaliseren. De grote missie van GrEK is lokale mensen betrekken bij de energietransitie en bottom-up energie-initiatieven ondersteunen.

GrEK wil burgers zelf invloed geven op de manier waarop de energietransitie verder gaat. Het einddoel van GrEK is om energietransitie toegankelijk te maken voor iedereen. Zodat meer burgers de energietransitie kunnen omarmen. Hiernaast heeft GrEK ook een belangrijke functie om met de buitenwereld verbindingen te maken en te zorgen dat initiatieven de Groningse bubbel uitstappen om bestuurlijke impact te creëren.

GrEK biedt werkplannen aan die betrokken burgers kunnen gebruiken om een initiatief op te zetten en andere bewoners te mobiliseren en inspireren. Bijvoorbeeld door lokale ambassadeurs te zoeken in de vorm van medebewoners. GrEK zorgt daarnaast voor horizontale verbindingen tussen dorpen met initiatieven en tussen boeren, burgers en bedrijven.

In het begin, rond 2013, was GrEK vooral bezig met het ontplooiën van zo veel mogelijk dorps- en wijkinitiatieven. In 2019 zijn er al veel initiatieven en denken we na over strategische keuzes voor de toekomst. GrEK werkt al goed samen met Buurkracht, een intermediaire organisatie binnen de energietransitiesector, en gemeenten om meerdere coöperaties en initiatieven te ondersteunen. De meeste leden zijn initiatieven die door en voor burgers zijn opgericht. Er zijn in het noorden ook coöperaties die geen lid zijn van GrEK, maar samenwerken met landelijke koepels of bedrijven. Soms zijn die meer commercieel ingericht, hebben ze een professioneel bestuur of zijn ze verbonden aan een groter netwerk van leveranciers en bedrijven. GrEK wil ook graag grotere netwerken en allianties opbouwen, maar dan met soortgelijke initiatieven en coöperaties. Daarnaast willen we meer relaties opbouwen met kennisinstituten.”

Groninger Energiekoepel

Initiatiefnemer/lid en ex-bestuurslid van GrEK

Joris de Winter, initiator, medeoprichter, bestuurslid en vrijwilliger tot 2017. Nu actief in eigen initiatief (lid van GrEK) in Garnwerd:

“GrEK is in de eerst plaats een koepel-organisatie van lokale energie-initiatieven in de Provincie Groningen. GrEK treedt op als aanjager, belangenbehartiger, vertegenwoordiger en ondersteuner van lokale, bottom-up initiatieven op het gebied van energie.

Wij zijn begonnen met de opvatting dat de energietransitie eraan komt en we hebben dat opgevat als een kans om burgers en initiatieven die hiermee actief bezig zijn, te verbinden en ze te helpen om hun ideeën waar te maken en daarmee impact genereren. Het gaat dus om verbinden, vertegenwoordigen en ondersteunen. Wij zijn gestart vanuit het idee dat als we al die initiatieven verbinden vanuit één spreekbuis,

we meer impact kunnen maken dan wanneer we individueel te werk gaan.

In het begin was het vooral het helpen van kleine initiatieven met kleine projecten. Nu zetten we in op kleine én grootschaliger ontwikkelingen (zon- en windparken) met investeerders. Onze ambities zijn qua schaal in de loop van de tijd bijgesteld. We zijn steeds verder gegroeid. Twee momenten waren cruciaal in de ontwikkeling van GrEK: toen de provincie ons subsidie gaf om een coöperatief energiebedrijf op te richten –met de voorwaarde dat we ons draagvlak binnen de provincie zouden kunnen aantonen – en toen we aanliepen tegen de grens van vrijwilligerswerk, met het groeiende aantal initiatieven dat steun vroeg. We hadden onze meerwaarde naast bestaande instituties toen voldoende bewezen aan de provincie en kregen opnieuw steun met geld dat vrijkwam vanuit het programma Lokale Energietransitie van Provincie Groningen en de Nationaal coördinator Groningen (NCG). Dit programma werd in 2016 vastgesteld.

Groninger Energiekoepel

Daarnaast werd een betaalde samenwerking aangegaan met netbeheerder Enexis. Hiermee konden we betaalde medewerkers financieren om GrEK verder te professionaliseren. Belangrijk is dat we hebben kunnen aantonen dat we niet alleen ‘leuk aan het praten’ zijn, maar ook daadwerkelijk iets realiseren. Daarom waren het opzetten Energie VanOns als leverancier, het openen van de eerste lokale opwekprojecten en Bronnen Van On belangrijke momenten.

De structuur van GrEK is niet per se nieuw. In feite is coöperatief ondernemen al een heel oud concept. “In deze tijd zie ik het als een stuk sociale en lokaal economische vernieuwing, want we hebben het over een andere verdeling van geld en zeggenschap – *profit for purpose*. Wij maken wel gebruik van steeds nieuwe technieken, bijvoorbeeld met onze deelauto-projecten of exploitatie van onze eigen laadpalen. Het zijn zowel sociale als technische vernieuwingen.”

Bestuurslid

Ben Verwey, bestuurslid GrEK, tweede generatie:

“De GrEK is een coöperatieve vereniging van lokale energiecoöperaties. Lokale initiatieven moeten in het algemeen georganiseerd worden in de vorm van een coöperatie, omdat een van de financieringsregelingen dat voorschrijft. De GrEK is opgericht om gemeenschappelijk dingen op te pakken, zoals het geven van ondersteuning aan initiatieven en vertegenwoordiging, ook op landelijk niveau. Samen met de vergelijkbare Friese en Drentse koepels hebben we bijvoorbeeld een gezamenlijk energiebedrijf (Energie VanOns).

Mijn eerste aanraking met de GrEK was toen ik vanuit mijn eigen gemeente Oldambt namens een aantal dorps- en wijkverenigingen een energiecoöperatie wilde oprichten als vrijwilliger. Nu het thema energietransitie dankzij de eerste generatie bestuurders eindelijk

centraal op de politieke agenda staat, wil ik de GrEK als tweede generatie bestuurslid een stap verder brengen in de ontwikkeling.

Ik ben betrokken bij de GrEK omdat ik het belangrijk vind dat we de volgende stap in de energietransitie werkelijk gaan maken. Want zeggen dat je het wil doen, is één ding. Het echt doen, is een ander ding. Wij zijn nu in de groeifase van de levenscyclus van de GrEK. Er zijn veel mensen met ideeën met betrekking tot de lokale energietransitie, maar in de uitvoering is er nog te weinig focus. Bovendien is er een grote diversiteit aan andere stakeholders, zoals de gemeenten voor de vergunningen, de provincie voor subsidies, de markt om een swing hieraan te geven. Ieder met een eigen rol, maar je hebt ze allemaal nodig! Het is nu van belang om samen dingen te doen en om als ‘team’ op te treden. De onderlinge samenhang kan beter en moet meer coherent zijn om goede resultaten te boeken. Ik heb heel lang bij het Universitair Medisch Centrum Groningen

gewerkt en ken de gemeentelijke wereld goed. Ik ben goed in het concept vertalen en realiseren en dat doe ik nu bij de GrEK. Dat vind ik ook leuk. Met mijn ervaring in het samenbrengen van mensen en het leggen van verbindingen investeer ik mijn tijd en kennis in de verdere ontwikkeling van de GrEK.”

Groninger Energiekoepel

Tijdlijn

2008 - 2009

- De stad en de provincie hadden een werkplan, zoals het Energie Akkoord Noord-Nederland en het Energie-loket van de Groninger gemeenten, om de energietransitie te ondersteunen.

2009 - 2013

- In de provincie lopen meerdere losse burgerinitiatieven en projecten voor verduurzaming van de energievoorziening.

2013

- Vier energie-initiatieven komen samen om een koepelorganisatie te vormen om toegang te krijgen tot provinciale subsidies voor energie-projecten. De provincie heeft aangegeven dat geld alleen naar een erkende organisatie met juridische status kan gaan. Daarom wordt GrEK opgericht.

2014

- GrEK zet samen met de twee andere noordelijke provinciale koepels (Ús Koöperaasje, Drentse Kei) het energiebedrijf (Energie VanOns) op.

2018

- De eerste generatie van bestuurders treedt af en een nieuwe generatie van bestuurders is aan zet.

2019

- Begin van Bronnen VanOns, een coöperatieve ontwikkelaar die onderdeel is van Energie VanOns.
- Begin van Mobiliteit VanOns, deelauto (pilot) project waarin klanten betalen voor het gebruik van een auto die rijdt op stroom van de energie van VanOns.

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

Samenwerken aan de leefbaarheid en toekomst van de wijk

Vanuit Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert (IWP) werken studenten, wijkbewoners, ondernemers, gemeente en instellingen samen aan projecten gericht op het verbeteren van de leefbaarheid in de wijk. De innovatiewerkplaats begon als een initiatief van Terra MBO en de gemeente, maar wordt inmiddels gesteund door de Hanze-hogeschool, lokale ondernemers en bedrijven.

De projecten zijn verspreid over De Wijert, een jaren '60 woonwijk in het zuidwesten van Groningen waar relatief veel werklozen en mensen met een laag inkomen wonen. De wijk heeft bovendien de laatste jaren veel te maken gehad met verkeersomleidingen

als gevolg van werkzaamheden aan de naastgelegen ringweg. Via projecten in de openbare ruimte en leegstaande panden snijdt het mes aan twee kanten: studenten leren in de praktijk, terwijl de wijk profiteert van meer participatie, ondernemerschap, groen en leefbaarheid.

Helpman-De Wijert, Groningen

Gestart in 2015

Gemeente Groningen, Terra MBO,
Hanzehogeschool, ondernemers

Wonen; leefbaarheid;
ondernemerschap; groen;
recreatie; kunst; cultuur
platform voor verbinding

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

Onderzoekers

Mustafa Hasanov & Wendy Tan,
onderzoeker & senior onderzoeker
bij Rijksuniversiteit Groningen/
Wageningen University & Research:

“Bijzonder aan Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert is dat onderwijsinstellingen, de lokale overheid, bewoners en ondernemers samenwerken aan buurtprojecten. We zien niet vaak dat al deze partijen zijn verenigd in een gezamenlijk initiatief. Hierbij vormt consensus het uitgangspunt: samen wordt bedacht welke thema's van belang zijn voor de wijk en waar aandacht naar moet uitgaan in de projecten. De waarde van de IWP was meteen duidelijk. Het functioneert als een fysiek en sociaal verzamelpunt voor een wijk die aan het transformeren is. Tegelijkertijd is het een experimentele leer- en werkplaats voor de studenten van de verschillende onderwijsinstellingen in de wijk. Hiermee kon de IWP een centrale rol en een verzamelpunt worden voor alle wensen en ideeën in de wijk om vorm te geven

aan de Wijkdeal. Onder vijf thema's zijn meerdere projecten uitgekozen en uitgevoerd door bewoners.

Het doel is om de wijk in alle opzichten mooier en beter te maken, met vrijwilligers en participatiebanen. Banencreatie was ook van belang. Bij de start in 2016 kregen we als onderzoekers een rondleiding in De Wijert en werden we hartelijk ontvangen door wijkbewoner Dennis Broekema. Hij was gebouwbeheerder en oprichter van Platform de Wijert nadat hij Terra had benaderd uit enthousiasme voor het initiatief. Zijn verhaal over hoe hij in zijn eigen wijk initiatieven en ideeën kon matchen, door op de koffie te gaan met burens, was inspirerend als een klassieke vorm van hoe je je eigen wijk kan organiseren zonder te veel bureaucratie en structuur.

Natuurlijk heeft de tijd niet stil gestaan en is het initiële idee nu geprofessionaliseerd en opgeschaald. Er is een centrale manager van de IWP die als spin in het web functioneert. De monitor uit

2016/2017 laat zien dat er veel over de organisatievorm en managementstijl is nagedacht. De besluitvorming binnen de innovatiewerkplaats is nu meer gecentraliseerd. Dit uitte zich ook in onze ervaring tijdens het onderzoek: de manager staat in contact met alle andere partijen. Toen wij later in het

onderzoek contact zochten met andere betrokkenen, liep dat via de manager. In die zin lijkt het wel wat op hoe in de jaren tachtig wijkprojecten werden georganiseerd: sterk gestuurd vanuit de overheid en niet zo horizontaal als we nu vaak als ideaal zien. Een organisatie met een sterke centrale sturing

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

kan een nadeel blijken als de geldkraan dichtgaat en de betaalde manager verdwijnt: blijven projecten dan nog overeind of blijken onderliggende verbanden dan te oppervlakkig om samen door te gaan? Aan de andere kant kun je ook zeggen dat de innovatiewerkplaats laat zien dat je veel energie uit een wijk kunt aanboren als je als overheid bereid bent te investeren in de coördinatie tussen verschillende partijen.”

Manager

Annet Muller, manager Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert:

“De innovatiewerkplaats is gestart als een samenwerkingsverband tussen Terra en Gemeente Groningen. In eerste instantie ging de aandacht vooral uit naar onderhoud en verbetering van groen in de openbare ruimte door studenten in leeropdrachten. Geleidelijk is dit uitgegroeid tot algemene verbetering van de wijk, door onder andere

sociale ondernemingen op te zetten en werkplaatsen te creëren. Ook hebben we groen, picknicktafels, moestuintjes, straatmeubilair, een winkel (FruitCafé) en buurthuisactiviteiten aan de wijk kunnen toevoegen.

Het idee achter de innovatiewerkplaats is dat deze functioneert als een buitenschool, een broedplaats van creativiteit en activiteit en een ontmoetingsplaats voor bewoners, studenten, ondernemers, instellingen en scholen. Voor de gemeente is het een manier

om invulling te geven aan gebiedsgericht werken. In 2017 is samen met koplopers (wijkbewoners, lokale ondernemers en kennisinstellingen) de wijkagenda opgesteld waarbij 5 thema's centraal staan: groen & buitenzijn, verkeer & veiligheid, bouw & duurzaamheid, meedoen & samenzijn en kunst, cultuur & historie. De bewoners mochten op basis van de thema's ideeën inzenden en in december 2017 hebben ze op een top 10 van projecten voor uitvoering gestemd. We hebben een samenwerkings-

overeenkomst met alle koplopers en betrokken ambtenaren. Maandelijks wordt beslist wat we willen bereiken. Daarnaast geven we macht terug aan bewoners; zij worden actief betrokken bij beslissingen. Alles wat we hier doen is voor Wijkdeal De Wijert.

Iedereen die hier in de wijk woont, werkt of iets ermee te maken heeft, is bij ons welkom. Als ze ideeën of initiatieven hebben die onder onze thema's passen, dan kunnen ze bij ons terecht en bekijken we samen hoe we het kunnen ondersteunen. We helpen met procesbegeleiding of benaderen van stakeholders (bijvoorbeeld de gemeente, WIJTeam of ondernemers of mbo-studenten). Het is een organisch proces en we stellen niks vast, behalve de agenda en afspraken met de koplopers. Als manager ben ik de spin in het web om dit proces te begeleiden. Deze aanpak is zeker innovatief als je kijkt hoe we samen beslissen over het wijkbudget en welke initiatieven we ondersteunen. Dit is eigenlijk een nieuwe vorm van lokale democratie.”

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

De Hanzehogeschool

Theo Bos, coördinator programma Krachtig MKB bij Hanzehogeschool:

“De Hanzehogeschool heeft verschillen-

derzoek en praktijk samenwerken aan innovatieve opdrachten. Verschillende innovatiewerkplaatsen werken samen met het programma Krachtig MKB van de Hanzehogeschool. De hogeschool neemt een actieve houding aan: ze komt langs om te kijken of de samenwerking goed verloopt en om studen-

topdrachten te koppelen aan thema's die spelen bij Helpman De Wijert of een andere innovatiewerkplaats. Hiervoor is regelmatig overleg met de manager bij de innovatiewerkplaats.

Voor de hogeschool is de innovatiewerkplaats een succes als de studenten zich voldoende kunnen ontwikkelen en als ze iets bijdragen aan de maatschappij door burgers te helpen. Bij innovatiewerkplaats Helpman De Wijert worden thema's en vraagstukken die spelen in de wijk gekoppeld aan tweedejaarsstudenten. Die thema's zijn opgehaald in de buurt en er is budget voor de aanpak. De innovatiewerkplaats Helpman De Wijert biedt studenten de kans om werkervaring op te doen. Ze krijgen begeleiding en ondersteuning van docenten om zichzelf snel als jonge professionals en onderzoekers te ontwikkelen. Ze leren bijvoorbeeld hoe een bedrijf werkt of hoe je in het echte leven met een opdrachtgever werkt. Studenten worden heel enthousiast als ze aan echte problemen werken. Studenten kunnen er hun

ideeën in kwijt en proberen oplossingen te bedenken. Zo leren studenten in de praktijk en doen ze iets nuttigs voor De Wijert. Voor de gemeente levert het meer betrokkenheid van bewoners bij de buurt op.

Dankzij de aanwezigheid en inzet van de manager, de studenten en de docenten zijn de ervaringen met de IWP goed. De manier van werken met IWP Helpman De Wijert heeft zich inmiddels bewezen en is opgeschaald: de hogeschool werkt nu ook met andere IWP's.”

Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert

Tijdlĳn

2014

- Buurtsamenwerking opgezet in Helpman/De Wijert door de initiatiefnemers Terra MBO en Gemeente Groningen (collegebesluit 17 op december).
- Ambitie van MBO Terra om meer in de omliggende wijk actief te zijn, ook als leerwerkplaats voor hun eigen studenten (bijvoorbeeld de straat betegelen, panden en pleinen opknappen, groenvoorzieningen).
- Dennis Broekema, als actief wijkbewoner, neemt zelf contact op met Terra.

2015

- In een opgeknapt pand is de IWP Helpman De Wijert begonnen in samenwerking met de gemeente, andere kennisinstellingen en wijkbewoners met Terra MBO/Next als initiatiefnemer van het wijkpand waar het merendeel van de activiteiten plaatsvindt.

- Dennis Broekema komt formeel in dienst van Gebiedscoöperatie Westerkwartier om mensen in de wijk te verbinden en nieuwe projecten faciliteren.
- Terra MBO is de initiatiefnemer van dit wijkpand. De Gemeente Groningen ondersteunt het initiatief van Terra en de gebiedscoöperatie vanuit een samenwerkingsideaal. Gebiedscoöperatie Westerkwartier is zijdelings facilitair betrokken.
- Platform de Wijert, voorheen De Wijert info (bedenker Dennis Broekema) is gelanceerd als communicatiemiddel om wijkbewoners actief te houden. In april en december wordt een initiatievencafé De Wijert gehouden om actieve bewoners aan faciliterende organisaties te koppelen.

2016

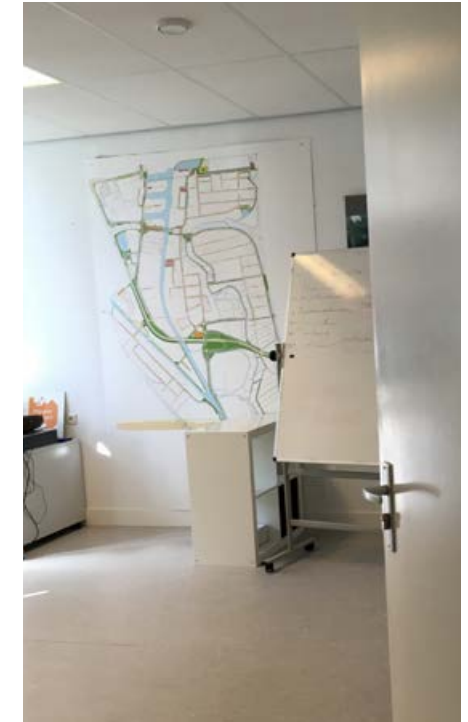
- Platform De Wijert wordt officieel een stichting als bewonersorganisatie voor de wijk.

2017

- Een groot aantal (32) buurtbijeenkomsten georganiseerd in aanloop naar de Wijkdeal De Wijert die in november is vastgesteld en 22 projecten zijn benoemd binnen 5 thema's. In december stemmen bewoners voor een top 10 van projecten die prioriteit krijgen.
- Opening van Fruitcafé 'De Helpende Hand'.
- Annet Muller-ter Veen aangesteld als manager van de Innovatiewerkplaats Helpman De Wijert.
- Ton Schroor (Wethouder D66) kiest IWP als experiment voor lokale democratie.

2018

- Wijkvernieuwingsplan De Wijert opgesteld, in opdracht van de gemeente en een aantal woningcorporaties, ter verbetering van de woonkwaliteit en leefbaarheid.

2019

- Silly Walk Zebepad gelanceerd bij de kruising Queridolaan met Bordewijklaan met 450 kinderen van de Brederoschool.

Open Lab Ebbinge

Durf te leren van de onverwachte waarden van tijdelijke invulling

Open Lab Ebbinge was een initiatief voor de tijdelijke invulling van het Ciboga-terrein nabij het centrum van Groningen. Nadat in de jaren '90 de meeste gebouwen op het oude industrieterrein werden gesloopt en een ondergrondse parkeergarage aangelegd, liepen de plannen voor woningbouw begin jaren '00 vast op financiering. Overlast van junkies, verloedering en gebrek aan aanloop als gevolg van de bouwvertraging leidde ertoe dat ondernemers in en rond de nabijgelegen Nieuwe Ebbingestraat met een plan naar de gemeente stapten: het dak van de parkeergarage zou worden benut ten behoeve van tijdelijke publieksfuncties. Samen met een aantal kunstenaars en creatieve ondernemers wordt Stichting Open Lab Ebbinge Exploitatiemaatschappij opgericht. Met steun van de gemeente ontwikkelden zij vanaf 2011 het terrein tot een creatief kwartier met tijdelijke paviljoens en een evenemententerrein. Na ruim 5 jaar verlieten de laatste ondernemers in 2017 het terrein en werd een beperkt aangepaste versie van de geplande woningbouw uitgevoerd.

Als gevolg van Open Lab Ebbinge is het gebied enorm opgeknapt. De overlast is verdwenen en de winkelpandjes in de Nieuwe Ebbingestraat die naast het gebied ligt waar de meeste overlast werd ervaren, zijn weer gevuld. Open Lab Ebbinge is in die zin een succes. Tegelijkertijd is het bijzondere, open en aantrekkelijke karakter dat met de tijdelijke invulling ontstond maar beperkt behouden in de definitieve wijk: levendigheid komt nu van jonge gezinnen en studenten met een ruime beurs, heel andere bewoners dan de artiesten, alternatieven en zelfstandigen die de transformatie van het gebied op gang brachten. Dit roept de vraag op wat is geleerd van de tijdelijke invulling en of dat niet meer had kunnen zijn.

Groningen, Centrum (1.5 ha)

2008 - 2017

Stichting Open Lab Ebbinge
Exploitatiemaatschappij
(sOLEx); ondernemersvereniging
Ebbingekwartier; Gemeente
Groningen; RUG; UMCG; AM;
Nijestee

Gebiedsontwikkeling; creatieve
functies; tijdelijkheid

Open Lab Ebbinge

Onderzoeker

Kim von Schönfeld, promovendus bij Wageningen University & Research:

“Open Lab Ebbinge wordt gezien als pionier en succesverhaal op het gebied van tijdelijke gebiedsontwikkeling. Met recht: ze waren één van de eersten en vormden nationaal en internationaal een inspiratiebron voor vergelijkbare ontwikkeling van vele andere plekken. De tijdelijke activiteiten hebben bovendien het gebied op de kaart gezet en gezorgd voor opwaardering van de buurt en versterking van de lokale economie. Wat dat betreft is het dus zeker geslaagd te noemen.

De gemeente zegt nu: dit is leuk, dit gaan we op meer plekken doen. Tijdens de slotbijeenkomst van Open Lab Ebbinge werden dan ook vooral nieuwe tijdelijke projecten op andere locaties gepresenteerd. Met name bij het Suikerunieterrein probeert Gemeente Groningen hetzelfde te doen, terwijl dat eigenlijk een heel ander gebied is.

Tijdelijk gebruik wordt gezien als economisch model om een plek op te waarderen maar voor mijn gevoel minder als een manier om kennis en inspiratie op te doen voor het gebied zelf.

Tijdelijke invulling kan gebruikt worden om te leren wat kan werken in een wijk en waar mensen graag voor komen. Door Open Lab Ebbinge is bijvoorbeeld duidelijk geworden dat er belangstelling is voor open ruimte zoals het stadsstrand, maar ook voor een expositieruimte en horeca. Nu Open Lab Ebbinge is afgelopen, vindt toch voornamelijk woningbouw plaats, bijna precies zoals al jaren geleden is gepland. Een vrij duur Student Hotel met een café en de bouw van een school blijken de enige uitzonderingen, maar een open groene ruimte of alternatieve expositieruimte zitten er bijvoorbeeld niet in. Het bijzondere, open en aantrekkelijke karakter dat door de tijdelijke invulling is ontwikkeld is maar beperkt erin gehouden. De groepen die er nu komen, zijn toch weer heel anders – de levendigheid komt van jonge

gezinnen en vrij rijke studenten en minder van artiesten, alternatieven of minder bedeelde.

Ik begrijp dat de gemeente en de ontwikkelaar uiteindelijk weer willen gaan bouwen. Het was denk ik echter voor het gebied interessant geweest als meer gebruik was gemaakt van de door de initiatiefnemers opgedane

kennis en het tijdelijke gebruik meer als een lokaal experiment zou worden benut. Succesvolle initiatieven zouden eventueel de kans moeten krijgen om langer te blijven, of om in elk geval mede te bepalen hoe de latere ontwikkeling vorm krijgt. Gebruik een slotbijeenkomst dan bijvoorbeeld ook om gezamenlijk te reflecteren op wat wel en niet heeft gewerkt voor een bepaalde

Open Lab Ebbinge

locatie. Zo zorg je via tijdelijkheid toch permanent voor een interessant gebied – al is het via variërende invullingen.”

Beleidsmedewerker

Hiltje van der Wal, beleidsmedewerker bij gemeente Groningen:

“Groningen was een heel sterke, zich ontwikkelende gemeente. Dat deden we vooral met bouwers, ontwikkelaars en corporaties. Maar op de één of andere manier kregen we de woningen op dit terrein niet verkocht. De omgeving had last van het feit dat het een grote bouwput was en drong er bij de gemeente op aan om iets te doen. De creatieve sector weerde zich ook, die wilde er een creatief kwartier van maken. Toen zijn we gaan kijken of we met hen hier iets konden gaan doen. Dat was intern lastig want dat waren we natuurlijk niet gewend. Samen met een bureau hebben we een plan van aanpak opgesteld en partijen gevraagd om ideeën te bedenken voor

het gebied. Daar is Open Lab Ebbinge uit voortgekomen.

Open Lab Ebbinge was eigenlijk het eerste initiatief in Groningen dat écht van onderop ontstond. De gemeente heeft het niet bedacht, wij hebben alleen het proces vormgegeven. Dat ging vooral over de vraag: hoe kunnen we zorgen dat allerlei partijen betrokken zijn bij de ontwikkeling van dit gebied? Alleen de creatieve sector vonden wij niet genoeg. De gemeente, UMCG, RUG, ondernemers, bewoners: alle partijen zaten aan tafel. Dat was volgens mij wel innovatief op dat moment, ja.

Eén van de grootste leerpunten is dan ook dat je als gemeente plannen niet alleen maakt. Dat je van tevoren oprecht geïnteresseerd bent in wat de stad wil en waar de stad om vraagt. Het is niet meer: we hebben een bestemmingsplan, we gooien het in de inspraak, want dat werkt niet. Dat is niet alleen door Open Lab Ebbinge ontstaan, dat is ook een algemene ontwikkeling. Maar het is inmiddels wel tot het

Groninger DNA doorgedrongen. Ik denk dat doordat de gemeente dit mogelijk heeft gemaakt, ook andere groepen in de stad eerder geneigd zijn om bij ons aan te kloppen met een voorstel.

Open Lab Ebbinge heeft op verschillende manieren een spin-off gekregen. We hebben alle paviljoenhouders een plek aangeboden op het Suikerunieterrein en er zijn gesprekken geweest om te kijken of we bij andere ontwikkelingen

een dergelijke functie kunnen gebruiken. Verder is het programma voor het gebied veel diverser geworden door alle activiteiten die in de tussentijd zijn georganiseerd. We gaan een school en een cultuurcluster bouwen, de RUG heeft extra collegelokalen gebouwd. We hebben studentenwoningen gebouwd. Dus het blijft een heel levendig, druk gebied.”

Open Lab Ebbinge

Kwartiermaker / zakelijk leider

Gerrit Schuurhuis:

“Open Lab Ebbinge is een experiment geweest om aan de buitenwereld te laten zien wat je in tijdelijkheid met een braakliggend terrein kunt doen. In de huidige tijd lijkt dat niets nieuws, maar toen wij begonnen was het verdomd innovatief. Het waren allemaal initiatieven van onderaf die wij op onorthodoxe wijze begeleidden, waarbij we ons niet altijd aan wettelijke kaders hielden. In het begin moest de gemeente er niets van hebben, maar uiteindelijk zijn ze er heel tevreden over dat wij een aantal zaken hebben gecombineerd: het terrein openstellen en aantrekkelijk maken, events organiseren en mensen erop attent maken dat het een fantastische woonplek is.

Sommigen mensen zeggen: dit is zo'n mooi gebied, waarom laat je dit niet bestaan? Waarom moet dit verbouwd worden? Het is natuurlijk een

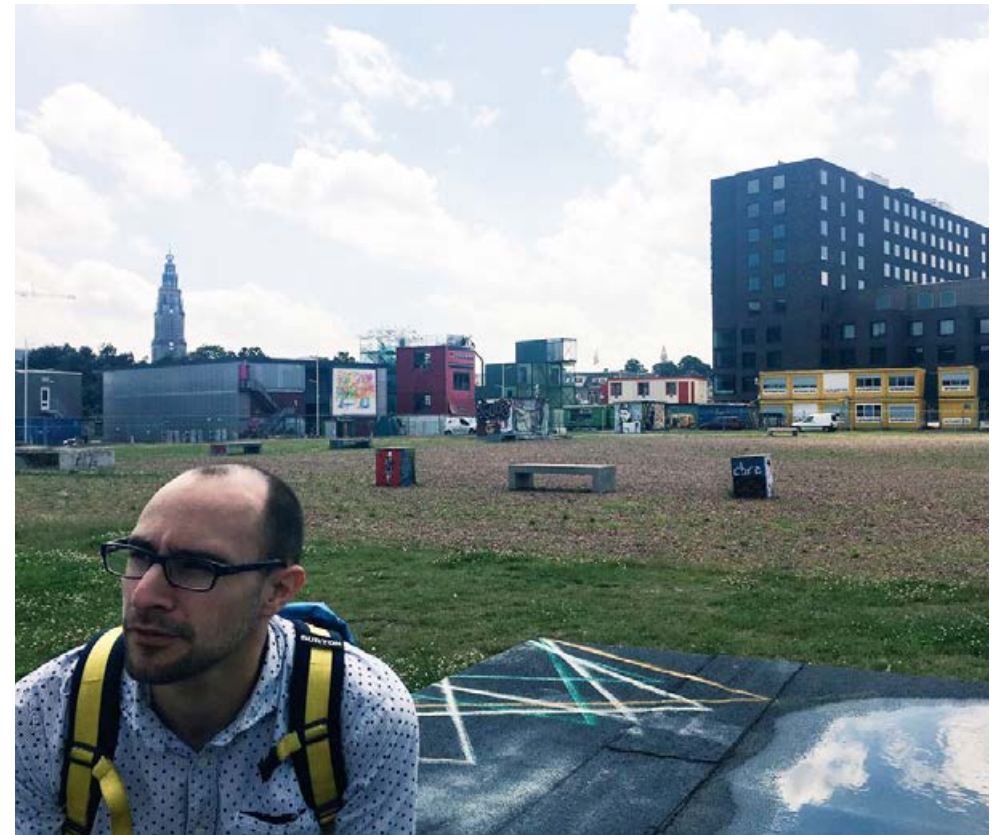
uniek stukje geworden. Maar goed, de doelen waren anders. Uiteindelijk hebben de gemeente en de ontwikkelaar de meeste invloed op de ontwikkeling van het gebied. Er is in Groningen discussie over of dit misschien wat eenzijdig is, daar ben ik het wel mee eens. We hebben onze diensten ook al aan de ontwikkelaar aangeboden, maar die heeft geen interesse.

Op zich vindt de gemeente het jammer dat Open Lab Ebbinge weg is, al zijn er bepaalde afdelingen die nog steeds niet veel met dit soort initiatieven hebben. Wij hebben nu bijvoorbeeld ook twee nieuwe plannen ingediend bij de gemeente, en mensen van de afdeling Vastgoed doen alsof er nooit een crisis geweest is. Die denken: aan creatieve initiatieven hoeven we geen aandacht te besteden. De huizen verkopen toch wel. Ik ben dus bang dat de goodwill voor dit soort initiatieven alweer voorbij is.

Als gevolg van Open Lab Ebbinge is dit gebied enorm opgeknapt. Het was

een gribus gebied, maar die overlast is inmiddels absoluut verdwenen. De winkelpandjes in de Nieuwe Ebbingestraat zijn weer gevuld. De huizen die ze hier bouwen worden verkocht als zoete broodjes. Hoe bepaal je nou dat

het initiatief dat wij genomen hebben, die waarde heeft gecreëerd? Kun je dat hard maken? Want in dat geval denk je: op naar die vastgoedmensen. Dan kun je zeggen: het creëert voor jullie ook waarde!”

Open Lab Ebbinge

Tijdlijn

2002

- Eerste plan van bank, ontwikkelaar, bouwers en Gemeente Groningen voor transformatie CiBoGa-terrein tot woonwijk. De ontwikkeling komt in de jaren erna niet van de grond.

2005

- Symposium Groningen Gist, ondernemers Ebbingekwartier denken

na over herpositionering en zien kansen als Gemeente zoekt naar creatieve zone voor de stad.

2008

- Vervolgmanifestatie Ebbinge Gist, ondernemers komen met plan voor het CiBoGa-terrein: Van Bouwput tot Creatief Platform. Dit plan wordt in de maanden erna verder door hen uitgewerkt en weet gemeente te overtuigen.

2009

- Opdracht voor maken bidbook In mei wordt het bidbook 'Open Lab Ebbinge' afgerond, startpunt voor aanvraag subsidies.

2010

- Oprichting Stichting Open Lab Ebbinge, bouwrijp maken van het gebied.

2011

- Bouw van paviljoens van start, matchmaking-events voor ondernemers en activiteiten in de tijdelijke paviljoens.

2012

- Opening OLE, ontwikkeling van het tijdelijke gebruik, evenementen in het gebied.

2014

- Start bouw Student Hotel en andere permanente bebouwing: gebied komt tot ontwikkeling.

2017

- Tijdelijke paviljoens verdwijnen van het CiBoGa-terrein.

Suikerfabriekterrein

Van tijdelijk naar onbekend en het belang van spelregels

Bijna 100 jaar rookte aan de westelijke rand van Groningen de schoorsteen van de Suikeruniefabriek. Nadat de fabriek in 2008 haar deuren moest sluiten en de meeste gebouwen werden gesloopt, werd het industrieterrein aangekocht door Gemeente Groningen. Zij transformeert het geleidelijk tot gemengd stedelijk gebied met ruimte voor wonen, werken, leren en recreëren.

Terwijl de plannen verder worden uitgewerkt, wordt een deel van het terrein tot 2030 gevuld met tijdelijke functies. In deze ontwikkeling spelen naast de gemeente twee partijen een centrale rol: EST BV (opgericht door Ploeg ID3) werkt aan een tijdelijke invulling van het voorterrein met creatieve

bedrijvigheid, evenementen en een hostel. Terra MBO ontwikkelt samen met andere onderwijsinstellingen en organisaties een kenniswerkplaats voor voedsel, energie, zorg en gezondheid.

Peizerweg, Groningen (120 hectare)

2015 - 2030

Exploitatie Suikerterrein (EST) BV,
Gemeente Groningen, MBO Terra

Gebiedsontwikkeling; creatieve
functies; tijdelijkheid; woningbouw

Suikerfabriekterrein

Onderzoekers

Mustafa Hasanov & Wendy Tan,
onderzoeker & senior onderzoeker
bij Rijksuniversiteit Groningen/
Wageningen University & Research:

“Het Suikerfabriekterrein lijkt op het eerste gezicht een typisch binnenstedelijk transformatiegebied. Dit soort ontwikkelingen zien we in veel steden terug. Bijzonder aan dit gebied is echter dat de ideeën zijn verzameld via een openbare prijsvraag en dat het tijdelijke herontwikkelingsproject na de leaseperiode tot 2030 wordt vervangen door een meer blijvende ontwikkeling. Er wordt dus gelijktijdig gewerkt aan tijdelijke invulling en aan plannen voor de lange termijn.

Uit de interviews komt naar voren dat de tijdelijke invulling een belangrijk middel is om het gebied op de kaart te zetten. Het wordt gezien als een vorm van citymarketing. Hier kun je echter vraagtekens bij plaatsen. In de tijdelijkheid ligt de focus namelijk op onderne-

mers en evenementen en wordt weinig verwezen naar de toekomstige, multi-functionele wijk. Waarschijnlijk zijn veel mensen niet eens op de hoogte van die plannen. Als na 2030 de tijdelijke functies en activiteiten van het terrein worden weggeveegd, wat is er nog over van de aspecten en kwaliteiten waarmee het gebied op de kaart is komen te staan?

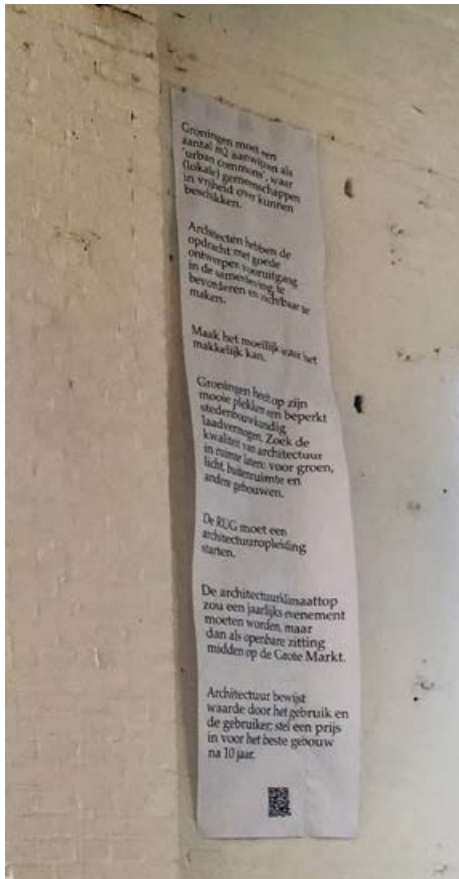
De ontwikkeling van het Suikerfabriekterrein laat ook de grote impact van

tijdelijkheid zien op de verhoudingen tussen spelers en spelregels bij gebiedsontwikkeling. Zo is de verdeling van verantwoordelijkheden en risico's hier anders dan normaal. Terwijl de gemeente de verantwoordelijkheid voor tijdelijke exploitatie heeft overgedragen aan EST BV, blijft zij als opdrachtgever en eigenaar veel van de beslissingen nemen. De juridische en financiële risico's liggen echter volledig bij EST BV, de gemeente riskeert alleen imagoschade. Op het gebied van spelregels, blijken

betrokken instanties zoals politie en brandweer zich af te vragen welke regels moeten gelden voor tijdelijk gebruik. Hanteren van de gebruikelijke regels, vraagt soms te grote investeringen van de tijdelijke gebruikers. Maar een alternatief protocol bestaat niet. De tijdelijke gebruikers worstelden op hun beurt in het begin met gebrek aan kennis over juridische aspecten, zoals welke vergunningen moeten worden aangevraagd. Ook is er discussie over wie voor welk deel van de gebruikers-

Suikerfabriekterrein

verzekeringen moet betalen en wie verantwoordelijk is voor de infrastructurele voorzieningen voor het tijdelijke gebruik. Moet de tijdelijke gebruiker nu al alle kosten opnemen? Of kan dit ook

worden verhaald bij een onbekende toekomstig gebruiker of bewoner?

De openheid en experimentele aanpak bij de ontwikkeling toont een sterke kant van Groningen. Maar wat het ontwikkelen van spelregels voor het tijdelijke gebruik betreft, kan misschien meer geleerd en vastgelegd worden op basis van eerdere projecten zoals het Ebbingekwartier. Dat kan initiatiefnemers ondersteunen en faciliteren.”

Coördinator tijdelijke invulling

Rommie Spoelstra, coördinator en freelance projectmanager voor EST BV:

“Het Suikerfabriekterrein is het enige gebied aan de westkant van de stad dat beschikbaar is voor grootschalige woningbouw. Toen de gemeente het gebied aankocht, was het echter crisistijd en was er geen behoefte aan nieuwbouw. Daarom is ervoor gekozen

om een deel van het terrein (20 hectare) tot 2030 een tijdelijke invulling te geven. Daarna moeten we alle huurders verhuizen die er op dit moment zitten. Het gebied ontwikkelt adaptief. Eerst zijn de verschillende initiatieven gekomen en daarna hebben we gezamenlijk gewerkt aan de kwaliteit. Aan de start hadden we een soort raamwerk. Alle initiatieven zijn getoetst aan dit raamwerk. Het gebied was helemaal leeg en onze ambitie is om het via tijdelijke invulling aantrekkelijk te maken voor alle stadjs [inwoners van de stad Groningen]. Ook bieden we ruimte aan ondernemers die in de stad geen plek kunnen vinden. Iedereen is welkom, kan hier komen en zich thuis voelen. Ik zou wel willen dat in 2030 alle stadjs hier geweest zijn. Misschien is er dan helemaal geen citymarketing nodig voor de nieuwbouwlocatie om het gebied te promoten.

We hebben gezamenlijk met de gemeente Groningen een kavelindeling gemaakt die de basis vormt voor de toekomstige woonblokken. Ook

hebben we samen met de gemeente een keuze gemaakt welke functies we toestaan en welke niet, en een exploitatieplan gemaakt. Vervolgens konden ondernemers met plannen komen. Zij moeten dan laten zien wat het idee is, welke functie ze beogen en hoe het past binnen de doelstellingen voor het terrein.

Het project loopt goed, het terrein is populair. In de aanloop waren er wat moeilijkheden. Niemand was zich voldoende bewust van het ontbreken van nutsvoorzieningen, zoals riolering en elektriciteit. De huurders hebben dit in hun enthousiasme onderschat en tot overmaat van ramp heeft de aanleg van deze voorzieningen veel langer geduurd dan voorzien. Alleen in de gebouwen zaten er aansluitingen, maar op de kavels heb je dit ook nodig. Ook was het lastig om een vergunning te krijgen voor verschillende kavels. We moesten telkens opnieuw met alle instanties (gemeente, brandweer, politie, waterbedrijf et cetera) in gesprek en uitleggen watvoor terrein dit is. Zij we-

Suikerfabriekterrein

ten vaak niet hoe ze moeten omgaan met dit soort tijdelijke ontwikkelingen. Meestal gaan hun eisen over permanente gebouwen.

Als ik opnieuw zou beginnen aan dit project, zou ik vooraf met alle instanties duidelijke werkafspraken over de tijdelijke invulling willen maken. Nu gaat het zo dat men het op directionniveau meestal wel wil, maar op het niveau van vergunningen niet kan omdat de werkwijze niet duidelijk is. Dat moet beter worden geregeld voor toekomstige tijdelijke terreinen, zoals het Suikerterrein.”

Projectleider

Kim van der Zande, projectleider bij Gemeente Groningen:

“Een gedeelte van het Suikerterrein – ook wel het voorterrein – is tot 2030 bestemd voor tijdelijke initiatieven. Tot 2030 is EST BV als beheerder aangesteld door de gemeente en daarmee

verantwoordelijk voor de tijdelijke invulling en ontwikkeling van het gebied. Het voorterrein is in eerste instantie een plek voor cultuur, waar ontdekt en gepioneerd mag worden. Hierbij is het idee dat het aanvullend is op het aanbod in de stad en niet hiermee concurreert. Parallel worden plannen gemaakt voor de lange termijn, een stadsdeel met wonen, werken, recreëren, leren, groen: alles erin. De doelgroep is breed, waarbij er ruimte is voor iedereen. Ik krijg veel energie van deze werkwijze. We maken hier gewoon een nieuws stuk stad. Dat vind ik gaaf. De tijdelijke ontwikkeling heeft een experimenteel karakter. De diversiteit van degenen die zich tijdelijk op het Suikerterrein vestigen, zorgen voor een bijzondere dynamiek. Hieruit ontstaan unieke nieuwe samenwerkingen. Bijvoorbeeld tussen het Aoc Terra en verschillende culturele ondernemers. Studenten stappen vanuit de schoolbanken letterlijk de klei in om de theorie in de praktijk te brengen. Dat vergroot de kwaliteit van hun leertraject. Ook als gemeente leren we veel over hoe

de ontwikkeling van zo’n terrein gaat en hoe je soms het onmogelijke toch mogelijk maakt.

Zelf leer ik veel via dit project. Ik werk bijvoorbeeld samen met verschillende partijen die ik bij elkaar moet brengen. Daarnaast ben ik veel bezig met het stimuleren van creativiteit in gebiedsont-

wikkeling. Je hebt in dit soort projecten mensen nodig die out of the box kunnen denken, op alle afdelingen: zowel op het niveau van visie als bij vergunningverlening. Creativiteit en ondernemerschap gaan namelijk niet altijd samen met de vaste regels en procedures van een overheid. Dit vraagt een andere denkwijze dan mensen vaak gewend zijn. Het is bovendien leuk om voor je eigen stad te werken. Ik kan dit gebied helpen om zich te ontwikkelen tot een nieuwe en spannende plek waar mensen graag komen. En precies dat maakt dit project zo leuk!

Image building en karakter geven aan het gebied erg belangrijk. Zowel in de tijdelijke invulling van het Suikerterrein, als straks bij het nieuw te ontwikkelen stadsdeel. Het terrein is namelijk altijd een ontoegankelijk en onbekend stukje Groningen geweest. Dankzij de ondernemers op het terrein en een brede programmering begint het terrein steeds aantrekkelijker en bekender te worden.”

Suikerfabriekterrein

Tijdljn

1914

- Oprichting Friesch-Groningsche Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek op een groot terrein ten westen van de stad Groningen.

2008

- Sluiting Suikerfabriek Groningen op de huidige locatie en verhuizing naar Hoogkerk.

2009

- Aankoop terrein Suikerfabriek door Gemeente Groningen voor 35 miljoen euro. De aangekochte locatie omvat circa 120 hectare (soms ook aangegeven als 133 hectare).

2010

- Gemeente Groningen kiest voor een tijdelijke invulling van het Suikerfabriekterrein (voorheen voormalig Suikerunieterrein).

2011

- Gemeente Groningen wijst het terrein als mogelijke locatie voor Floriade 2022 aan in een poging om de Floriade naar Groningen te brengen.
- Gemeente Groningen schrijft ideeenprijsvraag uit voor een tijdelijke (15-20 jaar) invulling van het Suikerfabriekterrein.

2013

- Start van de Wolkenfabriek in de zomer.

2015

- Officiële start van Exploitatie Suikerterrein BV. Het terrein krijgt nieuwe beheerders – de groep ‘Ploeg ID3’. De creatieve plek is volop in ontwikkeling.

2016

- Draaiboek ‘Nieuwe energie voor de Suikerfabriek’ door de gemeenteraad van Groningen vastgesteld.

2017

- Eind 2017 is een uitvoeringsprogramma opgesteld, waarin de mogelijke ontwikkeling van het gebied met

minimaal 2.500 woningen en bijbehorende functies is onderzocht en de volgorde waarin de infrastructuur kan worden aangelegd.

2018

- Vaststelling Structuurschets De Suikerfabriek ‘Een nieuw stadsdeel voor Groningen’ en Notitie Reikwijdte en detailniveau voor Suikerfabriekterrein Groningen.

in toentje groeit de stad

TOENTJE ►

Toentje

Hoe heldere visies bijdragen aan meer steun, nieuwe kansen en een sterkere businesscase

Middenin de Groningse Oosterparkwijk, aan het begin van de groene parkstrook tussen twee straten in, ligt Toentje; een 'sociale' moestuin. Hier wordt met een diverse groep vrijwilligers groente geproduceerd voor de voedselbank en buurtrestaurant Bie de Buuf. Wat opvalt bij Toentje, is dat het er zo open is; vanuit de tuin heb je vrij zicht naar de straat en de laan af richting het Pioenpark. Je staat daardoor echt in de stad, maar ook in een weidse omgeving. Het is er

rustig en stil als we er zijn in de zomer. Enkele mensen werken op de tuin. Er heerst orde en de tuin is netjes. Een smalle grasstrook en rijbaan scheiden Toentje van woningen, horeca en kleine industrie. Creatieve ondernemers van Het Werk runnen hier zaken als een koffiebranderij, atelier, restaurant/kantine en een expositieruimte.

Oosterparkwijk, Groningen (4.000 m²)

2013 - heden

Jos Meijers, Gemeente Groningen,
Voedselbank

Stadslandbouw; activering;
dagbesteding; educatie;
gezondheid; sociale cohesie

Toentje

De onderzoeker

Melika Levelt, onderzoeker Hogeschool van Amsterdam:

“Wat motiveert betrokkenen om tijd, geld, expertise of andere middelen in Toentje te investeren? En wat legitimeert een dergelijke investering door de overheid? Daar ging mijn aandacht in dit onderzoek naar uit.

Mensen hebben zeer verschillende visies op de ontwikkeling van de ruimte en de stad. Wat de ene persoon een prettige plek vindt om de hond uit te laten, is voor de andere persoon een verloren stukje groen. Welke initiatieven en ontwikkelingen mensen legitiem vinden, houdt verband met dit soort visies en wat ze belangrijk vinden. Voor een gemeentelijke organisatie is legitimatie gegrond in politieke besluiten en beleidsdoelen en begrensd door regels van de democratische rechtstaat. Voor verschillende beleidsterreinen staan verschillende waarden voorop. Daardoor kunnen voor verschillende ambte-

naren heel andere waarden bepalend zijn bij het beoordelen van de legitimiteit van een initiatief.

Dit laatste is duidelijk terug te zien bij Toentje. Waar bewoner Henk steun aan Toentje ziet als een investering die zich op de lange termijn uitbetaalt, gebruikt Hiltje vooral idealistische motieven om steun te legitimeren en verzet zij zich tegen instrumentalisme. Dit hangt samen met de doelstellingen die zij uit beleid meekrijgen en soms ook met

persoonlijke visies. Daarmee is de legitimatie van steun aan Toentje door de gemeente niet eenduidig. Ook bestaan er verschillen tussen de visies van de gemeente en van het initiatief zelf. Zo ziet beleidsmedewerker Hiltje een dergelijk initiatief graag verankerd in de wijk, maar is Jos in strikte zin van het woord geen bewoner. Jos wil toewerken naar een autonome sociale onderneming. Dat Toentje verschillende beleidsterreinen raakt, schept kansen om een sterke positie te verwerven, maar vormt

ook een risico. De verschillende manieren van kijken en de verschillende potenties van Toentje zijn niet allemaal tegelijkertijd te realiseren. Dit zorgt dat voortdurend ter discussie staat wat de legitimiteit is van steun verlenen aan Toentje.

De oplossing ligt in het expliciet maken van de verschillende visies. Zo krijgen zowel betrokkenen bij Toentje, als ambtenaren handvatten om steun aan het project te verantwoorden en duidelijk

Toentje

te maken waar Toentje wel en niet aan moet voldoen om inzet van middelen (tijd, geld, grond, materiaal) te legitimeren. Hiervoor ontwikkelden we het Omgevingscanvas, een variant op het businessmodelcanvas. Dit dient als hulpmiddel voor het faciliteren van een gesprek tussen verschillende belanghebbenden bij een initiatief, op basis waarvan de businesscase versterkt kan worden en besluiten ten aanzien van het initiatief beter gelegitimeerd.”

De initiatiefnemer

Jos Meijers:

“Ik werkte in het sociaal domein en hoorde verhalen over het erbarmelijke aanbod van vers voedsel bij de voedselbank. Toen dacht ik: ‘Ik ga het zelf doen.’ Ik ben een enorme idealist en stronteigenwijs. Mijn vrouw is vormgever en heeft van al mijn ideeën een mindmap gemaakt. Met die mindmap ben ik naar de gemeente gestapt en heb ik gezegd: ‘Ik heb grond nodig. Ik

had de mazzel dat in het toenmalige armoedebeleid één regel stond over dat er een productietuin moest komen voor de voedselbank. Samen met een paar ambtenaren hebben we het plan uitgewerkt en gingen we op zoek naar een locatie. Die werd gevonden in de Oosterparkwijk. In 2013 konden we van start.

In onze productietuin zijn zo’n 35 vrijwilligers van alle rangen en standen werkzaam. Van ex-dakloze tot expat.

We hebben een buurtrestaurant waar mensen voor een klein bedrag kunnen eten en wekelijks organiseren we een streekmarkt. Op zich allemaal niets nieuws, maar de manier waarop we mensen en activiteiten aan elkaar koppelen, is wel bijzonder. En we hebben een steady financiële basis, met goede coördinatie om de kwaliteit te borgen. De meeste buurtmoestuinen bloeden een beetje dood na 2, 3 jaar omdat het allemaal door buurtbewoners naast hun werk gedaan moet worden. Wij

niet. Wij staan juist op het punt om door te groeien.

De gemeente mag ook een pluim hebben; die heeft vanaf het begin erg meebewogen. Ik vind dat je sommige dingen binnen het systeem moet doen. Daar is het nou eenmaal voor. Maar je kunt in gezamenlijkheid ook dingen oprekken. Tijdelijke bestemmingswijzigingen, of varianten daarop. En toen we van onze oude locatie moesten verkassen, hebben we in gezamenlijkheid gezegd: we moeten op zoek naar een andere locatie. Iedereen zag de noodzaak, we hadden onszelf bewezen. Groningen heeft als enige stad een coördinator groenparticipatie, dat maakt ook veel verschil.

De grootste uitdaging als sociaal ondernemer is de financiering en het meten en uitdragen van je maatschappelijke en sociaaleconomische impact. Toentje wordt op dit moment voor 70 procent gesubsidieerd uit sociaal beleid en 30 procent (en stijgende) vanuit eigen inkomsten. Twee jaar terug was het nog bijna 100 procent gesubsidi-

Toentje

eerd door de gemeente. We willen toe naar een constructie waar het ongeveer 50/50 wordt. We kijken meer naar samenwerking met het bedrijfsleven, bijvoorbeeld door hop en honing te produceren met lokale ondernemers. We draaien ons sociaal restaurant per 1 januari 2020 zelfstandig. Onze productlijn loopt goed en in het najaar 2019, als de hop oogst gelukt is, lanceren wij de tweede lichting sociaal bier in samenwerking met Bax Bier. Zo hopen we het bestaansrecht van Toentje op langere termijn vast te houden.”

De beleidsmedewerker

Hiltje van der Wal, beleidsmedewerker bij Gemeente Groningen:

“Het eerste contact was dat Jos bij me kwam met de vraag: ‘Heb je een stuk grond voor mij, om voedsel te telen voor de voedselbank?’ We hadden destijds vanuit het leegstandsbeleid een initiatievenloket waar mensen zich konden melden, en zo is hij bij mij terechtgekomen. Jos kwam met een helder, goed uitgedacht plan en wist

dit op aansprekende manier te presenteren. Hij is heel gedreven en wist precies wat hij wel en niet wilde. Mijn bijdrage lag voornamelijk in het inzetten van mijn netwerk, binnen en buiten de gemeente.

Toen de locatie was gevonden, moest er met buurtbewoners gesproken worden. Die waren vrij snel enthousiast. De insteek was om voedsel te telen voor de voedselbank, omdat daar te weinig verse groenten waren. Maar de motivatie van de omwonenden was toch vooral de invulling van een braakliggend stuk grond, wat niet zo’n fijne omgeving was. Maar niet alle ideeën konden doorgang vinden. Jos had op een gegeven moment het idee dat ze wel varkens en kippen en dat soort beesten wilden houden, maar de buurt wilde geen varkens. Dat ging dus niet door.

Ik vind dit soort initiatieven in de stad heel waardevol, omdat ik denk dat het aan heel veel dingen raakt. Sociaal, fysiek, economisch. Het is een integraal

idee, het helpt om de omgeving te verbeteren. Het doet iets voor mensen aan de onderkant van de samenleving. Het doet iets voor omwonenden. Het doet iets voor mensen die daaromheen werken. Maar bijvoorbeeld ook dat er nu mensen bij de voedselbank in de rij staan, zodra ze horen dat er verse groenten komen. Ik vind dit hele mooie projecten waar je mensen blij mee kunt maken.

Toch schuilt hierin ook gevaar. Ik zie binnen mijn eigen organisatie soms een soort doodknuffelreactie. Dan is er zo’n initiatief wat goed loopt, en dan wordt die te pas en te onpas overladen met extra aandacht. Er wordt al ingevuld voor de initiatiefnemer wat het kan of moet worden. Het is ook een beetje leven en laten leven. Je kunt initiatieven niet misbruiken voor je eigen doelstellingen.”

Toentje

De planeconoom

Henk Zuidhof, planeconoom bij Gemeente Groningen:

“Een planeconoom berekent de grondwaardeontwikkeling bij ruimtelijke plannen. Normaal gesproken doen wij dat voor vastgoed en allerlei hardere bestemmingen. Met name sinds de crisis, maar ook door de hele opkomst van burgerparticipatie en het op een andere manier ontwikkelen van de stad, zoeken wij nu ook naar waardecreaties voor dit soort zachtere functies.

Ik kijk daarbij niet zo zeer naar het initiatief an sich, maar naar hoe het past binnen de gebiedsontwikkeling. Door een initiatief als Toentje ontstaat reuring. Die reuring die is belangrijk, want dan gaan mensen later investeren. Je creëert een situatie waarin mensen zich betrokken en verantwoordelijk voelen voor dat gebied. En daar ook op een later moment in willen investeren, letterlijk. Als dat niet gebeurt, dan is de vrees dat het gebied je later veel geld

gaat kosten omdat het een verloederd geheel wordt.

Investeren in initiatieven als Toentje kan op lange termijn dus rendabel zijn, mits dit voldoende bijdraagt aan de waarde van het gebied. Dit vergt een vooruitziende blik, lange adem en het nemen

van risico's. Ondernemers als Toentje zetten wij op plekken waarvan we over 25 jaar verwachten dat we waarde creëren. Commerciële beleggers en ontwikkelaars hebben minder geduld omdat zij hun investering sneller moeten terugverdienen.

Marktpartijen doen het liefst niets buiten de lijntjes. Waarom? Als jij tien miljoen moet investeren, ga je niet met een mooi verhaal mee van ‘over 25 jaar komt het wel goed’. Dat gaat niet. Toch is het ook niet zo dat wij lukraak geld kunnen investeren: 80 procent van de tijd ben ik bezig met risico's en nadenken of het wel goedkomt. Financieel moet het kloppen, maar uiteindelijk is de taakstelling van de gemeente toch ook wel anders dan die van commerciële partijen. Wij hoeven geen rendement te halen en wij hebben een ander doel. Onze aandeelhouders zijn geen bedrijven die geld willen verdienen. Onze aandeelhouders zijn burgers die iets van de stad willen. Als wij over 25 jaar een mooie stad hebben, dan willen we daar graag nu al in investeren.”

Toentje

Tijdslijn

2012

- Start gesprekken met gemeente.

2013

- Gebruikersovereenkomst gesloten met corporatie Nijestee.
- Financiering vanuit gemeentelijk armoedebelief.
- Start Toentje op locatie Paradijsvogelstraat.

2014

- Toentje zelfstandige stichting.

2015

- Nijestee zegt gebruikersovereenkomst op.

2017

- Opening nieuwe locatie Pioenpark.

VINKMOBIEL ▶

Vinkmobiel

Focus op impact, in plaats van innovatie om initiatieven te motiveren

Vinkmobiel wil zorgen dat zelfstandig wonende ouderen in de Groningse wijk Vinkhuizen mobiel blijven door met kleine, elektrische voertuigen flexibel en goedkoop vervoer aan te bieden. Dat maakt het voor ouderen makkelijker om zich te verplaatsen in de wijk. Bijvoorbeeld om boodschappen te doen of naar het zorgcentrum te gaan voor een warme maaltijd. Zo blijven ouderen langer zelfstandig en wordt vereenzaming tegengegaan. Het initiatief wil ook bijdragen aan de werkgelegenheid, door werkers zoeken om te scholen tot vrijwillige chauffeurs en hen op weg te helpen naar betaald werk.

Zorgorganisatie Lentis en wijkcentrum Vinkhuys nemen het initiatief voor Vinkmobiel en het opzetten van een coöperatief wijkvervoersbedrijf samen met diverse andere partijen, waaronder DAM Noord en Vereniging Noorden Duurzaam. Na een vliegende start met veel interesse van potentiële gebruikers en de lokale overheid, blijft het initiatief haken op de

financiering en de implementatie, terwijl op diverse andere plekken vergelijkbare initiatieven oppoppen. Een belangrijke kritiek die het initiatief kreeg bij de aanvraag van een subsidie is dat het te weinig innovatief zou zijn. Door lokale krachten en netwerken slim te benutten, heeft de initiatiefgroep echter toch kleine subsidies verkregen om het project op de rails te houden. Essentieel was dat het initiatief de focus behield op de impact die men met Vinkmobiel wilde genereren op het welzijn van minder validen in de wijk; daar was het de initiatiefnemers om te doen en daarmee wilde men blijven doorgaan. Inmiddels is het gelukt het project operationeel te krijgen en biedt het niet alleen duurzaam aanvullend vervoer aan ouderen, maar wordt vanuit het initiatief ook een ontwikkeling geleid naar het democratisch organiseren van burgerinitiatieven in de wijk Vinkhuizen.

Groningen, Vinkhuizen

2014 – heden

Vereniging Noorden Duurzaam,
Vinkhuys, Lentis, DAM Noord,
Rijksuniversiteit Groningen

Mobiliteit; coöperatief
ondernemen; sociale innovatie;
sociaal leren; financiering

Vinkmobiel

De onderzoekers

Wendy Tan, senior onderzoeker en Kim Carlotta von Schönfeld, promovendus bij Wageningen Universiteit:

“Ondanks enthousiaste reacties van lokale bewoners en politiek op het initiatief, kostte het de initiatiefgroep een aantal jaar om financiering voor Vinkmobiel te vinden. Om uitvoering van de grond te krijgen, werden meerdere pogingen gedaan om investering via marktpartijen en kleine subsidies te regelen. Dat bleek moeilijk. In een wedstrijd voor subsidies kreeg Vinkmobiel te horen dat het niet voldoende innovatief was, omdat een vergelijkbaar initiatief ten tijde van de subsidie al ergens anders bestond. Dat was een project in een aanpalende buurt onder leiding van de gemeente en buurtbewoners dat echter pas na de start van het Vinkmobiel-initiatief was opgezet. Dat zij wel steun kregen en Vinkmobiel niet, heeft destijds een hoop frustratie opgeleverd. Veel van de initiatiefnemers voelden zich gepasseerd. Peter Boots-

ma van Vereniging Noorden Duurzaam heeft toen gezegd: ‘We moeten ons niet laten demotiveren, doordat we eigenlijk eerder waren met ons initiatief en nu naast het net vissen. Uiteindelijk halen we onze motivatie niet uit de mate van innovatie, maar uit de sociale impact die we genereren.’

Gemeenten, provincies, de EU: allemaal leggen ze bij de verlening van subsidies enorm de nadruk op innovatie. Hierbij gaat het vooral erom dat iets nieuw moet zijn. Dit is begrijpelijk, want je wil niet alleen financieren wat zich al bewezen heeft. Je wil openstaan voor nieuwe dingen die de ruimte moeten krijgen om zich te bewijzen. Innovatie betekent dat je gaat experimenteren, leren en nieuwe dingen gaat uitproberen. Maar leren betekent ook dat je bij anderen inspiratie opdoet en dingen van elkaar overneemt. Dat is ook een goed iets, zo voorkom je dat je het wiel opnieuw gaat uitvinden. Dit wordt echter niet gewaardeerd door deze subsidies.

Je kunt op verschillende manieren naar innovatie kijken. Wat betreft de uitkomst is Vinkmobiel inderdaad niet per se innovatief. De techniek en bedrijfsvorm bestaan bijvoorbeeld al in Dordrecht en in delen van provincie Zeeland. Een andere wijk in Groningen was eerder ook met een soortgelijk concept gestart. Het proces, de manier waarop wordt samengewerkt tussen verschillende partijen en de omgeving wordt betrokken, is wel vernieuwend. Voor de meeste initiatiefnemers gaat het echter niet om de vraag of het concept of de samenwerking nieuw zijn. Zij worden hoofdzakelijk gedreven door hun wens iets tegen eenzaamheid te doen. Hun vraag is vooral: met wie kunnen we samenwerken om dit van de grond te krijgen? Of de manier die voor hen het beste werkt innovatief is of niet, is voor hen niet van belang.

Wij willen overheden oproepen om meer vanuit impact in plaats van innovatie te redeneren. Financier niet iets omdat het nieuw is, maar omdat het een vraagstuk adresseert dat je

belangrijk vindt. Ga dus terug naar je politieke keuzes. Welke doelen wil je nastreven? En welke initiatieven dragen daaraan bij? Dit kan ook juist iets van vroeger zijn, dat nieuw leven in wordt

Vinkmobiel

geblazen. Denk bijvoorbeeld aan *urban farming*: eigenlijk gewoon moestuinen. Als die logica in de politiek en besluitvorming centraal had gestaan, dan hadden ze het misschien niet zo erg gevonden dat een vergelijkbaar initiatief al ergens anders was gerealiseerd. Uiteindelijk gaat het erom dat je het vraagstuk op een goede manier aanpakt.

Als innovatie wel als criterium wordt gebruikt, is het in elk geval wenselijk dat initiatieven duidelijk kunnen volgen welke maatstaven worden gebruikt in de overwegingen wat betreft subsidies en steunverlening. Dan zijn heldere regels nodig die aantonen wanneer wat wel of niet als innovatief wordt beoordeeld, en hoe hierop beroep kan worden gedaan. Anders dreigt het een ad-hoc oefening te worden waar de initiatieven meer op geluk moeten leunen dan op daadwerkelijke bijdragen en impact.”

De initiatiefnemer

Peter Bootsma, secretaris bij Vereniging Noorden Duurzaam en sinds 2018 voorzitter bij Vinkmobiel:

“Vinkmobiel is een project dat zich richt op mobiliteit voor ouderen in de wijk Vinkhuizen. Veel ouderen hier zijn eenzaam. Als het makkelijker voor hen is om van a naar b te komen, wordt die eenzaamheid minder. Dat kan op ver-

schillende manieren; mensen kunnen natuurlijk lopen of fietsen, maar veel ouderen zijn slecht ter been. Daarom is een mobiliteitsoplossing nodig. Het bestaande aanbod voorziet niet in die behoefte. Met Vinkmobiel gaan we mensen met elektrische voertuigen binnen de wijk vervoeren.

Het innovatieve van Vinkmobiel zit volgens mij niet zozeer in de elektrische karretjes of dat we iets met eenzaamheid onder ouderen doen. Het zit vooral

in het aspect van hoe je op wijkniveau tot coöperatieve samenwerking komt. Vinkmobiel is echt ontstaan vanuit de gemeenschap, doordat verschillende mensen zich realiseerden dat dit probleem bestond. We zijn met een projectgroep begonnen van organisaties die allemaal iets kunnen bijdragen aan het oplossen van problemen die door iedereen zijn gesignaleerd, maar niet door één organisatie aan te pakken zijn. Dit kan gezamenlijk tot een mobiliteitsbedrijf leiden dat echt gedragen wordt door de wijk en ook in gezamenlijk eigendom is. Commercieel gezien is het een te marginaal project om door een ondernemer te laten uitvoeren. Wij zijn ervan overtuigd dat het project alleen kan slagen als de omgeving betrokken is.

Voor de Vereniging Noorden Duurzaam is het een expliciet doel om te leren hoe deze samenwerking tot stand kan komen en in welke zin alle betrokkenen in staat zijn om een actieve rol op zich te nemen. We zien daarin grote verschillen. Partijen als de overheid

Vinkmobiel

en zorgorganisaties lukt het wel om een rol in te nemen, maar voor onze primaire doelgroep ouderen is dat lastiger. Ook voor commerciële partijen is het nog een zoektocht. Omdat het pionierswerk is, heeft iedereen wel wat

te leren. We zien de laatste tijd wel een duidelijke ontwikkeling in de onderlinge samenwerking. Waar er eerst veel wij-zij-denken was, zien we de laatste tijd dat partijen erkennen dat we in een ontwikkelproces zitten en met zijn allen maatschappelijke verantwoordelijkheid en belang bij samenwerking hebben. Als gespreksleider van de projectgroep probeer ik daar ook op te sturen.

Het heeft veel werk en moeite gekost om Vinkmobiel van start te laten gaan. Het organiseren van financiering, steun en uitvoering bleef haken. Wel is ons project de inspiratiebron geweest voor een initiatief dat in Selwerd van de grond is gekomen. Dit leidde in eerste instantie tot een shockreactie in de groep; men had het gevoel dat ons idee werd gepikt. Terwijl ik juist dacht: 'Dan zitten we dus goed, want blijkbaar slaat het ergens aan.' Ik geloof in de gedachte van open source: ik ga uit van vertrouwen en kennis delen, zodat wij ook weer van hen kunnen leren. Ik denk dat er op die manier ook voor- delen zitten aan deze situatie. Ik ben

dus niet bang als mensen onze ideeën kopiëren.

Inmiddels is het project van start en gegroeid tot een democratische organisatie in de wijk. Hiernaast zijn we bezig met het organiseren van gesprekken met de wijkraad over hun organisatie-model en het begeleiden van de oprichting van het Seniorenplatform Vinkhuizen. De lessen vanuit Vinkmobiel proberen we nu op te schalen via het oprichten van een gemeentelijke platform burgerinitiatieven."

Mede-initiatiefnemer

Antina van der Ploeg, algemeen ondersteuner facilitair bedrijf bij Lentis en mede-initiatiefnemer Vinkmobiel:

"Vanuit het wijkrestaurant bezorgen we maaltijden en daarbij tref je soms mensen aan die heel erg alleen zijn. Mensen die het eerste praatje van de dag hebben met de bezorgdienst van 1 uur 's middags. En mensen die graag

een bloemetje voor een vriendin willen kopen, maar dat uit handen moeten geven aan de thuiszorg omdat ze niet mobiel zijn. Terwijl zij zelf het beste weten waar die vriendin van houdt. Dat soort dingen zetten je aan het denken. Ik heb een verhaal hierover op papier gezet en met een aantal partijen uit de buurt gedeeld. Ik heb toen gezegd dat ik vind dat dit iets is dat wij als Lentis niet alleen moeten doen; het zou mooi zijn als we het met de hele wijk kunnen doen. Dat mensen weer regie hebben en naar de huisarts, het winkelcentrum, het buurthuis of het wijkrestaurant kunnen. Zo is het idee voor Vinkmobiel ontstaan.

Al snel waren er twee wethouders erg gecharmeerd van het initiatief, maar zij hadden moeite om het project gezamenlijk tot uitvoering te brengen. Heel jammer, door die belangenstrijd is het toen gestagneerd. Daarna hebben we gezegd: 'We hebben de gemeente niet per se nodig.' Het liefst hebben we hun steun wel, maar als we er een coöperatie van maken, dan kan het misschien

Vinkmobiel

wel zonder. Dat is waar we de laatste tijd mee bezig zijn geweest en wat uiteindelijk is gelukt. We hebben al verschillende partijen die willen bijdragen. En ik denk dat er nog wel meer mogelijkheden zijn om hier en daar geld los te krijgen.

We vinden het weleens lang duren en iedereen is het weleens even helemaal zat. Toch weten we elkaar iedere keer weer op te laden en er weer mee door te gaan. We zijn allemaal heel gedreven en betrokken. Ik denk dat dat wel belangrijk is om dit vol te houden. Ik vind het ook belangrijk om die betrokkenheid te behouden, dat je het echt voor die mensen in de wijk doet. Ik zie gewoon een heel groot belang vanuit de wijk voor die mobiliteit, voor de eigen regie en tegen vereenzaming. Als je ergens voor staat en je echt overtuigd bent van de waarde ervan, dan wil je de kop niet laten hangen. En dan helpt het als je de juiste partners hebt die er net zo in staan, zodat je het kan dragen met elkaar.”

Tijdslijn

2014

- Idee gestart door Wilko (Vinkhuys) en Antina (Lentis) door het ouderen isolement in Vinkhuizen tegen te gaan. Zij hebben de elektrische karretjes in een andere stad gezien en wilden dit graag ook in Vinkhuizen inzetten om de eenzaamheid onder ouderen en een gebrek aan zichtbaarheid voor zorgverleners tegen te gaan. DAM Noord kwam erbij als vervoersbedrijf dat al vergelijkbare initiatieven elders had gerealiseerd.

2014

- Benadering wethouders.

2016

- Vereniging Noorden Duurzaam is betrokken om de democratische organisatie te ondersteunen. Antina van der Ploeg en Alex Oldenburger van Optilease (leverancier van voertuigen van DAM) geven op uitnodiging van de Vereniging een duo-presentatie bij een workshop.

Als deel van de Duurzame Mobiliteitstafel van Vereniging Noorden Duurzaam is een onderzoekster van Rijksuniversiteit Groningen hierbij betrokken. Na een deelname in een Europese aanvraag (niet gehonoreerd) bleef de onderzoekster het project met kennis (mbt mobiliteit) steunen en het project voor verder onderzoek volgen.

2017

- Afgewezen voor ouderenfonds omdat niet innovatief genoeg.
- Deelsubsidie gewonnen via Ondernemers Challenge en aanvraag ingediend bij Oranjefonds.
- Aftreden van DAM Noord als operationeel bedrijf voor het project.

2018

- Na vele discussies over de vorm van coöperatie of een meer commercieel model, zijn ervaren sociaal ondernemers betrokken bij de initiatiefgroep. Wijkmobiel (ondertussen ‘Wel Mobiel’) is na vertrek van DAM op eigen initiatief begonnen met

het voorbereiden van een vervoersdienst in de Vinkhuizen. De initiatiefgroep heeft daarop een positie als projectkoepel gekozen (in plaats van projectuitvoerder) en heeft Wel Mobiel uitgenodigd om in de initiatiefgroep deel te nemen.

2019

- In januari eerste voertuigen in gebruik.

Colofon

Uitgave

R-LINK en Platform31
Amsterdam en Den Haag, januari 2020
ISBN: 978-9-49-264417-6

Auteurs: **Karin de Nijs**, **Melika Levelt**
en **Stan Majoor**

Redactie: **Platform31**

Fotografie: **Akeem Vassel** en de
onderzoekers van R-LINK

Illustraties: **Suus van den Akker** en **Bas Köhler**
Vormgeving: **Roland Huisman**

Over de auteurs

Karin de Nijs is onderzoeker Coördinatie
Grootstedelijke Vraagstukken aan de
Hogeschool van Amsterdam en adviseur
bij Stichting Placemakers.

Melika Levelt is senior onderzoeker aan
Hogeschool van Amsterdam, Urban
Technology en hoofdredacteur van Rooilijn.

Stan Majoor is lector Coördinatie
Grootstedelijke Vraagstukken aan de
Hogeschool van Amsterdam en directeur
van het speerpunt Urban Management.

Met dank aan Mustafa Hasanov, Lilian van
Karnebeek, Annemiek Rijckenberg Kim von
Schönfeld, Jesse Stammers, Michiel Stapper,
Wendy Tan, Menno van der Veen en alle
geïnterviewden. Bijzondere dank gaat uit
naar Fabi van Berkel voor het opzetten van de
vragenlijst, het protocol voor dataverzameling en
de database op basis waarvan deze publicatie
is geschreven. Verder gaat bijzondere dank uit
naar Leonie Janssen-Jansen (1975-2018), inspirator,
verbinder en dé drijvende kracht achter het
R-LINK-onderzoek, die daarmee aan de basis
stond van deze publicatie.

R-LINK

R-LINK onderzoekt hoe kleinschalige bottom-
upinitiatieven in gebiedsontwikkeling kunnen
bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke
vraagstukken. Dat helpt bij het creëren van
vitale en inclusieve stedelijke regio's. R-LINK is
een onderzoeksconsortium van Hogeschool
van Amsterdam, Universiteit van Amsterdam,
Hanzehogeschool Groningen, AMS Institute, Antea
Group, Tertium, Rijckenberg Advies Stedelijke
Ontwikkeling D&D, Pakhuis de Zwijger, Gemeente
Groningen, Gemeente Amsterdam, Amsterdam
Economic Board, Metabolic, Boeletuin, Park om de

Hoek, Toentje en Ondernemersvereniging Tuinen
van West onder leiding van Wageningen UR.

mlink.tertium.nl

Financiering

Dit project is gefinancierd vanuit het NWO VerduS
SURF-programma en Regieorgaan SIA.

Platform31

Kennis- en netwerkorganisatie Platform31
ziet de trends in stad en regio. We verbinden
beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele
vraagstukken en komen tot een aanpak waarmee
bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct
aan de slag kunnen. De oplossingen houden we
niet voor onszelf: iedereen profiteert mee van de
resultaten.

www.platform31.nl

*Hoewel grote zorgvuldigheid is betracht bij het
samenstellen van dit magazine, aanvaarden
R-LINK, Platform31 en de betrokkenen geen
enkele aansprakelijkheid uit welke hoofde dan
ook voor het gebruik van de in deze publicatie
vermelde gegevens. Alles uit deze uitgave mag
worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden
gemaakt mits de bron wordt vermeld.*

